

фс 2617
Д 79

УКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДЧИЙ ІНСТИТУТ КНИГОЗНАВСТВА

ВАСИЛЬ ДУБРОВСЬКИЙ.

**НАРИСИ З ІСТОРІЇ
ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ТРОЇЦЬКО-ІЛЛІНСЬКОЇ
ДРУКАРНІ**

В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

КИЇВ—1928.

В49897

X

КР КОРОТКИЙ ПАСПОРТ КНИГИ

№ 461 Д 79 Инв. № 2714479

Автор Дубровський В.

Назва Нариси з історії

Чернігівської ...

Місце, рік видання Київ, 1928

Кіл-ть стор. 63, [2]с. іл., табл.

- " - окр. листів _____

- " - Ілюстрація _____

- " - карт _____

- " - схем _____

Том _____ частина 1, 2, 4 вип. _____

Консолет _____

Примітка:

14.08.01

В40897

УКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДЧИЙ ІНСТИТУТ КНИГОЗНАВСТВА

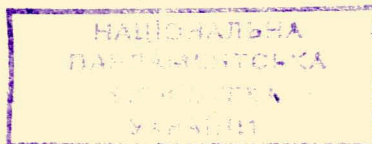
ВАСИЛЬ ДУБРОВСЬКИЙ.

НАРИСИ З ІСТОРІЇ
ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ТРОЇЦЬКО-ІЛЛІНСЬКОЇ
ДРУКАРНІ

В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

2714479_н

КИЇВ—1928.

У 617.4 (44кр) 79

Бібліографічний огляс та шифри
для бібліотечних каталогів на цю
книгу вміщено в „Літописі Україн-
ського Друку“ та „Мартковому репер-
туарі“ Української Народної Палати.

Окремий відбиток з журналу „Бібліологічні Вісті“
р. 1927 ч.ч. 1, 2 та 4.

Київський Окрліт № 3511.
Держтрест „Київ-Друк“,
1-ша фото - літо - друкарня.
Зам. № 1089—300.

Нарис перший (роки 1799—1803).

I. Загальні відомості.

Обмежені відомості про друкарство у Чернігівському Троїцькому монастирі на протязі XVIII ст.¹, коли ми переходимо у XIX ст., майже зовсім зникають, залишаючи вільне поле для дослідника. Автор книжки „Историко-статистическое описание Черниговской епархii“ лаконічно згадує про те, як після кризи кінця XVIII ст. друкарство у Троїцькому монастирі відновилося на декілька років, починаючи з 1801 року, з тим, аби у 1820 році остаточно припинитися. Після цього не тільки книжки для продажу було передано до Києво-Печерської друкарні, але й самі друкарські приладдя й літери у 1846 р. було продано почасти друкарні Черн. Губ. Правління, а почасти приватнім особам, за 565 карб. сріблом².

Цей брак відомостей доповнюють матеріяли архірейського домоуправління Троїцького монастиря, що врятував Чернігівський Губарх у 1923 р. та що переховуються зараз в Чернігівському Краєвому Історичному Архіві. Складаються вони переважно з прибутково-видаткових книжок на гроші й книжки друкарні з палятурнею з 1799 р. аж до 1844 р. та декількох справ за різні роки до 1845 р. включно³.

Таким чином Чернігівська Троїцько-Іллінська друкарня, яку засновано було р. 1679, коли Лазар Баранович переніс сюди свою друкарню із Новгород-Сіверського⁴, що інтенсивно працювала чотири десятки років, що зазнала після цього у 1721 р. утисків та конфіскації з боку російського уряду⁵, що між роками 1743—1766 знову трохи відновила свою діяльність⁶, в першій половині XIX ст. в останній раз піднеслася в гору, щоб після цього зовсім померти. На жаль, нам невідомі матеріяли про її стан в другій половині XVIII ст.

II. Фінансовий стан друкарні у 1799—1803 рр.

Нормальна праця Чернігівської друкарні—напочатку лише палятурні, що мабуть опрацьовувала старі запаси, а потім, і властиво друкарні—почалася в 1799 р. З лютого цього року ієромонах Авксентій, якого приставив до цієї справи архієпископ Виктор, починає провадити грошові записи прибутків від продажу книжок та видатків на їх опрацювання то-що. Рештки грошей за 1798 р. при цьому не зазначено; це свідчить про те, що тільки з цього часу відновилась книготорговельна діяльність Троїцько-Іллінського монастиря, яка в попередні роки підупала, а може й зовсім не відбувалася.

¹ „Бібліологічні Вісти“, 1924 р., № 1—3, ст. 62—63. ² „Истор.-Статист. описание Чернигов. епархii“, кн. 2, Черн., 1873, ст. 19—20. ³ Дивись список джерел в кінці нарисів. ⁴ Ів. Огієнко. Історія українського друкарства, т. 1. Львів, 1925, ст. 324. ⁵ Ibid, ст. 332—40. ⁶ Ibid, ст. 341—342.

Вже за перше чотирьохріччя 1799—1803 рр. книготоргівля не тільки виправдала економічно своє існування, але й дала монастиреві значні прибутки:

Роки	Прибуток		Видаток		Залишилося
	Залишилося від попереднього року	Продано книжок	На різні економічні потреби	На потреби „типографії“	
1799	—	793—83	600—00	109—22	84—61
1800	84—61	880—65	713—93	126—66	124—67
1801	124—67	1472—93	—	1527—93	69—47
1802	69—47	2060—94 ^{1/2}	—	1896—56	234—05 ^{1/2}
1803	234—05 ^{1/2}	2139—72 ^{1/2}	—	1107—03	1266—75

Ще то за цей період „типографія“ одержала всього 7.348 карб. 08 к. та витратила на свої та монастирські потреби—6.081 карб. 33 коп. Решта ж—1.266 карб. 75 к.—це чистий прибуток за весь час операцій⁷.

По місяцях це складає такі суми:

Прибуток⁸.

Міс. Роки	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Разом
	1799	—	45 ⁵⁰	43 ³⁵	26 ¹⁵	42 ⁸⁶	131 ²⁵	70 ⁰⁰	21 ³⁰	39 ⁴⁰	308 ⁷⁷	28 ¹⁰	37 ¹⁵
1800	266 ⁴⁰	28 ⁶⁵	22 ²⁶	18 ²⁰	18 ⁴⁵	37 ¹⁹	34 ¹⁰	383 ⁶⁰	61 ⁷⁰	27 ⁶¹	22 ⁵⁵	44 ⁴⁵	965 ²⁶
1801	161 ⁰⁷	41 ¹⁰	39 ³⁵	20 ⁹⁵	35 ³⁵	103 ³⁰	16 ⁴⁵	41 ⁰¹	306 ⁹⁰	606 ⁶⁹	38 ¹⁶	186 ⁷⁷	1597 ⁶⁰
1802	116 ²²	38 ⁴⁶	20 ¹⁶	587 ⁷²	95 ⁴⁰	164 ⁹¹	157 ^{81/2}	305 ¹⁶	69 ³⁹	37 ⁰⁶	269 ¹²	269 ⁹³	2130 ^{61 1/2}
1803	380 ³¹	574 ⁰³	51 ¹¹	107 ³⁵	39 ⁷⁷	220 ⁰⁷	132 ⁰¹	23 ²⁵	55 ⁶⁰	513 ²⁴	167 ²⁷	109 ⁷⁷	2373 ⁷⁸

Видатки⁹:

Міс. Роки	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Разом
	1799	—	7 ⁹⁶	10 ⁵¹	4 ³⁶	110 ⁶⁰	8 ⁰⁵	13 ²⁰	211 ³⁰	24 ⁸³	301 ⁶²	3 ¹⁹	13 ¹⁰
1800	129 ¹⁸	144 ⁶⁵	17 ⁹⁶	7 ⁹⁰	18 ⁸¹	23 ⁶³	11 ²⁵	8 ⁶⁰	456 ⁹⁰	14 ²⁰	1 ⁷⁰	5 ⁷⁹	840 ⁵⁹
1801	71 ⁰⁰	9 ²⁹	1 ⁹⁷	5 ⁹²	251 ⁹⁸	101 ¹⁴	22 ⁷⁹	38 ⁷⁸	309 ⁸⁵	602 ¹²	55 ⁰³	128 ³²	1527 ⁹³
1802	38 ⁶³	41 ³⁰	33 ²²	521 ⁸⁹	214 ⁶⁹	91 ³⁹	150 ²⁸	311 ⁸⁹	107 ⁶²	55 ⁵⁶	222 ¹⁶	107 ⁴⁸	1896 ⁵⁶
1803	48 ³⁵	769 ³⁰	36 ²⁴	8 ⁵⁴	10 ⁷⁰	40 ⁹²	57 ⁷⁰	8 ⁰³	45 ⁸⁰	28 ¹⁷	11 ¹⁵	42 ⁴³	1107 ⁰³

⁷ Екстр. 1804. ⁸ Для 1799—180 р.—Пр. Авкс., ст. 1—13; кн. ден. 1800, ст. 1—8; для 1801 р.—кн. ден. 1800, ст. 9—16; для 1802 р.—кн. ден. 1800, ст. 17—23; для 1803 р.—кн. ден. 1800, ст. 24—30. ⁹ Для 1799 р.—Пр. Авкс., ст. 2—6; для 1800 р.—іб. ст. 7—13; кн. ден. 1800 р., ст. 34—37; для 1801 р.—кн. ден. 1800 р., ст. 38—46; для 1802 р.—іб. ст. 47—54 зв.; для 1803 р.—іб. ст. 56—61 зв.

Як бачимо, валовий прибуток весь час зростає, а чистий прибуток у 1803 р., коли закінчилися, як видно з справ, великі видатки на друкування, підскокує одразу у гору—1266 крб. 75 коп. По місяцях прибуток розкладається нерівномірно, при чому найбільший прибуток припадає на ті місяці, коли за книжками приїздили оптові клієнти (про їх див. нижче). Хитання ж видатків пояснюється різними причинами: капітальні витрати на друкарню, відрахування на покриття позики, відрахування на монастир то-що.

Всі ці грошові розрахунки друкарня провадить окремо від монастирської скарбниці; коли навіть у 1801 р., в зв'язку з розгортанням друкарської справи, потрібний був капітал для купівлі паперу та инш., друкарня робить 5-тисячну безвідсоткову позичку в скарбниці свого ж монастиря, потроху потім повертаючи позичену суму. Під 16. II. 1803 р. читаємо таку нотатку:

„Вызыченныхъ типографією на покупку бумаги съ пятитысячной суммы, значащійся по вѣдомостямъ, прошлаго 1801 года мѣсяца сентября 1-го ч.—100 руб., тогожъ мѣсяца 17-го ч.—50 руб., мѣсяца декабря 1-го ч.—100 р., 1802 г. м-ца апрѣля 9-го ч.—250 р., мѣсяца ноября 19 числа—200 р. итого всѣхъ денегъ 700 рублей. Прописанные деньги въ мѣсяцѣ обратно возвращены отцу эконому игумену Амвросію“¹⁰..

Адміністраційний персонал друкарні утримується за її рахунок. Коли на початку липня 1801 р. архієпископ призначив для завідування друкарнею „отца типографа ієромонаха Мелхиседека“¹¹, то йому було положено архієпископом же платню з друкарських грошей—37 карб. за пів року¹².

У грудні 1802 р. записано: „выдано по картамъ отца типографа Мелхиседека за 1802 годъ до генваря м-ца типографскаго жалованья денегъ 50 руб. да ієромонашескаго годоваго жалованья изъ суммы типографской—24 руб., итого денегъ—74 руб.“¹³.

З свого чистого прибутку друкарня періодично робила внески в загально-монастирську скарбницю, зараховуючи їх в графу видатків. Так, вже 15 травня 1799 р. зустрічаємо: „отдано отцу эконому ієромонаху Мануилу за продажъ типографскихъ оправныхъ книгъ и молитовъ денегъ 100 руб.“¹⁴. Йому ж 11 серпня того ж року друкарня зробила внесок в 200 карб. „за продажу врознь разныхъ книгъ“¹⁵. 19 жовтня знову внесено—300 карб.¹⁶. В 1800 р., 8 січня, записано так: „отдано отцу эконому ієромонаху Мануилу денегъ 128 руб. 93 коп.“¹⁷. 11-го лютого того ж року „отдано отцу эконому ієромонаху Виктору за продажу—денегъ 175 руб.“¹⁸. 12 вересня того ж року „отдано отцу казначею ієромонаху Гервасію за продажу разныхъ оправныхъ и въ листахъ книгъ—денегъ 450 руб.“¹⁹.

Таким чином на протязі двох років з свого чистого прибутку дала монастиреві допомоги—1313 карб. 93 коп. В роки ж 1801—1803 аналогічних записів не зустрічаємо. Мабуть, великі видатки на початок власне друкарської роботи, що вимагало вкладання навіть запозиченого капіталу, призвели до повної господарчої автономності скарбниці друкарні.

III. Організація виробництва.

„Книжний шафар“ ієромонах Авксентій розпочав діяльність монастирського книжкового підприємства з того, що в лютому 1799 р. організував продаж наявності книжок та опрацював їх. Для цього було

¹⁰ Кн. ден. 1800, ст. 56 зв. ¹¹ Спр. 1805, ст. 1. ¹² Кн. ден. 1800, ст. 44. ¹³ Ib. ст. 54. зв. ¹⁴ Пр. Авкс., ст. 4. ¹⁵ Ib. ст. 5. ¹⁶ Ibid. ¹⁷ Ib. ст. 7. ¹⁸ Ibid. ¹⁹ Ib. ст. 12; кн. ден. 1800, ст. 36.

закладено в монастирських приміщеннях „переплетню“, Авксентій купував для неї всі потрібні приладдя та матеріяли, а майстрів оплачувано поштучно, при чому заведено було певну таксу на кожну книжку, в залежності також від типу оправы—„по просту“, „въ бумагу“, „подъ золото“, „въ пергаментъ“. Таким чином постійно працювали для монастиря на протязі 1799—1802 рр. майстри: Кирило Петренко²⁰, Олекса Лебединський (він-же Лобода)²¹, Іван Полушка²², Павло Летун²³, Федір Кучеравенко (він-же Кучеравський)²⁴. Спорадично зустрічаємо: Гаврила Янченка²⁵, Кирила Ревуцького²⁶, Потапа Капилова²⁷. Останні були ще у становищі напівкваліфікованих учнів.

В травні 1801 р., цеб-то ще до офіційного призначення „отца типографа Мелхиседека“, розпочато було налагоджування саме друкарні: в Київ поїхав з уповноваженням Андрій Черський (=Чирський) та найняв там п'ятьох друкарів: Лазаря Несписа (працмайстер), Кондрата Моравського (працмайстер), Івана Медвідя (словолітейщик), Силу Звіринського (наборщик) та Михайла Лишевського (наборщик). „Здержано Андреемъ Чирскимъ въ поѣздкѣ въ Киевъ и обратно и въ прожитиі въ ономъ, за перевозъ, на харчи себе, для человека, для лошадей и для приему людей—денег 14 руб. 60 коп.“²⁸. З друкарями було складено контракта (на жаль зміст його нам невідомий) та видано завдатки: Л. Неспису—15 карб., К. Моравському—12 карб., І. Медвідю—25 карб. 20 коп., С. Звіринському—20 карб., М. Лишевському—10 карб. Чирському довелося також заплатити „свозчику Киевскому Ивану Прекрасному за свозъ типографщиковъ въ Черниговъ—11 руб.“²⁹.

Починається жвава робота: в червні того ж року влаштовано вже окрему „литейню“, закуплено „олова“ та потрібного приладдя, а в липні-серпні зроблено виплав літер³⁰. Потім розпочато було передрук деяких старих книжок, яких вже не вистачало, та нових.

Заробіток друкарям виплачувано було дуже нерівномірно: матеріяли не дають можливости сказати, чи це залежало від відрядної системи оплати, чи скоріше—друкарі через деякий час брали аванс в рахунок договірної огульної платні за контрактом. Але можна ясно зазначити, що розплату переводили з кожним індивідуально і що були умовні терміни для видачі зарплатні: в лютому 1802 р. записано: „по карте отца типографа працмайстру Кондрату Моравському за настоящую послѣднюю треть года доводячесь 20 р. деньги да 10 руб. на следующій годъ“³¹. Самий же контракт складався офіційно: „въ городничествѣ за печать, контрактъ типографщиковъ и росписку о книгахъ Ив. Лисовского—денег 1 карб. 10 к.“³².

Останні великі получки припадають на квітень 1802 р.,—це, мабуть, кінцевий місяць річного їх контракту. Після травня цього року не зустрічаємо вже відомостів про працмайстра Л. Несписа, що загалом одержав 100 карб., в серпні виїздить до Києва працмайстер К. Моравський, що одержав 195 карб. 50 коп. і ще 20 коп. окремо „на дорогу“,³³ з жовтня зникає „гісар“ І. Медвідь, що одержав 142 карб. 50 коп., з червня—складач С. Звіринський, що одержав 120 карб., останнім виїздить складач М. Лишевський, одержавши всього 38 карб. 10 к.

Крім цих найманих майстрів-спеціалістів, в друкарні працює з самого початку до кінця робіт, цеб-то до листопаду 1802 р., „батырщик“

²⁰ Пр. Авкс. ст. 8 й инш. ²¹ Іб. ст. 9, 12; кн. ден. 1800, ст. 34, 46 й инш. ²² Пр. Авкс. ст. 3, 4, 9, 11 й инш. ²³ Іб. ст. 4, 8, 10; кн. ден. 1800, ст. 34 зв. й инш. ²⁴ Пр. Авкс. ст. 5, 8, 9; кн. ден. 1800, ст. 34 зв. й инш. ²⁵ Кн. ден. 1800, ст. 45 зв., 46. ²⁶ Пр. Авкс. ст. 4. ²⁷ Пр. Авксен. ст. 4; кн. ден. 1800, ст. 44. ²⁸ Кн. ден. 1800, ст. 39. ²⁹ Ibid. ст. 39 і 42. ³⁰ Іб. ст. 40—41 зв. ³¹ Іб. ст. 47 зв. ³² Ibid. ³³ Іб. ст. 51.

Олекса Кучеравенко, в серпні 1802 р. з'являється складач Авксентій Яроцький (він, мабуть, потім фігурує до кінця робіт, як „діякон Авксентій“), а з 1802 р. бачимо цілу низку учнів, що навчаються палятурного та друкарського майстерства. Їх становище було інше, ніж справжніх майстрів. В той час, як палятурники одержували за оправу поштучно, друкарі працювали за законтрактовану суму, маючи, крім того, монастирські харчі („сошло разночисленно на покупку для типографщиков мясива в праздничные торжественные дни 15 карб.“ — записано в кінці серпня 1802 р.³⁴; „це мясиво“ = м'ясо зустрічаємо на протязі всієї роботи друкарів³⁵),—учні, як принцип, одержують утримання натурою: харчі, одяг, взуття, прання білизни, навіть на лазню по п'ятаку,—за все це дбають „типограф“ Мелхиседек і „книжний шафар“ Авксентій. „Куплено находящимся в переплетне двум ученикам Исидору Килдіевскому сапоги за 70 коп. и Стефану Шпаковскому ремню на пришвы за 30 коп.“ (січень 1802)³⁶; „переплетческому ученику Ивану Шафаревскому на бекешу сукна 5 арш. по 1 карб. 15 коп.“ (березень, 1802 р.)³⁷; „ученику словолитейщиковому Якиме Возенку холста на убранья 11 арш. по 7 коп.“ (квітень, 1802 р.)³⁸; „куплено Ивану Шафаревському сапоги за 90 коп.“ (червень, 1802)³⁹; „заплачено сапожнику Черниговскому за пришитье сапоговъ переплетчикамъ Исидору Килдіевскому, Ефиму Мозеловскому, Якиме Возенку трехъ паръ—1 карб. 80 коп.“ та „куплено переплетчику Якову Новицкому сапоги за 35 коп.“ (жовтень, 1802 р.)⁴⁰; „отпущено с повеленія отца типографа переплетчикамъ Исидору Килдіевскому 15 к., Ефиму Мозеловскому 10 на уплату портмойки да за всѣх переплетчиковъ уплачено за баню 12 коп.“ „Отпущено по карте отца типографа Ивану переплетчику 1—35“... „отпущено по карте отца типографа Ефиму Мозеловскому 20 коп.“... „дано по карте отца типографа Ефиму Андріевскому на баню 5 коп.“, „отпущено по карте типографа Исидору Килдіевскому на баню и на исповедь 20 коп.“... „куплено трое сапоговъ переплетчикамъ Ефиму Гордіевскому, Стефану Шпаковскому, Исидору Килдіевскому за 2.10“ (листопад, 1802)⁴¹; „куплено для переплетчиковъ на рубахи холста 68 арш., каждый по 16 коп.—10.88, 18 аршинъ по 10 коп.—1.80, 17 арш. по 7 коп.—1.19“; „куплено переплетчику Ивану Шафаревскому холста на убранье за 56 коп.“; „заплачено за пошитье переплетчикамъ 8 рубахъ, 5 убрань 90 коп.“; „заплачено сапожнику Герасиму Иващенко за подчинку переплетчикамъ Исидору Килдіевскому, Якову Новицкому, Якиме Возенку, Ефиму Гордіевскому, Захару Пригоровскому — 50 коп.“ (грудень, 1802)⁴²; „куплено для переплетчиковъ сукна синяго фабричного тридцать девять аршин, каждый по 1.05“⁴³; „куплено ученикамъ переплетчицкимъ для сапоговъ ремню на четверо пришов за 1.70“; „мещанину березинскому Петру Клименку за пошитье переплетчикамъ нагольныхъ восьми шубъ и за докладъ до оныхъ его шмуховъ Ивану Шафаревскому, Сидору Килдіевскому, Якову Новицкому, Константину Лихницкому, Стефану Шпаковскому, Ефиму Гордіевскому, Захарію Пригоровскому, Якиме Возенку денегъ заплачено 8—60“ (лютий, 1803 р.)⁴⁴. „Заплачено за пошитье переплетчикамъ восьми паръ рубахъ и пятеро убранья—94 коп., за нитки 10 коп. итого—1.04“ (квітень, 1803)⁴⁵; „куплено для переплетчиковъ холста 16 арш.—1.36“ (жовтень, 1803 р.)⁴⁶; „куплено переплетчикамъ три пары сапоговъ (именно) Исидору Килдіевскому, Константину Ли-

³⁴ Іб. ст. 51 зв. ³⁵ Іб. ст. 47, 47 зв., 49 зв. й ин ³⁶ Іб. ст. 47. ³⁷ Іб. ст. 48 зв. ³⁸ Іб. ст. 48 зв. ³⁹ Іб. ст. 49 зв. ⁴⁰ Іб. ст. 53 зв. ⁴¹ Іб. ст. 54 ⁴² Іб. ст. 54 зв. ⁴³ Іб. ст. 56. ⁴⁴ Іб. ст. 56 зв. ⁴⁵ Іб. ст. 57 зв. ⁴⁶ Іб. ст. 60 зв.

хницькому и Іакову Новицькому, каждая пара по 1.40—4.20“ (листопад, 1803 р.)⁴⁷.

Таким чином праця учнів коштувала скарбу друкарні значно дешевше, ніж коли-б оправа й інші роботи віддавалися майстрам поштучно. Тому за 1803 р. палятурникам друкарня майже не дає замовлень, не вважаючи на те, що в попередньому 1802 р. було надруковано чимало книжок.

Навчання учнів коштувало підприємству теж не багато. 6.IV.1802 р. записано: „видано по карте отца типографа Федору Кучеравенку за трудъ учеников денег—2 руб.“⁴⁸; 2.XI того ж року зустрічаємо: „отпущено по карте отца типографа въ награждение за мальчиковъ переплетчику Федору Кучеравенку денег 2 р.“⁴⁹.

Коли учні трохи навчились, Авксентій починає їх називати вже „переплетчиком“, „типографом“ і їм іноді за роботу дають гонорар, але по своєму призволенню. В червні 1802 р. „дано ученикамъ типографскимъ Исидору Килдіевскому, Якову Новицькому, Ефиму Мозольевському по 10 коп.“⁵⁰. В серпні того ж року: „заплачено Килдіевському за оправку им 50 часословцев денег—2 руб.“⁵¹, цеб-то по 4 коп. від штуки в той час, як майстер брав за оправку „часловца“ попросту—5 коп.⁵². В липні того ж року майстру П. Легуну за 200 „грамоток“ заплачено 6 карб., цеб-то по 3 коп., а в той же день 14.VII „заплачено ученикам за отделку 200 грамоток от каждой по 2 коп. итого—4 карб.“⁵³. 11.IX.1802 р. „выдано по карте типографа переплетчику Ивану Шафаревскому за переплетъ 10-ти полустановъ и пяти апостоловъ денегъ 1 карб. 50 коп.“⁵⁴. Іноді не зазначається зовсім, за що дано гроші, а просто видається—25 коп., 15 коп., 10 коп., 20 коп., 30 коп. й инш.⁵⁵. Нарешті, тільки в грудні 1803 р. ми зустрічаємо такий запис: „отпущено по карте отца економа игумена Амвросія переплетчикамъ Исидору Килдіевскому, Константину Лихницькому и Іакову Новицькому въ жалованье за истекающей 1803 год каждому по десять рублей“⁵⁶. Траплялися ще й гірші випадки експлоатації учнів: в липні 1799 р. „заплачено въ награждение ученикамъ Гавриле Янченку и Потапу Капилову за оправку ими ста сборниковъ въ бумагу денег 50 коп.“⁵⁷, цеб-то по 1/2 коп. за штуку. Майстру за це звичайно платили 3—4—5 коп.⁵⁸. Таке злиденне животіння молодих робітників мабуть підтовхувало їх від голодування на ексцесивні вчинки: під 30 липня 1803 р. зустрічаємо таке—„заплачено мещанину Черн. Ивану Сидоренку за взятые переплетчиками трехъ поросятъ денегъ 75 коп.“⁵⁹.

4. Організація продажу книжок.

Крім місцевого роздрібного продажу, що зростав дуже повільно, книготоргівля Троїцької друкарні охопила й інші ринки, навіть дуже віддалені. В червні 1799 р. маємо такий запис: „принято одъ жителя киевскаго Василя Степановскаго за проданные ему въ тетрадѣхъ книги 46 р. 90 коп.; да долговыхъ въ 1798 годъ 3 р. 25 коп.“⁶⁰. Мабуть про нього ж пишеться в серпні 1800 р.: „принято отъ жителя киевскаго Василя Стефановича за разные оправные и неоправные въ листахъ книги изъ суммы 118-ти рублей и 80 коп. за исключениемъ въ десятину 11-ти руб. 88 коп.—получено въ типографскую сумму денег 106 руб. 92 коп.“⁶¹. Таким чином бачимо, що гуртовому клієнтові робили знижку в 10⁰/₀.

⁴⁷ Іб. ст. 61. ⁴⁸ Іб. ст. 48 зв. ⁴⁹ Іб. ст. 54. ⁵⁰ Іб. ст. 49 зв. ⁵¹ Іб. ст. 51. ⁵² Пр. Авкс. ст. 5, 8, 10, 12. ⁵³ Кн. ден. 1800, ст. 50. ⁵⁴ Кн. ден. 1800, ст. 52. ⁵⁵ Іб. ст. 54, 53 зв., 54 зв. ⁵⁶ Іб. ст. 61 зв. ⁵⁷ Пр. Авкс. ст. 4. ⁵⁸ Пр. Авкс. ст. 8; кн. ден. 1800, ст. 48. ⁵⁹ Кн. ден. 1800, ст. 59. ⁶⁰ Пр. Авкс. ст. 3 зв. ⁶¹ Іб. ст. 10 зв.

Ще більшим покупцем був київський купець Олекса Хотяновський, що купив в жовтні 1799 р. книжок на 285 карб. 57 коп. (з знижкою)⁶², в січні 1800 р. на 128 карб. 93 коп.⁶³, в серпні 1800 р. на 247 карб. 28 коп.⁶⁴.

Далі маємо такі відомості: в липні 1802 р. одержано „отъ смоленскаго жителя Федора Яковлевича Каршукова за проданные ему въ оправѣ разные книги съ уступкою въ десятину—136 кр. 94¹/₂ коп.“⁶⁵; в серпні того ж року „отъ жителя города Бешенковичъ Василя Стаховскаго за продажу ему въ оправе книгъ съ уступкою десятины—102.60“⁶⁶. В 1803 р. звязки ще більш поширюються. Під 1 січня 1803 р. записано: „принято у купца г. Москвы Ивана Сергеева за проданные разные оправные книги 129.81.“ (з 10% знижкою, звичайно)⁶⁷, 8 лютого відомий вже Олекса Хотяновський купує на 561 карб. 15 коп.⁶⁸. 17 червня одержано „отъ жителя г. Смоленска Ивана Демьянова за разные оправные книги за исключениемъ десятины“ 93.38⁹⁶. 9 липня „принято у жителя г. Бешенковичъ Николая Свѣдашова за исключениемъ десятины за разные оправные книги“—117.54⁷⁰, 6 жовтня Іван Сергієв з Москви знову купив книжок на 112 кр. 74 коп.⁷¹. 15 жовтня Олекса Хотяновський з Київа заплатив „в казну типографскую“ „за разные въ листахъ книги“ 281.25⁷², 20 листопаду: „отъ купца г. Смоленска Ивана Матвѣева Кувшера за разные оправные книги“—158.90⁷³ і 23 грудня: „отъ купца г. Москвы Афанасія Федорова за разные оправные книги“—100.14⁷⁴.

Але крім таких купців з інших міст, що розплачувалися за книжки здебільшого готівкою й повністю (без кредиту), друкарня мала своїх, так би мовити, контрагентів, що брали книжки на роздрібний продаж і потім повертали вже гроші. На першому місці фігурує якийсь Іван Лисовський.

14 лютого 1802 р. він дав підписку завідуючому друкарнею Мелхиседеку в тому, що він, Лисовський, одержав книжок від друкарні на 626 карб. 51 коп., обов'язується їх продати, взявши собі за комісію 10% з проданої суми. Хоча по суті це договір, але на документі стоїть підпис тільки самого Лисовського. Підпис його засвідчили два дворянина та Чернігівський Нижній Земський Суд. Ось цей договір:

„1802 года февраля 14 дня я нижеподписавшийся житель города Чернигова даю сіе обязательство типографу Троицкого Ильинскаго Черниговскаго Архіерейскаго дому іеромонаху Мельхиседеку въ том, что съ позволенія преосвященнаго Виктора архієпископа малороссійскаго-черниговскаго книги на сумму шестьсотъ двадцать шесть рублей и пятьдесятъ одну копейку долженъ я продать и за продажею оныхъ значащуюсь по реестру за подписом моим и типографіи начальника сумму бездоимочно взнестъ въ типографію вычитая съ каждого рубля прописанной суммы за трудъ мой десятину; въ случай же моей смерти или другаго какого случая должна вышенаписанная сумма пополнена быть изъ моего имени, въ чемъ при упрощенныхъ отъ меня свидетеляхъ своеручно подписываюсь.

Черниговски мищанинъ Иванъ Лисовскій.

При дачи сей подписки былъ и во свидѣтельство подписался коллежскій регистраторъ Дмитрій Базилѣвичъ. При дачѣ сего былъ и во свидѣтельство подписался канцеляристъ Иванъ Ващинскій.

1802 года марта 26 дня сіе обязательство въ Черниговскомъ Нижнемъ Земскомъ Судѣ отъ Черниговскаго мѣщанина Ивана Лисовскаго

⁶² Іб. ст. 4 зв. ⁶³ Іб. ст. 6 зв. ⁶⁴ Іб. ст. 10 зв. ⁶⁵ Кн. ден. 1800, ст. 21. ⁶⁶ Іб. ст. 21 зв. ⁶⁷ Іб. ст. 25. ⁶⁸ Іб. ст. 25 зв. ⁶⁹ Іб. ст. 27 зв. ⁷⁰ Іб. ст. 28. ⁷¹ Іб. ст. 29 зв. ⁷² Ibid. ⁷³ Іб. ст. 30. ⁷⁴ Іб. ст. 30 зв.

къ свидѣтельствуванію представлено, и что оное собственною его рукою подписано и типографу Троицкаго Ильинскаго Черниговскаго архіерейскаго дому іеромонаху Мельхиседеку дано, въ томъ Нижній Земскій Судъ свидѣтельствуеть; за написаніе же сего обязательства на простой бумагѣ за одинъ листъ замѣсто гербовой взыскавъ слѣдующее въ казну 30 коп. деньги отослать в повѣтовое здѣшнее казначейство.

Земскій Комисарь Грембецкій
Секретарь (підпис)

№ 956. Губернскій регистраторъ Товстолѣсовъ⁷⁵.

Зберігся реєстр того, що взяв на продаж Лисовський:

„Псалтирей пятьдесятъ на сумму	100	рублей
Часловцовъ сто	68	„
Грамотокъ триста	48	„
Букварей съ толкованіемъ десять	3	„
Варварниковъ сто	55	„
Миней общихъ десять	25	„ 30 коп.
Миней праздничныхъ пять	15	„ —
Новыхъ завѣтовъ въ простой оправке десять	36	„ 18 коп.
Подъ золотомъ одинъ	3	„ 43 коп.
Сборниковъ въ бумаге сто	24	„ —
Въ кожи подъ золотомъ пять	2	„ —
Ирмолоевъ пятнадцать	14	„ 10 коп.
Павечерниковъ десять	9	„ 80 коп.
Служебниковъ осьмушныхъ десять	15	„ 90 коп.
Требниковъ чвертковыхъ пять	11	„ 25 „
Требниковъ осьмушныхъ двадцать	14	„ 40 „
Октоиховъ пять	30	„ 15 „
Лусточокъ пятнадцать	16	„ 50 „
Шестодневовъ пять	4	„ 40 „
Каноновъ воскресенскихъ двадцать	1	„ —
Проскомидій пятьдесятъ	7	„ 50 „
Молитвъ богородичныхъ сто	5	„ —
„ Иисусовыхъ сто	5	„ —
„ Разрѣшительныхъ пятьдесятъ	2	„ 50 „
Платоновыхъ речей сто	15	„ —
Кунштовъ разныхъ двести	10	„ —

Итого всѣхъ книгъ поступило въ продажу на сумму 626 руб. 51 к.⁷⁶

Повернувши частину грошей 180 карб. (записано Авксентіемъ тільки в травні), Лисовський одержує 14.IV.1802 р. додатково ще так книжки на продаж:

„Псалтирей въ четверть шестнадцать по 2 р.	32	руб.
Часловцовъ двадцать по 68 коп.	13	„ 60 коп.
Букварей учебныхъ сто по 26 коп.	26	„ —
Канонниковъ осьмушныхъ десять по 68 коп.	6	„ 80 „
Зборниковъ съ мѣсяцесловомъ пятьдесятъ по 40 коп.	20	„ —
Календарчиковъ двѣнадцать по 15 коп.	1	„ 80 „
Молитвъ богородичныхъ пятьдесятъ по 5 к.	2	„ 50 „
Кунштовъ различныхъ пятьдесятъ по 5 коп.	2	„ 50 „

Всѣхъ книгъ на сумму . . . . . 105 р. 20 коп.“

⁷⁵ Спр. 1805, ст. 31. ⁷⁶ Ib. ст. 33.

1 червня того ж року:

„Отпущено Івану Лисовському кѣ вышеписаному числу книгъ		
Акафистниковъ подѣ золото по 2 р. 25 к.	6	руб. 75 коп.
Часловцовъ десять	6	” 80 ”
Канониковъ десять	6	” 80 ”
Календарей десять	1	” 50 ”
Всѣхъ книгъ на сумму	21	р. 85 к. “ ⁷⁷ .

13 травня того ж року йому було отпущено „кѣ прежнимъ книгамъ“:

„Служебниковъ четвертковыхъ два по 2 р. 25 к. 4	руб. 50 коп.
Псалтирей шесть четвертковыхъ	12 ” —
Часловцовъ сорокъ	27 ” 20 ”
Грамотокъ сто по 26 коп.	26 ” —
Канониковъ двадцать по 68 коп.	13 ” 60 ”
Календарей двадцать по 15 коп.	3 ” —
Итого отпущено на сумму книгъ	86 р. 30 коп. “.

15 липня того ж року:

„Октоиховъ два	12	руб. 06 коп.
Миней праздничныхъ двѣ	6	” —
Требникъ четвертковой одинъ	2	” 25 ”
Псалтирей двѣ	4	” —
Канониковъ пять	3	” 40 ”
Часловцовъ семь	4	” 76 ”
Букварей съ толкованіемъ десять	3	” —
Итого	35	” 47 коп. “.

29 липня того ж року:

„Псалтирей четвертковыхъ двадцать	40	руб.
Канониковъ десять	6	” 80 коп.
Часловцовъ десять	6	” 80 ”
Грамотокъ пятьдесятъ	13	” —
Итого на сумму денегъ	66	р. 60 к. “ ⁷⁸ .

31 серпня того ж року:

„Псалтирей четвертковыхъ десять	20	руб.
Полуставовъ пятнадцать по 1 р. 70 коп.	25	” 50 коп.
Канониковъ пятьдесятъ по 68 коп.	34	” —
Часловцовъ сто по 68 коп.	68	” —
Грамотокъ въ доскахъ сто	26	” —
Итого принято на сумму книгъ	173	р. 50 к. “ ⁷⁹ .

Роздрібний продаж книжок у Лисовського йде мабуть досить жваво, бо він незабаром починає повертати друкарні гроші. В травні 1802 р. зустрічаємо таке: „принято отъ черниговскаго мѣщанина Івана Лисовскаго за разные проданные имъ книги до рощета денегъ 180 р.“⁸⁰; в червні того ж року від нього-ж „за продажу врознь разныхъ книгъ“—53 кр. 60 к.⁸¹; в серпні того ж року від Лисовського ж „за продажу имъ разныхъ типографскихъ книгъ до рощету денегъ—160 р.“⁸²; в грудні того-ж року від нього „за продажу имъ разныхъ типографскихъ книгъ и разные печатные листы“—189 кр. 50 к.⁸³.

⁷⁷ Ів. ст. 33 зв. ⁷⁸ Ів. ст. 34. ⁷⁹ Ів. ст. 34 зв. ⁸⁰ Кн. ден. 1800, ст. 19 зв. ⁸¹ Ів. ст. 20 зв. ⁸² Ів. ст. 21 зв. ⁸³ Ів. ст. 23 зв.

Крім того, в іншому місці зустрічаємо аналогічні записи: „1802 г. августа 31-го принято от мищанина черниговскаго Ивана Лисовскаго за продажу разныхъ типографскихъ книгъ покупкою доставлены 95 кож на сумму сорокъ рублей. Иеромонахъ Авксентій“, та друга: „1802 года декабря 18 числа принято от мищанина Ивана Лисовскаго разновременно за продажу типографскихъ книгъ денегъ сѣмь десять сѣмь рублей и шестьдесятъ копѣекъ. Иеромонахъ Авксентій“⁸³. В червні 1803 р. знову: „за продажу имъ разныхъ книгъ оправныхъ типографскихъ денегъ 100 р.“⁸⁵.

Займалися роздрібним продажом книжок і монахи. 3.IX. 1801 р. записано: „принято отъ іеромонаха Мартирія разновременно за продажу о должности пресвитерской книгъ денегъ—62 р.“⁸⁶.

Були й урядові гуртові купівлі. В листопаді 1802 р.—„принято отъ конотопскаго духовнаго правленія за одобренія ставленническіе денегъ—7 карб. 60 к.“; за теж саме від мглинського правління 12 кр. 50 к., від Новгородсіверського правління—11 кр. і від Жуківського намісника—1 кр. 20 к.⁸⁷. В жовтні 1803 р. за ті ж самі „одобренія“ одержано від Стародубського правління—14 кр. 70 к. та від Козелецького—11 кр. 70 к.⁸⁸. В грудні 1802 р. для бібліотеки Чернігівської семинарії було продано 400 коротких катехізисів зі знижкою з 15 коп. до 10 коп.⁸⁹.

Коли в травні 1801 р. друкарня почала налагоджувати друкування нових книжок, мабуть тому, що старі запаси вичерпувалися,—вживають між іншим такого цілком комерційного заходу, як купування книжок чужого друку в аркушах з тим, щоб по оправі їх пускати їх в продаж через свою книготоргівлю. В цьому місяці зустрічаємо такий запис: „куплено въ городѣ Кіевѣ Андреемъ Черскимъ псалтирей въ листахъ четвертковыхъ 50-ть каждая по 1 р. 58 коп., уплачено денег 79 руб., букварей въ оправкѣ 50-ть каждой по 32 коп., уплачено денег—16 руб.; календарей въ листахъ 18-ть каждой по 5 коп., уплачено 90 коп.; на увязку книгъ за рогожу вожжи и шворку 37 коп.“⁹⁰.

Ціни на книжки у роздрібному продажу було точно встановлено, і іеромонах Авксентій їх акуратно додержувався. Але іноді ми помічаємо на деяких книжках надвишку, а на деяких знижку. Так в жовтні 1801 р. четвертковий служебник піднявся з 1 карб. 25 к. до 1 карб. 50 коп., осмушний служебник з 1 карб. 10 коп., осмушний требник з 30 коп. до 40 коп. Навпаки ж шестоднев пошепшав з 70 коп. до 60 коп., а четвертова псалтир з 2 карб. 50 коп. аж до 2 карб.⁹¹. Іноді надвишка буває незначною, але певною, що вказує на те, що в основі ціни лежали розрахунки собівартости книжок, напр., павечерник, що до 1802 р. коштував 90 коп., в січні 1802 р. вже починає розцінюватися в 98 коп.⁹². В травні 1800 р. зустрічаємо такий запис: „принято сверхъ табельной цѣны за четыре служебники отъ каждого по пятьдесятъ копеекъ денегъ—два рубля“⁹³. Те саме трапилося в червні того ж року (2 карб.), липні (50 коп.), серпні (1 карб. 50 коп.), вересні (4 карб.), жовтні (50 коп.), листопаді (2 карб.), грудні (3 карб.), при чому з цих записів видно, що за четвертковий служебник, що „по табелі“ коштував 1 карб., брали більше—1 карб. 50 коп.⁹⁴. Те саме маємо і в липні 1801 р.—„принято сверхъ табельной цены за четыре служебники денегъ—два рубля“⁹⁵.

⁸⁴ Спр. 1805, ст. 34 зв. ⁸⁵ Кн. ден. ст. 27 зв. ⁸⁶ Іб. ст. 13 зв. ⁸⁷ Іб. ст. 23. ⁸⁸ Іб. ст. 29. ⁸⁹ Іб. ст. 23 зв. ⁹⁰ Іб. ст. 39. ⁹¹ Кн. ден. 1800, ст. 14 зв. ⁹² Іб. ст. 18. ⁹³ Іб. ст. 1 зв. ⁹⁴ Іб. ст. 2 зв., 3 зв., 4 зв., 5 зв., 6 зв., 7, 7 зв. ⁹⁵ Іб. ст. 13.

5. Що купують палітурня й друкарня.

Серед різних матеріалів, що потрібні були для оправи книжок та для друкування їх, безперечно, перше місце займали шкіра та папір. Шкіряне виробництво в той час на Чернігівщині стояло доволі високо, аби задовольнити потреби в цьому напрямку Троїцької палітурні, навіть при гуртових закупках її. Але разом з тим трапляються покупки в Києві то що... Зустрічаємо що до шкір такі записи: 27.VII. 1799 р. „куплено в жителя черниговскаго Романа Конвичара кожъ красныхъ 15; заплачено денегъ сѣмъ рублей пятьдесятъ коп.“⁹⁶; 7.XII. того ж року „куплено в Григорія Горового кожъ бѣлыхъ десять заплачено 4 руб. 50 к.“⁹⁷; 17.II. 1800 р. „куплено в жителя Черниговскаго Григорія Горовенка для типографіи на книги кожъ тѣльныхъ восемнадцать... заплачено 9 р.“⁹⁸; 31.VII.1800 „куплено в мѣщанина киевскаго Василя Степановича красныхъ кожъ 27 заплачено 10 р. 80 к.“⁹⁹; 26.IX. 1800 „куплено на книги кожъ бѣлыхъ десять заплачено... 3 р. 50 к.“¹⁰⁰; 28.VI.1800 „куплено в Григорія Горовенка Черниговскаго кожъ бѣлыхъ на книги десять по 60 коп., пять кожъ по 70 коп. и одну кожу 30 коп.“¹⁰¹. В лютому 1801 р. куплено 5 білих шкір по 70 коп. і 3 білих шкіри по 75 коп.¹⁰². В травні того ж року—5 червоних шкір по 60 коп. кожна¹⁰³; 7.VII.1801 р. „куплено в Седневѣ кожъ бѣлыхъ для книгъ Григоріємъ Божевскимъ, заплачено 4 р. 96 к.“; 14 го „кожъ желтыхъ пять... 3 р. 75 к.“¹⁰⁴; 22.IX того ж року—„кожъ бѣлыхъ 20... 8 руб.“¹⁰⁵; 22.X.1801 р. „куплено на батирки кожу заплачено 24 коп... куплено в Сѣдневи для книгъ кожъ бѣлыхъ сорокъ уплачено 13 руб.“¹⁰⁶; 15.XII того ж року—„куплено кожу ирхи (!) для батирокъ в типографію заплачено 70 коп.“¹⁰⁷; 23.I.1802 р. куплено 2 шкіри „в типографію на батирки за 1 р. 20 к.“¹⁰⁸; в березні куплено 8 білих шкір за 7 р.¹⁰⁹; в квітні „куплено в Седневѣ мѣстечкѣ кожъ для книгъ бѣлыхъ 7 уплачено 2 р. 22 к... в Черниговѣ 14 кожъ бѣлыхъ за 12 р.“¹¹⁰. В травні 1802 р. „куплено отцемъ типографомъ Мелхиседекомъ в городѣ Києвѣ кожъ красныхъ сто каждая по 50 коп., итого—50 р. кожъ бѣлыхъ 15 каждая по 70 коп. итого 10 р. 50 к.“¹¹¹. В червні того ж року „для батирокъ кожу сирую за 40 коп.“¹¹²; 22 липня того ж року „заплачено кужомяку Терешку Каракульке за вичинку трехъ кожъ для книгъ 1 руб.“¹¹³; 7 серпня 1802 р. „заплачено кушнеру за вичинку двухъ кожъ на батирки для типографіи 20 коп... куплено в Києвѣ для батирокъ три кожи за 1 р. 50 к.“¹¹⁴; 20 серпня „куплено Иваномъ Лисовскимъ в Могилевѣ кожъ бѣлыхъ и черныхъ 95-ть заплачено 90 р.“¹¹⁵; 2 вересня того року „куплено в городе Києвѣ у Ефима Мотюха кожъ чиненыхъ красныхъ 50-ть да белыхъ 60-ть на книги заплачено... 50 руб.“¹¹⁶; 27 березня 1803 року „куплено у Черниговскаго жителя Стефана Горовенка для книгъ кожъ белыхъ девятнадцать, заплачено... 15 р. 50 коп.“¹¹⁷. У нього ж 5 червня куплено 35 білих шкір за 35 карб.¹¹⁸; 12 липня невідомо у кого купують 35 червоних шкір за 15 карб. та 2 жовтих за 1 карб. 50 коп., а 15-го 20 білих за 14 карб.¹¹⁹; 17-го у Горовенка купують 9 білих шкір за 4 кр. 5 коп. У нього ж в серпні місяці 10 білих шкір взято за 5 карб. 50 коп.¹²⁰. У вересні у Григорія Горовенка придбано 40 білих шкір за 31 карб. і у відомого нам вже Ів. Лисовського 13 білих шкір за 5 р. 85 коп.¹²¹.

⁹⁶ Пр. Авкс. ст. 4. ⁹⁷ Ів. ст. 6. ⁹⁸ Ів. ст. 7. ⁹⁹ Ів. ст. 11. ¹⁰⁰ Ів. ст. 12. ¹⁰¹ Ів. ст. 10. ¹⁰² Кн. ден. 1800, ст. 38. ¹⁰³ Ів. ст. 39. ¹⁰⁴ Ів. ст. 41. ¹⁰⁵ Ів. ст. 43. ¹⁰⁶ Ів. ст. 44 зв. ¹⁰⁷ Ів. ст. 46. ¹⁰⁸ Ів. ст. 47. ¹⁰⁹ Ів. ст. 48. ¹¹⁰ Ів. ст. 48 зв. ¹¹¹ Ів. ст. 49. ¹¹² Ів. ст. 49 зв. ¹¹³ Ів. ст. 50 зв. ¹¹⁴ Ів. ст. 51. ¹¹⁵ Ів. ст. 51 зв. ¹¹⁶ Ів. ст. 52. ¹¹⁷ Ів. ст. 57. ¹¹⁸ Ів. ст. 58 зв. ¹¹⁹ Ів. ст. 59. ¹²⁰ Ів. ст. 59 зв. ¹²¹ Ів. ст. 60.

З цих заміток можна зробити такі спостереження. Оправлення книжок у шкіру хутко збільшується з кінця 1801 р., коли почали друкувати нові книжки, а саме: в 1799 р. витрачено на шкіри для оправки разом 12 карб., в 1800 р. 33 карб. 10 коп., в 1801 р. 66 карб. 40 коп., в 1802 р. 226 карб. 02 коп., в 1803 р. 127 карб. 50 коп. Місяцями, де купували шкіри були: Чернігів, Київ, Седнів, випадково один раз—Могилів. Купують переважно білі шкіри, потім червоні, два рази жовті, випадково—чорні. Пересічна вартість шкір з року на рік зростає: в 1799 р. біла шкіра 45 к., червона 50 к., в 1800 р. зустрічаємо білу вже за 70 коп., в 1801—2 рр. буває аж до 85 коп., 90 к. і, навіть, 1 карб. При купівлі одразу великого гурту шкір, ціни ніби-то дешевші. Але, мабуть, ціна шкір ще залежала й від їх розміру та якості. В Седневі шкіри коштують дешевше, ніж в Чернігові й Києві.

На другому місці стоїть папер—для друку та для оправки. Згадки про це є такі: 14 березня 1799 р. „куплено в Нїжинї бумаги бибулы двѣ стопы заплачено 4 руб.“¹²². Те ж саме: „на книги бумаги бибулы двѣ стопы“ за 4 карб. зустрічаємо й у травні¹²³. В квітні 1801 р. „куплено бибулы стопу“ за 1 карб. 90 коп.¹²⁴. В другій половині 1801 починається масова закупка паперу (вже для друку). 6 вересня 1801 р. „куплено въ жителя Черниговскаго купца Петра Горбунова бумаги обрѣзной двадцать стопъ, каждая стопа по 3 р. 70 к. = 74 р.“¹²⁵. 8 вересня—„въ купца Черниговскаго Федора Куцыбы бумаги обрѣзной десять стопъ каждая по 3 р. 70 коп.—34 р.“ та у нього ж 17 вересня знову 10 стоп за 37 карб.¹²⁶. 22 вересня у когось знову куплено „бибулы“ 4 стопи за 7 карб. 20 коп. (кожна по 1 карб. 80 коп.)¹²⁷. 27 жовтня у Ф. Куцыби куплено обрїзного паперу 125 стоп, кожна стопа по 3 карб. 70 коп., всього 450 карб.¹²⁸. В листопаді за цей папір йому було доплачено ще 12 карб. 50 к.¹²⁹. Мабуть, за зиму цей запас паперу витратили, бо у березні 1802 р. знову куплено „бибулы стопу за 1 р. 80 коп.“¹³⁰. В квітні „куплено въ купца Черниговскаго Федора Стефановича Меншова для книгъ бумаги 2 №-ра 130-ть каждая по 3 р. 60 к., 3-го №-ра 33 стопы, каждая по 3 р. 25 к. итого—350 р.“, того-ж місяця „куплено у купца Черниговскаго Якова Демьяновича Гриба бумаги 12-ть стопъ, каждая по 3 р. 60 к.—43 р. 20 коп.“, та невідомо у кого „куплено бибулы три стопы каждая по 1 р. 80 к.—5 р. 40 к.“¹³¹. В червні знову „куплено у купца Черниговскаго Якова Демьяновича Гриба для николайниковъ бумаги 10-ть стопъ, каждая по 3 р. итого—30 р.“¹³². 14.VIII. 1802 р. „куплено у купца Черниговскаго Ивана Стефановича Кладкевича для типографіи на книги бумаги 10-ть стопъ, каждая по 3 р. 60 к., итого—36 р.“. 14.VII. знову така ж сума у Кладкевича ж¹³³. 1.VIII. куплено у Ф. Куцыби 14 стоп паперу по 3 карб. 60 коп.—50 карб. 40 коп.¹³⁴. А 20.VIII. заплачено Ф. С. Меншову 178 карб. 70 коп. „за бумагу до рашету совершеннаго“¹³⁵. 23 листопаду 1802 р. записано „уплачено купцу Черниговскому Федору Стефановичу Меншову за купленную у него для типографіи разныхъ сортовъ бумагу къ пяти стамъ двадцати восьми рублямъ и семидесяти копѣйкамъ по рашету доплачено денег—200 р.“¹³⁶. Вже в липні 1803 р. зустрічаємо купівлю 2 стоп „бибулы“ за 3 карб. 20 коп.¹³⁷.

Таким чином бачимо, що найбільші придбання паперу припадають на роки активної друкарської діяльності 1801—1802 рр. Крім першої невеличкої купівлі у Ніжині, паперову потребу Троїцької друкарні

¹²² Пр. Авкс. ст. 8. ¹²³ Іб. ст. 9. ¹²⁴ Кн. ден. 1800, ст. 38 зв. ¹²⁵ Іб. ст. 42. ¹²⁶ Іб. ст. 42 зв. ¹²⁷ Іб. ст. 43. ¹²⁸ Іб. ст. 44 зв. ¹²⁹ Іб. ст. 45. ¹³⁰ Іб. ст. 48. ¹³¹ Іб. ст. 48 зв. ¹³² Іб. ст. 49 зв. ¹³³ Іб. ст. 50. ¹³⁴ Іб. ст. 51. ¹³⁵ Іб. ст. 51 зв. ¹³⁶ Іб. ст. 54. ¹³⁷ Іб. ст. 59.

задовольняють виключно чернігівські купці. Ціни на папер за весь час майже не змінюються.

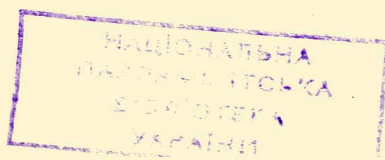
На третьому місці слід поставити купівлю оздоб для окраси книжок при оправі. Так купують „золото“: 8 книжок по 1 р. 25 коп.¹³⁸, 2 книжки за 2 карб. 70 коп.¹³⁹, 9 книжок по 1 карб. 30 коп. в Ніжині¹⁴⁰, 10 книжок по 1 карб. 50 коп.¹⁴¹, 10 книжок по 1 карб. 50 коп.¹⁴²; „серебро“: 5 книжок по 40 коп.¹⁴³, теж 5 книжок за 2 карб.¹⁴⁴, 20 книжок по 30 коп.¹⁴⁵ і 20 книжок по 50 коп.¹⁴⁶, 3 книжки за 90 коп.¹⁴⁷, 1 книжку за 30 коп.¹⁴⁸, 10 книжок по 25 коп.¹⁴⁹, 20 книг за 9 карб.¹⁵⁰ і 5 книжок за 1 карб. 50 коп.¹⁵¹. Купується „цынобра“— 12 лотів по 13 коп. за лот¹⁵², 5 лотів по 14 коп.¹⁵³, 6 лотів по 21 коп.¹⁵⁴, 2 лоти за 50 коп.¹⁵⁵, 1 ф. за 2 карб. 35 коп.¹⁵⁶. Є згадки про те, що куплено було „индиху“ $\frac{1}{2}$ ф. за 05 коп.¹⁵⁷, „эндиху краснаго“ на 20 коп.¹⁵⁸, „индиху синього“ 3 ф. по 1 кр. 15 к. і „интиху краснаго“ 1 ф. за 2 р. 80 коп.¹⁵⁹; „куплено до книгъ корки за 6 коп., червецу за 12 коп.“¹⁶⁰, знову „корки для бумаги“ на 10 коп.¹⁶¹; „двойнику“ 3 книжки по 1 карб. 10 к. та 2 книжки і 5 книжок по 1 карб. 15 к.¹⁶²; „клею мездричного“ 9 фунтів по 10 коп. у седнівській мешканки, Устинії Сакуни¹⁶³, 85 фунтів по 10 коп.¹⁶⁴; „валу клубок“.¹⁶⁵

Крім того, зустрічаємо купівлю таких речей: „купорвасу для книг 5 ф. по 12 коп.“¹⁶⁶, „крахмалу“¹⁶⁷, яєць курячих (дуже часто); для книг також¹⁶⁸ мотки „ниток сѣровыхъ“¹⁶⁹, „крашанихъ нитокъ“¹⁷⁰, „сальныхъ свѣчей“; неодноразово теж „клею осетрового“ 4 ф. по 40 коп., „Гуми“ 4 лота по 26 коп.¹⁷¹, „ленты блакитной“ 11 арш. по 7 коп.¹⁷², „оливы“¹⁷³, „олеи“¹⁷⁴, „вугілля“¹⁷⁵, „для покосту на чорнило олеи 5 вѣдеръ по 2 р. 10 к.“¹⁷⁶, „крашанины“ 2 арш. 28 к.¹⁷⁷, „для книгъ на паски ветхихъ голенищъ“¹⁷⁸, „арнисументу (?) чвертку за 60 к.“¹⁷⁹, „для книгъ краски мажи“ (?) фунт 30 к.¹⁸⁰, „шинаку“ на 5 коп. і „нашатиру“ на 5 коп.¹⁸¹; „шафрану“ 1 золотник за 80 коп.¹⁸²; „антимоні“ 7 ф. за 2 карб. 80 коп.¹⁸³.

З інструментів зустрічаємо: „іголки“¹⁸⁴, „гейбель“¹⁸⁵, „для запарки клейстры казанокъ“¹⁸⁶, „стали косной на топоръ въ переплетню“¹⁸⁷, брус „для остренія инструмента“, „на ножи косу“¹⁸⁸, „ведро в переплетню“¹⁸⁹, „губа греческая“, „ирхи овечой на батирки“, „ряжку и двѣ коновки для питья воды“¹⁹⁰, „стекла слой, 2 графинчика, 2 стаканы, на краски“, „на батирки гривъ лошадинныхъ“ 5 ф.—30 коп., „нитей неводныхъ на увязку литер“¹⁹¹, „бруски паристые для литейни“¹⁹², горшки, відро, каганець¹⁹³, „стали крици фунтъ“—24 к., „словолитейцику желѣзную ложу“—15 к.¹⁹⁴, „Гисарю Ивану Медвѣдо шрубстакъ“ за 4 карб. і „острозубцы и 2 пилки“ за 70 коп., „до типографіи тиглей 50 за 3 р. 50 к.“, „для горту горшковъ съ крышками 20 за 1 р.“¹⁹⁵, „для типографіи гисару скандезу (?) за 2 рубли“¹⁹⁶, „словолитейцику 3 пилки—1 карб. 60 коп.“, „на сѣрку и губку“—

¹³⁸ Пр. Авкс. ст. 5. ¹³⁹ Ів. ст. 9. ¹⁴⁰ Кн. ден. 1800; ст. 36 зв. ¹⁴¹ Ів. ст. 43. ¹⁴² Ів. ст. 49 зв. ¹⁴³ Пр. Авкс. ст. 11, 12. ¹⁴⁴ Кн. ден. 1800, ст. 35 зв., 36с¹⁴⁵ Ів. ст. 43. ¹⁴⁶ Ів. ст. 49 зв. ¹⁴⁷ Ів. ст. 54. ¹⁴⁸ Ів. ст. 54 зв. ¹⁴⁹ Ів. ст. 56. ¹⁵⁰ Ів. т. 57. ¹⁵¹ Ів. ст. 60. ¹⁵² Пр. Авкс. ст. 9 і Кн. ден. 1800, ст. 34 двічі. ¹⁵³ Кн. ден. 1800, ст. 38 зв. ¹⁵⁴ Ів. ст. 40. ¹⁵⁵ Ів. ст. 40 зв. ¹⁵⁶ Ів. ст. 43. ¹⁵⁷ Пр. Авкс. ст. 7. ¹⁵⁸ Кн. ден. 1800, ст. 40. ¹⁵⁹ Ів. ст. 43. ¹⁶⁰ Ів. ст. 50. ¹⁶¹ Ів. ст. 38 зв. ¹⁶² Пр. Авкс. ст. 5 і 10; кн. ден. 1800, ст. 34 зв. ¹⁶³ Пр. Авкс. ст. 4. ¹⁶⁴ Кн. ден. 1800, ст. 58. ¹⁶⁵ Пр. Авкс. ст. 3 й инш.: кн. ден. 1800, ст. 38, 46. ¹⁶⁶ Ів. ст. 9; кн. ден. 1800, ст. 59. ¹⁶⁷ Ів. ст. 3; кн. ден. 1800, ст. 34 зв., 53. ¹⁶⁸ Ів. ст. 3 й баг. ин; кн. ден. 1800, ст. 38 зв. ¹⁶⁹ Ів. ст. 3. ¹⁷⁰ Ів. ст. 5; кн. ден. 1800, ст. 48. ¹⁷¹ Ів. ст. 8, 12; кн. ден. 1800, ст. 36. ¹⁷² Кн. ден. 1800, ст. 38. ¹⁷³ Ів. ст. 39 зв. ¹⁷⁴ Ів. ст. 40 зв. ¹⁷⁵ Ів. ст. 41. ¹⁷⁶ Ів. ст. 45 зв. ¹⁷⁷ Ів. ст. 47. ¹⁷⁸ Ів. ст. 50, 52, 58. ¹⁷⁹ Ів. ст. 53. ¹⁸⁰ Ів. ст. 50. ¹⁸¹ Ів. ст. 54 зв. ¹⁸² Ів. ст. 56. ¹⁸³ Ів. ст. 52. ¹⁸⁴ Пр. Авкс. ст. 3, 17. ¹⁸⁵ Ів. ст. 9; кн. ден. 1800, ст. 34. ¹⁸⁶ Ів. ст. 17. ¹⁸⁷ Ів. ст. 12. ¹⁸⁸ Кн. ден. 1800, ст. 34 зв. ¹⁸⁹ Ів. ст. 38. ¹⁹⁰ Ів. ст. 39 зв. ¹⁹¹ Ів. ст. 40 зв. ¹⁹² Ів. ст. 40 і 44. ¹⁹³ Ів. ст. 41, зв. ¹⁹⁴ Ів. ст. 42. ¹⁹⁵ Ів. ст. 42 зв. ¹⁹⁶ Ів. ст. 43 зв.

574172

5 коп.¹⁹⁷, „словолітейщику казанчикъ и угольє 3 возы“¹⁹⁸, „въ переплетню для запарки клейстра казанокъ чугунный“ — 80 коп.¹⁹⁹, „словолітейщику молоть“²⁰⁰, „безминъ“²⁰¹, „для инструменту переплетническаго косу“ — 95 коп., „жельза“ — 20 коп.²⁰², „въ типографію до преса тыска конопляной шворки“²⁰³, „в переплетню генбелі и рубанок“²⁰⁴, куплено „у словолітейщика Ивана Медвѣдя двое керень, венклякъ и линѣйку меди жолтой, пилокъ маленькихъ старыхъ“ — 8“ за 2 р. 50 к.²⁰⁵. Крім того, „для книгъ достокъ дубовыхъ“ за 3 карб. 50 к.²⁰⁶.

Для шрифтаря купують дві залізни мисочки (V.1801 р.)²⁰⁷, для друкарні купують: 4 дубові дошки, оливи 4½ ф., губу грецьку, шворки, ниток несуканих, „ирхи овечой за батирки“, 7 щоток, бичовки на шнури, ниток суконих, сукна сермяжного, криці косної для ножів у друкарні²⁰⁸, олова для літер, словолітейщику 4 вози вугілля²⁰⁹, в палітурню для запарки клейстри казанок чавунний²¹⁰, шпалер 4 штуки²¹¹, „для сажина чернило дегтю смолы“ на 5 карб. 50 к.²¹², „шафару“ лот — 80 коп., купоросу на 50 коп., „шишаку“ на 5 коп., „корки“ на 5 коп., нашатиру на 5 коп.²¹³ та багацько інших дрібниць.

З усього цього бачимо, що устаткування друкарні було доволі примітивне. Все виробництво йшло „вручну“ з найпростішими інструментами. Тому якість виробництва, природно, залежала від майстерства самих працівників.

6. Ціни книжок.

У роздрібному продажі ціни на кожну книжку встановлювались в залежності не тільки від вартости друку, паперу, роботи й инш., а також від ґатунку оправы. Це яскраво видно з такої таблиці, де зведено всі дані за 1799—1802 рр.:

Назви книжок	„Въ листахъ“	„По просту“	„Въ бумагі“	„Въ мраморной бумагі“	„Въ золотой бумагі“	„Подъ золото“	„У пергаменту“, „въ кожѣ“	„Въ пуделкахъ“, „въ футлярь“	Без зазначення:
1. „Чвертковий служебникъ“ ²¹⁴	1.25—	1.50—	—	—	—	1.75	—	—	1.50—2.25
2. „Чвертковий требникъ“ ²¹⁵	1.50	1.60	—	—	—	—	—	—	1.55
3. „Въ осьмуху служебникъ“ ²¹⁶	1.00—	—	—	—	—	1.40—	—	—	1.20—1.50—
4. „Зборникъ (съ мѣсяцесловом)“ ²¹⁷	1.10	—	—	—	—	1.59	—	—	1.59—1.60
4. „Зборникъ (съ мѣсяцесловом)“ ²¹⁷	0.15	0.25—	0.25—	0.25—	0.30	0.30	0.40	—	0.25—0.26
5. „Ирмологія (чвертковой)“ ²¹⁸	0.60	0.45	0.27	0.30	0.30	0.40	—	—	0.80—0.94
6. „Часловець“ ²¹⁹	0.40	0.80	—	—	—	—	—	—	0.60—0.65
7. „Правильникъ“ ²²⁰	0.40	—	—	—	—	—	—	—	0.68—0.80
8. „Богородице Дѣво“ ²²¹	0.60	0.80	—	—	—	—	—	—	0.80
8. „Богородице Дѣво“ ²²¹	—	—	—	—	—	—	—	—	0.05

¹⁹⁷ Іб. ст. 44. ¹⁹⁸ Іб. ст. 45. ¹⁹⁹ Іб. ст. 47. ²⁰⁰ Іб. ст. 47 зв. ²⁰¹ Іб. ст. 48. ²⁰² Іб. ст. 49 зв. ²⁰³ Іб. ст. 50. ²⁰⁴ Іб. ст. 53. ²⁰⁵ Іб. ст. 53. ²⁰⁶ Іб. ст. 57 зв. ²⁰⁷ Іб. ст. 39. ²⁰⁸ Іб. ст. 39 зв. ²⁰⁹ Іб. ст. 41, 41 зв. ²¹⁰ Іб. ст. 47. ²¹¹ Іб. ст. 48. ²¹² Іб. ст. 49. ²¹³ Іб. ст. 54 зв. ²¹⁴ Кн. ден. 1800, ст. 1, 1 зв., 11 зв., 18, 4, 14 зв. ²¹⁵ Іб. ст. 1 зв., 14 зв. ²¹⁶ Іб. ст. 4, 20 зв. 19, 18, 2, 14 зв. ²¹⁷ Іб. ст. 18, 1, 6, 20, 27, 14, 6 зв. 2, 6. ²¹⁸ Іб. ст. 1, 18, 6, 4 зв. ²¹⁹ Іб. ст. 25, 1, 18, 4 зв., 23. ²²⁰ Іб. ст. 1, 4, 5 зв. ²²¹ Пр. Авкс. ст. 3 зв.

Назва книжок	„Въ листахъ“	„По просту“	„Въ бумага“	„Въ мраморной бумагѣ“	„Въ золотой бумагѣ“	„Подъ золото“	„У пергаменту“ „въ кожи“	„Въуделькахъ“ „въ футлярѣ“	Без зазначення:
9. „Разрѣшительная“ (ц. т. молитва) 222 .	—	—	—	—	—	—	—	—	0.05
10. „Проскомидія“ 223 .	0.10	—	—	—	—	—	—	—	0.10—0.15
11. „Псалтырь зъ послѣдованіемъ“ 224 .	5.00	—	—	—	—	7.00	8.00	—	5.00
12. „Согрѣшихъ, о Боже мой“ 225	—	—	—	—	—	—	—	—	0.05
13. „Сто пунктовъ“ 226 .	—	—	—	—	—	—	—	—	0.06
14. „Агафистникъ“ 227 .	1.25	1.60—1.90	—	—	—	1.80—2.25	2.30	—	1.60
15. „Букварь“ 228	—	—	0.20	—	—	—	—	—	0.20—0.30
16. „Минея общая“ 229 .	—	1.60	—	—	—	—	—	—	0.60—2.53
17. „Алфавитъ“ 230	0.30	0.40	—	—	—	0.65	—	—	0.40—0.70
18. „Осьмушной требникъ“ 231	0.30—0.40	—	—	—	—	—	—	—	0.50—0.72
19. „Октоихъ“ 232	—	5.00	—	—	—	—	—	—	—
20. „Минея праздничная“ 233	—	—	—	—	—	—	—	—	2.00—3.00
21. „Варварникъ“ 234 .	0.33	—	—	0.40	0.50	—	—	—	0.40—0.55
22. „Павечерникъ“ 235 .	—	—	—	—	—	—	—	—	0.80—0.90—0.98
23. „Апостолъ“ 236	2.00	2.20—3.11	—	—	—	—	—	—	—
24. „Николаиникъ“ 237 .	—	—	—	—	—	1.20	—	—	1.15.1 80—1.29
25. „Шестидневъ“ 238 .	0.60—0.70	—	—	—	—	—	—	—	0.80—0.88—1.00
26. „Новый Заветъ“ 239	2.40	3.00—3.60—3.63	—	—	—	3.50—4.00	4.20	—	—
27. „Роголевой полу-ставъ“ (?) („съпсалтиремъ“) 240	—	—	—	—	—	4.00	—	—	—
28. „Новый Заветъ на двое разделенный“ 241	—	3.00	—	—	—	3.60—4.15	—	—	3.60
29. „Грамота священническая“ 242	—	—	—	—	—	—	—	—	0.10—0.30
30. „Календаръ“ в футлярѣ“ 243	—	—	—	—	—	—	—	0.15	0.15
31. „Чвертковая псалтирь“ 244	—	—	—	—	—	—	—	—	0.90—2.00—2.90
32. „Грамматика“ 245	—	—	—	—	—	—	1.00	—	0.50
33. „Краткий катехизисъ“ 246	—	—	—	—	—	—	—	—	0.15
34. „Грамотка“ 247	0.15	—	0.26	—	—	—	0.35	—	0.25—0.35
35. „Молитвословъ съ псалтиремъ“ 248	4.00	—	—	—	—	—	—	—	—
36. „Лусточка“ (?) 249	0.60	—	—	—	—	—	—	1.50	—
37. „Православное исповѣданіе“ 250	—	—	—	—	—	—	—	—	0.45

222 Ibid. 223 Ib.; кн. ден. 1800, ст. 12 зв., 18. 224 Кн. ден. 1800, ст. 3 зв., 5, 12; Пр. Авкс. 6 зв. 225 Ib. ст. 1 зв. 226 Ib. ст. 2. 227 Ib. ст. 20 зв., 16, 2, 26 зв., 5, 11 зв., 4 зв. 228 Ib. ст. 2, 6 зв., 20. 229 Ib. ст. 2, 6, 20. 230 Ib. ст. 2, 10, 3 зв., 20 зв., 4 зв. 231 Ib. ст. 2 зв., 4 зв., 14 зв., 18. 232 Ib. ст. 2 зв. 233 Ib. ст. 2 зв., 20. 234 Ib. ст. 7, 20, 4, 2 зв., 13. 235 Ib. ст. 2 зв., 18, 26 зв. 236 Ib. ст. 3, 20, 4 зв. 237 Ib. ст. 3, 25, 10, 23. 238 Ib. ст. 4, 14 зв., 6, 20, 28 зв. 239 Ib. ст. 6, 18, 19, 5, 26 зв., 10, 4 зв. 240 Ib. ст. 6. 241 Ib. ст. 13 зв., 20 зв., 16, 7 зв. 242 Ib. ст. 7 зв., 20. 243 Ib. ст. 9 зв., 13 зв. 244 Ib. ст. 14, 11 зв., 25. 245 Ib. ст. 12, 13. 246 Ib. ст. 13 зв. 247 Ib. ст. 14, 13 зв., 25, 14 зв. 248 Ib. ст. 14 зв. 249 Ib. ст. 14 зв., 18 зв. 250 Ib. ст. 15 зв.

Назва книжок	„Въ листахъ“	„По просту“	„Въ бумага“	„Въ мраморной бумагѣ“	„Въ золотой бумагѣ“	„Подъ золото“	„У пергаменту“ „въ кожи“	„Въ пудлахъ“ „въ футлярѣ“	Без зазначення:
38. „Стихословіе“ 251	—	—	—	—	—	—	—	—	0.06
39. „О должности пресвитерской“ 252	—	—	—	—	—	—	—	—	0.80—1.00—1.70
40. „Поученіе Анастасія“ 253	—	—	—	—	—	—	—	—	0.06
41. „Святительскіе поученія“ 254	—	—	—	—	—	—	—	—	0.05—0.06
42. „Двадцать псалмовъ“ 255	—	—	—	—	—	—	—	—	0.05
43. „Молитва Иисусова“ 255	—	—	—	—	—	—	—	—	0.05
44. „Рѣчи митрополита Платона“ 255	—	—	—	—	—	—	—	—	0.15
45. „Дяконая“ 255	—	—	—	—	—	—	—	—	0.30
46. „Каноникъ“ 256	—	—	—	—	—	—	—	—	0.65—0.68
47. „Чвертковий каноникъ“ 257	—	—	—	—	—	—	—	—	2.25
48. „Куншты“ 258	—	—	—	—	—	—	—	—	0.05
49. „Полуставъ“ 259	—	—	—	—	—	—	—	—	1.56
50. „Грамота діаконская“ 260	—	—	—	—	—	—	—	—	0.30
51. „Грамота дьячковская“ 261	—	—	—	—	—	—	—	—	0.25

Особливо цікаво порівняти продажні ціни книжок у оправі, знаючи ціну їх в „в листах“, з ціною самої оправі різних типів її. Можливість такого порівняння дає таке зведення цін на оправу:

Назва книжок	„По просту“	„Подъ золото“	„Въ пергаментъ“	„Въ бумагу“	Без зазначення	Примітка (різниця з продажною ціною в тій же оправі)
1. „Миняя общяя“ 262	0.10	—	—	—	—	—
2. „Алфавит“ 262	0.05	—	—	—	—	+ 0.05
3. „Акафістникъ“ 263	0.10	0.15	0.20	—	—	1)+0.15+0.45 2)+0.45+0.90 3)+0.85
4. „Новый Заветъ“ 264	0.20	0.25—0.30	0.25	—	—	1)+0.20+0.83 2)+0.85—1.35 3)+1.55
5. „Псалтирь з воспоминанием“ 265	0.30	0.50	0.50	—	—	1)— 2)+1.50 3)+2.50
6. „Часословець“ 266	0.05	—	—	—	0.04—0.06	—
7. „Буквар“ 267	—	—	—	0.04	—	—
8. „Правельникъ“ 268	0.09—0.10	—	—	—	—	+0.10+0.11
9. „Октоихъ“ 269	—	—	—	—	0.25	—

²⁵¹ Ів. ст. 16. ²⁵² Ів. ст. 19 зв., 26. ²⁵³ Ів. ст. 20. ²⁵⁴ Ів. ст. 20, 25 зв. ²⁵⁵ Ів. ст. 20. ²⁵⁶ Ів. ст. 20 зв., 26 зв. ²⁵⁷ Ів. ст. 22 зв. ²⁵⁸ Ів. ст. 23. ²⁵⁹ Ів. ст. 25. ²⁶⁰ Ів. ст. 26 зв. ²⁶¹ Ів. ст. 27. ²⁶² Пр. Авкс. ст. 3, 8, 13. ²⁶³ Ibid. ст. 8. ²⁶⁴ Ів. Кн. ден. 1800, ст. 37, 46. ²⁶⁵ Пр. Авкс. ст. 4, 6, 8, 10, 13. ²⁶⁶ Ibid. ст. 5, 8, 10, 12; кн. ден. 1800, ст. 45 зв., 50 зв. ²⁶⁷ Пр. Авкс. ст. 6. ²⁶⁸ Ibid. Кн. ден. 1800 ст. 53. зв. ²⁶⁹ Пр. Авкс. ст. 4.

Назви книжок	„По просту“	„Подъ золото“	„В пергаментъ“	„Въ бумагу“	Без зазначення	Примітка (різниця з продажною ціною в тій же оправі)
10. „Каноник воскресный“ 270	0.01	—	—	—	0.05	—
11. „Зборникъ“ 270	—	—	—	—	0.03—0.04— 0.05	—
12. „Службеникъ (осьмушний)“ 271	0.10	0.15	—	—	0.025	1) — 2) +0.25; +0.44
13. „Службеникъ четвертковий“ 272	0.12	—	—	—	0.10	+0.13, +0.20
14. „Граматка (учебная)“ 273	—	—	—	0.03	—	+0.08
15. „Псалтирь четверковая“ 274	0.10	—	—	—	0.10—0.12	—
16. „Календаръ“ 275	—	—	—	—	0.03	—
17. „Николайникъ“ 276	0.06	—	—	—	—	—
18. „Ирмолой“ 277	—	—	—	—	0.10	—

В тих випадках, коли можна вирахувати, який лишок брала друкарня з оправлених книжок, порівнюючи з тим, що коштує сама неоправлена книжка та робота палітурника, видно, що надвишка є доволі висока. Можна гадати, що вона тільки частково покривала вартість матеріялу на оправу, залишаючись в другій частині просто торговельним навантаженням на роздрібного покупця, що купував оправлені книжки (гуртовики купували здебільшого книжки в аркушах, неоправлені). Так бачимо, що „Акафістник“, оправлений „по просту“ дає різницю від 15 до 45 коп., він же „подъ золото“—дає різницю від 45 до 90 коп., а „въ пергаментъ“—85 коп. „Новый Заѣтъ“ „по просту“—від 20 коп. до 83 коп., „подъ золото“ від 85 коп. до 1 карб. 35 коп., „въ пергаментъ“ 1 карб. 55 коп. „Псалтирь зъ воспослѣдованіємъ“—„подъ золото“—дає надвишку 1 карб. 50 коп., а „въ пергаментъ“—2 карб. 50 коп. „Правельникъ“ оправлений „по просту“ дає надвишку 10—11 коп. і т. и. На жаль, ми не маємо певних даних, щоб вирахувати точно пересічну вартість матеріялу на кожний ґатунок оправі і встановити чистий прибуток на кожній оправленій книжці, порівнюючи з такою неоправленою (це показало-б, що друкарня наживала на дешевій праці своїх палітурників, не говорячи вже про учнів).

Мабуть, роздрібна торгівля книжками була рентабельною, тому що Троїцько-Іллінська друкарня, розгорнувши свою власну друкарську діяльність, визнає за можливе робити гуртові закупки книжок для свого продажу. Мелхиседек, перебуваючи у травні 1802 р. в Києві, закупив там 50 книжок „о должности пресвитерской“ за 44 карб.²⁷⁸, ц. т. по 88 коп. примір. Продаж їх провадився по ціні від 80 коп. до 1 карб. 70 коп. В липні того ж року „куплено отцомъ типографомъ въ Кіевѣ полустановъ 20-ть каждой по 1 р. 30 коп.“, разом—26 карб.²⁷⁹. Він же, мабуть, в оправі „під золото“ продавався потім по 4 карб. прим. В лютому 1803 р. „куплено у купца киевскаго Алексѣя Хотяновскаго книгъ о должности пресвитерской 35, каждая по 1 р. 50 коп.“, разом 52 карб. 50 коп.²⁸⁰. Таким чином

²⁷⁰ Ibid. ст. 8; кн. ден. 1800, ст. 48. ²⁷¹ Іб. ст. 9; кн. ден. 1800, ст. 34, 45 зв. ²⁷² Іб. ст. 11; кн. ден. 1800, ст. 46. ²⁷³ Кн. ден. 1800, ст. 44 зв. ²⁷⁴ Іб. ст. 49, 51 зв. 59. ²⁷⁵ Ibid. ст. 52. ²⁷⁶ Іб. ст. 54 зв. ²⁷⁷ Іб. ст. 60. ²⁷⁸ Кн. ден. 1800, ст. 49. ²⁷⁹ Іб. ст. 50 зв. ²⁸⁰ Іб. ст. 56 зв.

Хотяновський теж добре заробив на Тр.-Іллінській книгарні в цьому випадку.

7. Експлоатація праці.

Не дивно, що Тр.-Іллінська книгарня й друкарня мали такий комерційний успіх: занадто дешево їм обходилася праця робітників. Вище ми бачили, як було zorganizовано й оплачувано роботу законтракованих за певну суму майстрів і учнів, що були „на пайку“. Окремі згадки про поденну роботу доповняють цю картину. В червні 1801 р. записано—„батійщику Алексѣю Кучеравенку, що работалъ мѣсяць въ типографіи денегъ три рубли“²⁸¹. Двом поденникам, що терли цілий день атрамент видано—36 коп. (15.VI.1801 р.)²⁸²; в другому випадку за таку ж роботу двом поденникам дали 40—44—48 коп.²⁸³ „Дано переплетчикамъ за трудъ, что ревидовали книги для продажи въ Кіевѣ денегъ 20 коп.“ (24.VII.1800 р.)²⁸⁴. „По картѣ отца типографа Феодору Кучеравенку за трудъ, что сажу палиль“—30 коп.²⁸⁵. К. Моравському „за выпечатыванье проповѣди“—50 коп. і С. Звіринському „за выпечатыванье что набиралъ литеры на проповѣди“—70 коп.²⁸⁶. „Заплачено батирщику Кучеравенку за шестидневную работу“—60 коп. (V.1802 р.)²⁸⁷. Палітурнику Івану Полушці „за окраску 11 дестей бумаги—60 коп. за отдѣлку 12 псалтирей—50 коп.“²⁸⁸. Про рух заробітної платні майстрів і учнів, нарешті, можуть свідчити такі зводні таблиці:

Заробітня платня р. 1799.													
Прізвище.	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Разом
1. Кирило Петренко .	—	2 ⁴⁰	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5 ²⁰	7 ⁶⁰
2. Олекса Лободинський	—	—	2 ⁵⁰	3 ⁷⁰	—	—	—	—	—	—	—	—	6 ²⁰
3. Іван Полушка	—	—	3 ⁰⁰	—	2 ¹⁰	—	2 ⁵⁰	—	—	—	—	—	8 ¹⁰
4. Павло Летун	—	—	—	—	2 ⁰⁰	2 ⁵⁰	2 ⁵⁰	—	—	—	—	—	7 ⁵⁰
5. Федір Кучеравенко	—	—	—	—	—	—	—	2 ⁵⁰	—	—	2 ⁰⁰	—	4 ⁵⁰
6. Гаврило Янченко	—	—	—	—	—	—	—	0 ²⁵	—	—	—	—	0 ²⁵
7. Кирило Ревуцький	—	—	—	—	—	2 ⁵⁰	—	—	—	—	—	—	2 ⁵⁰
8. Потап Капилов	—	—	—	—	—	—	—	0 ²⁵	—	—	—	—	0 ²⁵

Заробітня платня р. 1800.													
Прізвище.	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Разом
1. Кирило Петренко .	—	—	1 ²⁵	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1 ²⁵
2. Олекса Лободинський	—	—	—	—	3 ⁰⁰	5 ⁰⁰	—	2 ⁵⁰	—	2 ⁵⁰	—	3 ¹⁰	16 ¹⁰
3. Іван Полушка	—	—	—	—	4 ⁵⁰	—	—	—	—	—	—	—	4 ⁵⁰
4. Павло Летун	—	—	2 ⁵⁰	—	—	2 ⁵⁰	—	2 ²⁰	—	—	—	2 ⁵⁰	9 ⁷⁰
5. Федір Кучеравенко	—	—	7 ⁰⁰	—	—	2 ⁷⁵	—	—	—	—	—	—	10 ⁶⁵

²⁸¹ Іб. ст. 40 зв. ²⁸² Іб. ст. 40. ²⁸³ Іб. ст. 45 зв., 49, 46. ²⁸⁴ Пр. Авкс. ст. 11 кн. ден. 1800, ст. 35 зв. ²⁸⁵ Кн. ден. 1800, ст. 45. ²⁸⁶ Іб. ст. 46. ²⁸⁷ Іб. ст. 49. ²⁸⁸ Іб. ст. 49.

Заробітня платня р. 1801.

Прізвище.	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Разом
1. Олек. Лободинський	—	—	—	—	—	—	—	—	—	12 ⁰⁰	—	3 ⁵⁰	15 ⁵⁰
2. Іван Полушка . . .	—	—	—	—	—	2 ⁴⁰	—	—	—	4 ⁰⁰	—	—	6 ⁴⁰
3. Павло Летун . . .	—	—	—	2 ⁵⁰	—	—	—	—	—	—	—	—	2 ⁵⁰
4. Федір Кучеравенко	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0 ³⁰	—	0 ³⁰
5. Гаврило Янченко .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2 ⁰⁰	0 ⁵⁰	1 ⁰⁰	3 ⁵⁰
6. Потап Кошилов . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2 ⁰⁰	—	—	2 ⁰⁰
7. Лазар Неспис . . .	—	—	—	—	15 ⁰⁰	50 ⁰⁰	—	5 ⁰⁰	—	5 ⁰⁰	—	—	75 ⁰⁰
8. Кондр. Моравський	—	—	—	—	12 ⁰⁰	8 ⁰⁰	5 ⁰⁰	—	15 ⁰⁰	10 ⁰⁰	—	17 ⁰⁰	67 ⁵⁰
9. Іван Медвідь . . .	—	—	—	—	25 ²⁰	2 ⁰⁰	—	—	22 ⁵⁰	15 ⁰⁰	—	—	35 ⁰⁰
10. Сила Звіринський	—	—	—	—	20 ⁰⁰	3 ⁰⁰	1 ⁰⁰	11 ⁰⁰	10 ⁰⁰	—	—	35 ⁷⁵	80 ⁰⁰
11. Мих. Лишевський	—	—	—	—	10 ⁰⁰	2 ⁰⁰	—	2 ⁰⁰	4 ⁶⁰	—	—	15 ⁰⁰	33 ⁶⁰
12. Олек. Кучеравенко	—	—	—	—	—	3 ⁰⁰	—	—	—	—	—	—	3 ⁰⁰
13. Авксент. Яроцький	—	—	—	—	—	—	—	3 ⁰⁰	1 ⁰⁰	0 ⁶⁰	—	—	4 ⁶⁰
14. Парфеній Скрипка	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1 ⁰⁰	—	1 ⁰⁰

Заробітня платня р. 1802.

1. Ол. Лободинський	—	—	6 ⁹⁰	—	7 ⁰⁰	3 ⁰⁰	6 ⁰⁰	—	3 ⁰⁰	2 ⁵⁰	—	1 ⁵⁰	29 ⁹⁰
2. Іван Полушка . . .	—	—	—	2 ⁵⁰	3 ⁶⁰	—	3 ⁵⁰	—	—	—	—	12 ⁰⁰	9 ³⁰
3. Павло Летун . . .	—	—	—	—	—	—	6 ⁰⁰	3 ⁶⁰	—	—	—	—	21 ⁶⁰
4. Федір Кучеравенко	—	—	—	2 ⁰⁰	0 ⁶⁰	—	—	—	—	—	2 ⁰⁰	—	4 ⁶⁰
5. Гаврило Янченко .	—	0 ⁵⁰	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0 ⁵⁰
6. Лазар Неспис . . .	—	—	—	15 ⁰⁰	10 ⁰⁰	—	—	—	—	—	—	—	25 ⁰⁰
7. Кондр. Моравський	13 ⁰⁰	30 ⁰⁰	—	30 ⁰⁰	—	—	5 ⁰⁰	0 ²⁰	—	—	—	—	78 ²⁰
8. Іван Медвідь . . .	—	4 ⁵⁰	—	25 ⁵⁰	—	—	5 ⁰⁰	—	5 ⁰⁰	—	—	—	42 ⁵⁰
9. Сила Звіринський .	7 ⁰⁰	—	—	21 ⁰⁰	9 ⁰⁰	3 ⁰⁰	—	—	—	—	—	—	40 ⁰⁰
10. Мих. Лишевський .	—	—	—	—	—	—	—	—	1 ²⁵	—	3 ²⁵	—	4 ⁵⁰
11. Олек. Кучеравенко	—	—	—	—	0 ³⁰	—	5 ⁰⁰	5 ⁰⁰	4 ¹⁷	—	1 ⁴	—	16 ²⁶
12. Діакон Авксентій .	—	—	—	10 ⁰⁰	20 ²²	—	6 ⁸²	6 ⁷⁷	10 ⁰⁰	—	—	—	53 ⁸¹
13. Ісидор Кілдівський	—	—	—	—	—	0 ¹⁰	—	2 ⁰⁰	—	—	0 ³⁵	0 ⁵⁰	2 ³⁵
14. Яков Новицький . .	—	—	—	—	—	0 ¹⁰	—	—	—	—	—	—	0 ¹⁰
15. Єфим Мозолевський	—	—	—	—	—	0 ⁰	—	—	—	—	0 ³⁰	—	0 ⁴⁰
16. Іван Васильєв . . .	—	—	—	—	—	—	—	1 ⁹⁵	0 ⁶⁶	1 ³	1 ⁰⁰	—	4 ⁸⁶
17. Єфим Гордієвський	—	—	—	—	—	—	—	1 ⁰⁰	—	0	0 ²⁵	—	1 ⁵⁵
18. Іван Шафарєвський	—	—	—	—	—	—	—	1 ⁰⁰	1 ⁵⁰	—	1 ³⁵	—	3 ⁸⁵
19. Степ. Шпаківський	—	—	—	—	—	—	—	—	1 ⁰⁰	0 ¹⁵	—	0 ¹⁰	1 ²⁵
20. Зах. Пригоровський	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0 ⁴⁵	—	—	0 ⁴⁵
21. Іван Новицький . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0 ³⁵	—	—	0 ³⁵
22. Єфим Андрієвський	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0 ⁰⁵	—	—	0 ⁰⁵
23. Яков Новицький . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0 ¹⁰	—
24. Кон. Ліхницький . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
25. Єфим Возєвко . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

Заробітня платня р. 1803.

1. Іван Полушка . . .	—	2 ⁴⁰	—	4 ⁰⁰	—	2 ⁵⁰	—	—	—	—	—	—	8 ⁹⁰
2. Кирило Ревуцький .	—	—	—	—	—	—	6 ⁰⁰	—	—	—	—	—	6 ⁰⁰
3. Ісидор Кілдівський	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	10 ⁰⁰	10 ⁰⁰
4. Яков Новицький . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	10 ⁰⁰	10 ⁰⁰
5. Конст. Ліхницький	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	10 ⁰⁰	10 ⁰⁰
6. Дмитро Погребний	—	—	—	—	—	—	2 ⁵⁰	2 ⁵⁰	—	—	—	—	5 ⁰⁰

Нарис другий*.

1. Фінансовий стан друкарні у 1804—1844 рр.

Операції друкарні переважно книготорговельні продовжувалися безперервно аж 1844 р. включно. Проте, зі зводної таблиці обігу сум можна бачити, що до 1824 р. справа йде більш менш однама-нітним темпом, на який не вплинули помітно навіть події 1812 р.; з 1824 р. помічаємо характерне явище: наприкінці року весь чистий прибуток забирається і на січень нового року не залишається нічого на витрати самої друкарні, які якраз цього року наявно скорочуються. Зовсім припиняються видатки на друк і оправу з 1828 р.: мабуть іде далі розпродаж старих запасів, що через 17 років призвів до ліквідації підприємства і продажу його технічного устаткування (1844—45 р.). Такі зміни в житті друкарні знаходять своє відображення й у її діловодстві: коли для років 1824—1827 ми маємо окремі щомісячні записи грошових прибутків і видатків та матеріальні—вступу й видачі книжок, то з лютого 1827 року прибуткових грошових записів вже не ведеться, а суми за продаж книжок записуються безпосередньо до графи видатків, бо зараз же вони вносяться до скарбу архієрейського домоуправління. Оскільки ніяких видатків на друкарню вже не було, то така тінь самотійного від домоуправління ведення бюджету друкарні визнається зайвою у 1836 р., коли починають записувати просто прибуток від продажу книжок, який мабуть вже безпосередньо вноситься до скарбниці домоуправління. Фінансову еволюцію друкарні яскраво бачимо з нижче наведеної таблиці.

Беручи на увагу, що друкарня за роки 1799—1803 вже дала допомоги Троїцькому монастиреві 1313 карб. 93 коп. (див. нарис 1-й, розд. 2-й) і те, що ми не маємо джерел (напевне загинули) що до років 1814, 1817, 1829 та 1837 р., коли друкарня повинна була дати домоуправлінню чистого прибутку принаймні 2000 карб. (базуючися на цифрах суміжних років), можемо обрахувати загальний чистий прибуток для Троїцького домоуправління від друкарні за весь період 1799—1844 р. у сумі 40.000 карб. Видатків на друк і оправу за весь цей час на підставі таких же обрахунків (4767 карб. 40 коп. за 1799—1813 р.р. + 7240 карб. 77 коп. + 400 карб. орієнтовочно за роки 1814 і 1817) було не більше $12\frac{1}{2}$ тисяч карбов. Таким чином друкарня дала більш ніж 300% чистого прибутку на понесені витрати при дуже невеличкому основному капіталі (був проданий у 1844 р. за 565 карб.,—про це буде далі).

* Див. „Бібліологічні Вісті“, 1926, № 1, стор. 46—64.

Зводна таблиця обігу сум.

Роки	П р и б у т о к		В и д а т о к		Залишилися
	Решта з минулого року.	Продано	На друкарню	В домову скарбницю	
1804	1276—75	(1743—37)	175—72	2800—00	44—40 ¹
1805	44—40	4222—88	190—87	4054—90	501—51 ²
1806	501—51	654—44	203—88	920—00	32—07 ³
1807	32—07	747—44	302—88	450—00	26—63 ⁴
1808	26—63	953—02	115—59	850—09	14—06 ⁵
1809	14—06	917—56	88—18	756—55	67—89 ⁶
1810	67—89	1276—45	184—52	1100—00	59—82 ⁷
1811	59—82	1217—08	125—11	950—00	(201—79) ⁸
1812	201—79	1410—65	195—94	1410—00	6—50 ⁹
1813	6—50	1556—65	162—99	139 ¹⁰ —00	10—16 ¹⁰
1814	?	(930—00)	?	?	11—11 ¹¹
1815	11—11	650—10	175—80	450—00	35—41 ¹²
1816	35—41	725—30	204—31	550—00	6—40 ¹³
1817	?	?	?	?	(4—00) ¹⁴
1818	(4—00)	941—60	455—50	450—00	32—10 ¹⁵
1819	32—10	2541—70	1832—60	500—00	241—20 ¹⁶
1820	241—20	2979—85	1118—30	2100—00	2—75 ¹⁷
1821	2—75	2172—15	657—00	1477—50	90—40 ¹⁸
1822	90—40	2618—50	365—00	2200—00	143—90 ¹⁹
1823	144—10	1954—05	334—60	1736—25	27—30 ²⁰
1824	27—30	1412—60	145—53	1291—37	— ²¹
1825	—	1171—40	65—70	1105—70	— ²²
1826	—	943—60	100—20	843—20	— ²³
1827	—	904—55	40—55	864—00	— ²⁴
1828	—	926—20	—	926—20	— ²⁵
1829	—	—	—	—	— ²⁶
1830	—	323—76	—	323—76	— ²⁷
1831	—	503—50	—	503—50	— ²⁸
1832	—	1627—00	—	1627—00	— ²⁹
1833	—	709—15	—	709—15	— ³⁰
1834	—	475—60	—	475—00	— ³¹
1835	—	641—95	—	641—95	— ³²
1836	—	1108—05	—	1108—05	— ³³
1837	—	—	—	—	— ³⁴
1838	—	682—10	—	682—10	— ³⁵
1839	—	265—70	—	265—70	— ³⁶
1840	—	140—92	—	140—92	— ³⁷
1841	—	116—80	—	116—80	— ³⁸
1842	—	159—20	—	159—20	— ³⁹
1843	—	113—92	—	113—92	— ⁴⁰
1844	—	151—38	—	151—38	— ⁴¹
Р а з о м . . .			7240—77	36.147—70	

¹ Кн. ден. 1804 р. ² Кн. ден. 1805 р. ³ Кн. ден. 1806 р. ⁴ Кн. ден. 1807 р. ⁵ Кн. 1808 р. ⁶ Кн. 1809 р. ⁷ Кн. 1810 р. ⁸ Кн. 1811 р. ⁹ Кн. 1812 р. ¹⁰ Кн. 1813 р. ¹¹ Нема книжки за 1814 р. Відомість на скільки було продано книжок беру з екстракта про рух книжок у 1813 р., який зберігся на окремому аркушику. ¹² Кн. 1815 р. ¹³ Кн. 1816 р. ¹⁴ Нема книжки за 1817 р. ¹⁵ Кн. 1818 р. ¹⁶ Кн. 1819 р. ¹⁷ Кн. 1820 р. ¹⁸ Кн. 1821 р. ¹⁹ Кн. 1822 р. ²⁰ Кн. 1823 р. ²¹ Кн. 1824 р. ²² Кн. 1825 р. ²³ Кн. 1826 р. ²⁴ Кн. 1827 р. ²⁵ Кн. 1828 р. ²⁶ Нема книжки за 1829 р. ²⁷ Кн. 1830 р. ²⁸ Кн. 1831 р. ²⁹ Кн. 1832 р. ³⁰ Кн. 1833 р. ³¹ Кн. 1834 р. ³² Кн. 1835 р. ³³ Кн. 1836 р. ³⁴ Нема книжки за 1837 р. ³⁵ Кн. 1838 р. ³⁶ Кн. 1839 р. ³⁷ Кн. 1840 р. ³⁸ Кн. 1841 р. ³⁹ Кн. 1842 р. ⁴⁰ Кн. 1843 р. ⁴¹ Кн. 1844 р.

2. Облік книжок у 1805 і 1806 рр. і далі.

Вступивши в липні 1801 р. на посаду „типографа“, соборний ієромонах Мелхіседек акуратно перший час провадив облік книжок (збереглися детальні реєстри від VII. 1801 р. і від XI. 1802 р., крім того щомісячні відомості про рух книжок за ці 1½ р. 42. 26.XII. 1802 р. він подав архієпископу доповідь, прохаючи дозволу всі книжки й речі друкарні передати за описом Авксентію. Проте резолюції на це не було. За роки 1803 і 1804 окремих реєстрів не знайшлося. Але маємо зводку відомостей за цей період двох з половиною років, яку Мелхіседек склав 5 серпня 1805 р. Ось вона:

„[В]ѣдомо[сть], какіє именно при типографіи Черниговскаго [архіе]рейскаго дома имѣются книги, сколько ихъ налично[стью] вступило в 1803-й и сколько съ того времени до сего 1805 годовъ августа мѣсяца въ расходъ пушено, учтена тогожъ 1805 года августа 5 дня“.

З в а н і е к н и г ъ	Сколько книгъ съ 1802 по 1803 годъ налично[стью] вступило	Сколько съ начала 1803 по 1805 года августа мѣсяца въ расходъ книгъ	Сколько за расходомъ на лицо явилось книгъ 1805 г. августа 1 дня
В ъ л ы с ь т ь			
1 Апостоловъ	735	15	720
2 Октоиховъ	606	—	606
3 Мыней общихъ	240	10	230
4 Мыней праздничныхъ	612	—	612
В ъ ч е т в е р т ь			
5 Новыхъ Завѣтовъ	58	38	—
Прочие 20 въ разсужденіи порчи мышей и недоставшихъ листовъ уничтожены.			
6 Псалтырей учебныхъ	915	915	—
7 Акафистниковъ	1118	290	828
8 Николайниковъ	1145	93	1052
9 Правильныхъ канонниковъ	443	83	360
10 Шестидневовъ	1020	70	950
11 Службниковъ	400	90	310
12 Павечерниковъ	550	2	548
13 Ирмологіевъ	75	75	—
В ъ б о л ь ш у ю о с ь м у х у			
14 Службниковъ	315	110	205
15 Алфавитовъ духовныхъ	2250	50	2200
16 Православныхъ исповѣданій	1200	300	900
17 Букварей съ катихизисомъ	1100	—	1100
18 Букварей учебныхъ	4500	3900	600
19 Часослововъ учебныхъ	2550	1200	1350
20 Сокращенныхъ катихизисовъ	700	10	690
21 Поученій Анастасія Патріарха	1350	—	1350
22 Святительскихъ поученій	1140	50	1090
23 Стихословій	1090	—	1090
24 Канонниковъ	2120	370	1750
25 Требниковъ	60	60	—
26 Зборниковъ	260	260	—
27 Каноновъ пасхи	1100	—	1100
28 Двенадесять псалмовъ	1230	—	1230
29 Календарей	2000	—	2000
30 Молитвъ богородичныхъ	550	550	—

42 Спр. 1805 ст. 2—14.

„Къ сей вѣдомости подписался семинаріи Черниговской класса поезіи учитель соборный іеромонах Мелхиседекъ“⁴³. На цій вѣдомості була покладена 14. VIII. 1805 р. така резолюція: „Экономъ дому съ смотрителемъ тамочнымъ имѣеть принять сіи книги и внести въ вѣдомость или описъ домового имущества для выдачи въ продажу типографскому смотрителю“.

Домова архієрейська контора, в складі намісника ігумена Іоасафа, ризничого ігумена Германа, економа іеромонаха Константина і скарбника іеромон. Платона, подає 29. V. 1806 р. доповідь, що домова контора всі ці книжки „за освидѣтельствованіємъ наличности ихъ приняла въ свое вѣдѣніе“. Контора подає при цьому два реєстри—того, що було продано за зиму 1805—6 р. і що залишилося на 24. V. 1806 р., зазначаючи, що „тѣ книги не были нынѣ разсматриваемы подробно или по листамъ, такъ какъ сіе чинится во время переплета, а только считаны по названію каждаго экземпляра, впредь же изъ сихъ книгъ какихъ сколько повелѣно будетъ переплестъ въ продажу кантора испрашиваетъ отъ вашего преосвященства повелѣнія“. Всього було в цей час запасів 16985 книжок на 10346 карб. 17 коп. Архієпископ поклав резолюцію: „1806 года іюня 4 дня. Съ числа сихъ книгъ контора имѣеть въ переплетъ заготовить для разсылки по церквамъ Черниговской епархіи на первый случай Николайниковъ 200, правильниковъ 200, букварей 200, православнаго исповѣданія 200, алфавитовъ 200, сокращенныхъ катехизисовъ 200, каноновъ пасхи 200, и заготовя доложить“. Треба відзначити, що при цьому переоблікові у 1806 р. з'ясувалося розходження між записами Мелхиседека і наявністю книжок, яке свідчило принаймні за неакуратність Мелхиседека: не вистачало 13 апостолів, 21 „миней общихъ“, 7 акафисників, 4 „правильныхъ канонниковъ“, 69 служебників чверткових, 120 „святительскихъ поученій“, 4 канонників осьмушних, 52 дванадцятипсалмій; проте зайвими були—18 алфавитів духовних, 65 служебників осьмушних, 96 букварів з катехизисом, 10 стихословій. Чим пояснювалися з боку Мелхиседека такі помилки, довідатися не було можливості⁴⁴.

Маємо спроби підрахування книжок і за 1811 рік.

„Выписка изъ типографскихъ книгъ, при домовой канторѣ хранящихся, сколько имянно и какихъ книгъ безъ переплета въ кладовой имѣется.

Учинена 1811 года генваря 3 д.

	безъ перепл.
Апостоловъ	451 (по) 5 р. 68 к.
Николайниковъ	625 (по) 1 р. 01 к.
Павечерниковъ	294 (по) 1 р.
Шестоднеговъ	580 (по) 1 р.
Букварей	796 (по) — 25 к.
Православнаго исповѣданія	450 (по) — 50 к.
Алфавитовъ	1392 (по) — 60 к.
Сокращенныхъ катехизисовъ	390 (по) — 15 к.
Поученій Анастасія и Игнатія патріарховъ	1250 (по) — 8 к.
Святительскихъ поученій	645 (по) — 10 к.
Стихословій	1100 (по) — 7 к.
Каноновъ пасхи	800 (по) — 10 к.
Дванадцять псалмовъ	1178 (по) — 10 к.
Календарей	1596 (по) — 15 к.
Октоиховъ	580 (по) — 5 к.
Миней праздничныхъ	587 (по) 3 р. ⁴⁵

Крім того зберігся облік книжок, які здавалися до оправи за роки 1807—1810⁴⁶, а також коротенький підрахунок, написаний рукою іером. Авксентія.

„1811 года м-ца сентября 1 числа. Сколько имѣется въ палатѣ на

⁴³ ibid ст. 19—19 зв. ⁴⁴ ib. ст. 20—24. ⁴⁵ При книзі на 1811 р. ⁴⁶ Спр. 1805 ст. 37, 39, 40, 41, 42.

лиць в листяхъ какихъ іменно книгъ. В листъ: апостоловъ—450, октоиховъ—560, миней празничныхъ—600; в четверть: николайниковъ—575, павечерниковъ—275, шестодневоу—460, осмушныхъ: алфавитовъ—1300, православныхъ исповѣданій—400, букварей съ толкованіемъ—500, катехизисовъ сокращенныхъ—250, стихословіи—900, святительскихъ поученій—700, сто пунктовъ книжиць—1200, канониковъ пасхи—700, по 12 псалмовъ книжиць—1000, календарей—1200⁴⁷. Трохи дивною здається така округленість цифр.

3. Споживачі книжок.

Гуртові покупці книжок відіграють деякий час ролю головних споживачів Чернігівської друкарні. Записи в матеріальних і грошових книжках, особливо 1804 і 1805 р., яскраво свідчать про це. Сума гуртового продажу за 1804 рік складала 1475 карб. 48 коп. (рахуючи без 10% звичайної знижки), що дорівнюється 80% всього продажу за рік (1743—37) у 1805 р., при загальній сумі прибутку грошей до скарбу друкарні—4222—88, гуртові покупці забрали книжок на 4280—60 (—600 карб., що залишилося боргу за гуртовиком О. Хотяновським). Перше місце серед них безперечно займає купець з Київля Олекса Хотяновський, що купив у 1804 р. в серпні й вересні книжок оправлених і в аркушах на 575 карб. 65 коп.⁴⁸ (знижка 10%), і в серпні й жовтні 1805 р. на 3889 карб. 10 коп.⁴⁹ (знижка на 20%), причому в останній раз він бере книжки переважно в аркушах і користується кредитом друкарні,—навіть на 1806 р., він за цю партію залишився ще винним друкарні 480 карб. Серед тих книжок, що він закупив бачимо такі гурти: 150 часловців, 300 букварів (VIII. 1805), 791 акафісник, 200 служебників in 4° та in 8°, 1700 канонників, 850 часловців, 50 апостолів, 350 „букварей учебных“, 190 часловців, 100 „сборниковъ попросту“ (X. 1805), 700 „букварей учебных“, 100 „служебниковъ четвертковых“, 100 „акафистниковъ“, 100 „часловцовъ“ (IX. 1804).

Далі йдуть: купець з Минську Яків Борисов (у вересні 1804 р. на 127-50—10%)⁵⁰, купець з Могильова Семен Ященко (у червні 1804 на 134-40—10%)⁵¹, купець зі Стародуба Іван Семенович Решетників (у січні 1804 р. на 90—40⁵² і в лютому 1805 р. на 271-50—10% знижки⁵³); купець з Ніжина Семен Федоров (у жовтні 1804 р. на 11—60—знижка на 10%)⁵⁴; купець з м. Могиліва Дмитро Муравський „съ товарищемъ“ (у липні 1804 р. на 235—85—знижка 10%)⁵⁵; купець з м. Ніжина Кузьма Іванович Поривайв (у жовтні 1804 р. на 103—06—знижка 10%)⁵⁶; купець з м. Стародуба Іван Семенов (у січні 1804 р. на 57 карб. зі знижкою 10%)⁵⁷; купець з м. Орла Дмитро Петрович Бакін (у грудні 1804 р. на 140—02 карб. зі знижкою 10%)⁵⁸; купець з м. Москви Лев Ферапонтов (у листопаді 1805 р. 300 алфавитів на 120 карб. зі знижкою 10%)⁵⁹.

Крім цих, так-би мовити, професійних торгівців книжками, були як і раніш, посередники випадкового характеру. 6. XI. 1805 р. записано: „принято отъ іеромонаха Мелхиседека за проданіе въ про-

⁴⁷ ib. ст. 38, 41, 42 ⁴⁸ Тетр. 1804 ст. 16, 36; Кн. ден. 1804 ст. 7 зв., 9 зв. ⁴⁹ Тетр. 1805 ст. 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 15, 18, 21, 22, 24, 28, 29, 31, 32, 33, 34, 53, 54. Тет. ден. 1805 ст. 9 зв., 11 зв. 13 зв. ⁵⁰ Тетр. 1804 ст. 4, 10, 12, 13, 14, 19, 21, 24, 26, 31, 37, 41. Кн. ден. 1804 ст. 9 зв. ⁵¹ Тетр. 1804 ст. 8, 9, 10, 12, 14, 17, 18, 21, 24, 26, 27. Кн. ден. 1804 ст. 6 зв. ⁵² Тетр. 1804 ст. 6, 19, 21, 24, 26. ⁵³ Тетр. 1805 ст. 11, 15, 16, 18, 28, 29, 32, 37, 49. Тетр. ден. 1805 ст. 3 зв. ⁵⁴ Тетр. 1805 ст. 6, 7. ⁵⁵ Тетр. 1804, ст. 7, 8, 9, 12, 14, 16, 17, 18, 19, 21, 24, 26, 27. Кн. ден. 1804 ст. 7 зв. ⁵⁶ Тетр. 1804 ст. 11, 12, 19, 21, 24, 26. Кн. ден. 1804 ст. 10 зв. ⁵⁷ Тетр. 1804 ст. 12. ⁵⁸ Тетр. 1804 ст. 12, 13, 18, 19, 21, 24, 25. Кн. ден. 1804 ст. 12 зв. ⁵⁹ Тетр. 1805 ст. 55. Тетр. 1805 ст. 12 зв.

ломъ 1802 году (!) одобреніи“—19-95⁶⁰; .20 листопаду того ж року: „принято за проданые прошлого 1803 года октября 12 д. въ листахъ книгъ ирмоловъ двухъ—1 р. 20 к., николайниковъ осми—7 р. 68 к., канонниковъ осмушныхъ шестнадцати—8 р. отъ жителя Черниговскаго Павла Летуна денегъ 16 р. 88 к.“⁶¹; 17. XII того ж року „принято отъ дикастерскаго регистратора Марки Баришевскаго за проданые прошлого 1802 года одобреніи денегъ 5 р. 50 к.“⁶²; 3 червня 1805 р. „при продажы Черниговскому жителю дворянину Стефану Шидловскому книгъ псалтырей, часловцовъ, грамотокъ на 60 р., выдано ему Шидловскому безденежно по картѣ економской акафистникъ въ простой оправѣ—1“⁶³; в листопаді 1805 р. „принято доставленныхъ изъ разныхъ духовныхъ повѣтовыхъ правленій за отосланные чрезъ духовную дикастерію печатные ставленическіе одобреніи денегъ 34 р. 75 к.“⁶⁴.

З 1806 р. припинається запас прізвищ гуртових покупців, хоч з деяких одноразових великих продажів книжок можна гадати, що такі покупці були й у цьому році й далі. Крім цього спостереження треба також висловити думку, що розповсюдження книжок через випадкових, мабуть особисто знайомих манахам, чернігівських продавців провадився на довіррі, можливо за тимчасовими розписками, і тільки після остаточної реалізації гурту книжок сума від продажу записувалася в графу прибутків: цим можна пояснити й довгий термін (1802—1805) перебування книжок підзвітно у комісіонерів. Аналогічний кредит давався й декому з професійних купців: 18. II. 1806 р. записано „отъ киевскаго купца Ал. Хотяновскаго за проданые разные ему прошлаго 1805 года октября 18 д. книги изъ оставшихся подъ росписку 600 рублей, изъ которой суммы принято 30 р.“⁶⁵. Далі Хотяновський поволі розплачується за свій борг: у березні—50 карб., у квітні—60 карб., у травні—40 карб., у червні—50 карб., у липні—50 карб., у серпні—50 карб., у листопаді—150 к.⁶⁶. Проте трапляються випадки повертання кондиційних книжок від посередника назад до друкарні. Іван Лисовський з якихсь обставин касуючи відому вже умову з ним друкарні, в липні 1804 р. повертає— „непроданой имъ апостоль—1... октоихъ—1, миней праздничныхъ 2... акафистникъ... ирмолой... 2 варварники... служебникъ... часловцовъ 3... канониковъ 5, грамотокъ учебныхъ 42... букварей съ толкованіемъ 4... календарей въ футлярахъ 11... поученій Анастасія патріарха 1... съ молитвослова часловець“⁶⁷. В тому ж місяці 1804 р. від Лисовського одержано „за проданые имъ въ прошломъ 1803 г.—28 р. 68 к.“⁶⁸.

У пізніші роки зустрічаємо такі випадкові записи: в 1819 р. „продано въ декабрь м-ць букварей учебныхъ за роспискою отдани Леонтію Савченку 255 кн.—153 р.“⁶⁹, під 12. XII. того ж року запис ясніше: „отпущено книгъ типографскихъ разныхъ повѣта Борзенскаго с. Высокаго дьячку Леонтію Савченку за роспискою на 190—00 р.“⁷⁰, 21. VII. 1820 р. „продано николайниковъ въ тетрадехъ киевскому купцу Ивану Маторному 25—25 р... алфавитовъ духовныхъ въ листахъ 50—35 р... въ тетрадехъ часловцовъ 100... въ листахъ букварей учебныхъ 200—60 р... въ листахъ календарей 300—30 р.“⁷¹, крім того без зазначення прізвища— 2. X. 1820 р. „продано въ листахъ букварей киевскому купцу 250—75 р.“⁷². Без-

⁶⁰ Тетр. ден. 1805 ст. 12 зв. ⁶¹ ibid. Тетр. 1805 ст. 55. ⁶² ib. ст. 13 зв. ⁶³ Тетр. 1805 ст. 15. ⁶⁴ Тетр. 1805 ст. 55. ⁶⁵ Кн. ден. 1806 ст. 2. ⁶⁶ ib. ст. 2 зв., 33 зв., 4, 5, 5 зв. ⁶⁷ Тетр. 1804 ст. 3 зв. 4 зв. 8 зв. 13 зв. 15 зв. 16 зв. 18 зв. 19 зв. 23 зв. 24 зв. 26 зв. 29 зв. 30 зв. ⁶⁸ Кн. ден. 1804 ст. 7. ⁶⁹ Кн. 1819 ст. 20. ⁷⁰ Кн. 1819 ст. 43 зв. ⁷¹ Кн. 1820 ст. 9, 14, 17, 38. ⁷² ib. ст. 19.

сумнівно, що іноді при гуртовому продажу імена купців не записувалися: 28. I. 1820 р. записано: „продано букварей учебныхъ въ тетрадехъ 300—90 р.“⁷³.

4. Офіційна реклама.

Природнім споживачом книжок конфесійного змісту з Троїцько-Іллінської друкарні звичайно повинна була бути в першу чергу Чернігівська єпархія. Маючи у своєму відані і те і друге, архієпископ сприяв розповсюдженню книжок з цієї друкарні по своїй єпархії. 6 травня 1807 р. архієп. Михайло видав такого цікавого наказу:

„Дикастерія имѣетъ предписатьъ повсюду, чтобы частные благочинные при внушеніяхъ своимъ священноцерковно-служителямъ и дѣтямъ ихъ приуготовляющимся къ церковнымъ должностямъ о необходимонужномъ для сего упражненіи во чтеніи священныхъ книгъ, въ нотномъ пѣніи, въ изученіи краткаго катихизиса и въ подробнѣйшемъ познаніи христіанскихъ истинъ, такъ какъ и самыхъ церковныхъ обрядовъ, совѣтовали имъ непремѣнно имѣть при церквахъ приличные для сего книги, каковы могутъ почтены быть нижеслѣдующія: касательно объясненіи христіанскихъ истинъ и катихизиса—православное исповѣданіе вѣры, буквары съ толкованіемъ, сокращенный катихизисъ; относительно же къ благочестивому нравовученію—алфавитъ духовный и трудъ, пища и покой духа человеческого, а для уразумѣнія нѣкоторыхъ священныхъ обрядовъ, особливо божественной литургіи—историческое, догматическое и таинственное изъясненіе на литургію, всѣ сіи книги имѣются въ типографіи Черниговскаго Архіерейскаго дома и могутъ быть куплены на церковный коштъ съ должною запискою въ расходъ, яко полезныя не только для причта, но и для самыхъ прихожанъ, особливо въ церкви двѣприходныя и трѣприходныя, цѣною въ приложенномъ реестрѣ означенною. Долгъ благочинныхъ есть дѣлать сіи препорученія, то-есть покупку книгъ въ извѣстныя имъ церкви, священнослужителямъ отправляющимся по надобностямъ въ Черниговъ или самимъ оныя для церквей брать, когда случаются въ ономъ по должности. Сверхъ сихъ могутъ быть взяты въ нѣкоторыя церкви и протчія в реестрѣ упоминаемыя книги, какъ-то николаѣвники, павечерники, правильники, шестодневы, каноны пасхи по означенной цѣнѣ“⁷⁴.

Примусове розповсюдження зустрічаємо й пізніш. У листопаді 1819 р. „отпущено для росилки по повѣтамъ въ дикастерію 1200 листовъ„ („одобреній ставленических“) ⁷⁵. 13. III. 1821 р. записано таке: „слѣдующіе изъ Нѣжинскаго правленія за книги денги 197 р. 50 коп. отданы Лосиновскому священноамѣстнику Григорію Мазуревскому для покупки овса и крупъ за роспискою, которая осталась въ Правленіи Нѣжинской — 197 р. 50 к.“⁷⁶. В цьому ж році зі загального фонду 2360 примірників „одобреній ставленических“ було продано в роздріб 50 „листовъ“ за 25 карб., а „отпущено въ дикастерію для росилки по правленіямъ 2000 листов на суму 1000 р.“⁷⁷.

5. Книготорговельні операції митрополита Михайла.

Митрополит Новгородський і Петербурзький Михайло залишив десь між 1817—19 р. Троїцькій друкарні для продажу значну кількість книжок, а потім ще й надіслав нових з Петербургу. Про цю операцію свідчить яскраво „Реестръ о книгахъ, оставшихся въ комнатахъ архіерейскихъ равно и присланныхъ изъ СПетербурга для продажи...“, який розподіляється на дві частини: а) „званіе книгъ, находившихся въ прісмотрѣ іеромонаха Филарета“: 1. „Бесѣдъ преосвящ. Михайла“ 555 прим. на 1403 карб. 60 коп., 2. „Взаимные должности монашескаго житія“ — 13 прим. на 13 карб., 3. „Книги под разными названіями маленькія 1817 года іюля 9-го присланные“ — 330 прим. на 45 карб. 35 коп., 4. „95 книгъ подъ разными названіями церковной печати, взятыхъ въ комнатахъ“ — 95 прим. на 271 к.

⁷³ іб. ст. 19. ⁷⁴ Спр. 1805 ст. 25—25 зв. ⁷⁵ Кн. 1819 ст. 35. ⁷⁶ Кн. 1821 ст. 42. ⁷⁷ іб. ст. 36.

35 коп.; б) „Ревстръ о книгахъ съ Спетербурга присланныхъ, находящихся въ продажѣ подѣ присмотромъ іеромонаха Анастасія“: 1. „Кормчая“—1 за 15 крб., 2. „Изъясненіе литургіи“—2 за 16 карб., 3. „Новая скрыжалъ“—3 прим. за 30 карб.; „в четвертку“: 4. „псалтирей“ 4 за 17 крб., 5. „Нотный Ермолой“ 4 прим. за 14 крб., 6. „Нотные обиходы церковные“—4 прим. за 14 карб., 7. „Молебныхъ пеній въ день Р. Х.“—25 прим. за 25 карб., „о сѣмушныя книги“: 8. „Слѣдованная псалтырь“—1 за 3 карб., 9. „Святцовъ“—7 за 11 к. 90 к., 10. „Часослововъ“ 7 за 14 крб., 11. „Буквариковъ малыхъ“ 57 за 14 крб. 25 к., 12. „Большихъ букварей“ 4 за 2 карб., 13. „Бесѣдъ преос. Михаила“—62 прим. за 186 крб., 14. „Второго разбора малыхъ“ 25 за 50 крб., 15. „Книгъ трудъ, пища и покой“ 200 за 240 крб. Всего було доручено такимъ чиномъ Чернігівській друкарні продати 1399 книжокъ на суму 2400 карб. 45 коп.

В екстракті—ревстрі про ці книжки, що під літерою б), з кінця мабуть 1818 р., є резолюція: „Вырученныя деньги отослать къ преосвященнѣйшему Михаилу, и оставшіеся книги постараться продать. генв. 14 д. 1819 г. Сумеон Епкпъ Черниговскій“⁷⁸.

Друкарня почала їх продаж і провадила мабуть дуже ретельно, бо в квітні 1820 р. вона надіслала вже митрополитові Михайлові до Петербургу 1606 карб. 25 коп. Залишилося ще непроданих книжок на 794 карб. 20 коп. і „портретов“ — 140. Митрополит пише 2. VII. 1820 р. до чернігівського архієпископа Семена, що він решту залишає в розпорядженні Чернігівського архієрейського дому, аби той чи продав їх на свою користь чи просто пороздаровував би. Проте архієп. Семен не знайшов за можливе робить такі цінні подарунки: він наказав 13. VII „присланные изъ Москвы, книги, равно и оставленные преосв. Михаиломъ бывшимъ архієпископомъ Черниговскимъ, розпродать скорѣе, разославъ оныя по епархіи“. Тоді ці книги було заприбутковано в книжку друкарні: „пріємъ книгъ его высокопреосвященства митрополита Михаила подаренныхъ въ пользу дома архієрейскаго Черниговскаго. Сочинен 1820 года июля 16 числа. Наличныхъ книгъ“ було 381 на 684 карб. 20 коп.⁷⁹.

Чернігівська духовна дикастерія вирішила розверстати ці книжки по духовним правлінням і благочинним (Чернігівського та Городницького повітів) і дала їм наказа 30. X. негайно відрядити нарочних для одержання книжок в архієрейському домі, а гроші за продаж книжок надіслати безпосередньо до домової контори, яка повинна подавати до дикастерії щомісячні звіти. Всего було розподілено 775 книжок на 2037 карб. 70 коп. в такий спосіб:

1.	Березинському протоієреєві Риндовському	на 112 карб. 50 к.
2.	Сибирезьк. священнонамісн. Лебединськ.	„ 107 „ —
3.	Козлянському „ Бирину	„ 91 „ 10 „
4.	Яновському „ Григоровочу	„ 86 „ 10 „
5.	Вибельському „ Черниському	„ 84 „ 40 „
6.	Городницькому благочинному Волковичу	„ 127 „ 60 „
7.	Конотопському духовному правл.	„ 123 „ 30 „
8.	Сосницькому „ „	„ 151 „ 20 „
9.	Новгородсіверському „ „	„ 154 „ 70 „
10.	Стародубському „ „	„ 197 „ 50 „
11.	Мглинському „ „	„ 197 „ 50 „
12.	Ніжинському „ „	„ 197 „ 50 „
13.	Глуховському „ „	„ 197 „ 50 „
14.	Козелецькому „ „	„ 210 „ — „

⁷⁸ При кн. 1818 р. ⁷⁹ Кн. ден. 1820 р. 41 зв. sq.

Серед цих книжок були такі, яких не зустрічаємо в реєстрі митроп. Михайла, а саме: „октоихъ въ золотомъ обрѣзѣ“ по 12 карб. 50 коп., „Апостоль“ по 8 карб. 50 к., „Служба Николаю“ по 2 карб., „Служebníкъ“ по 4 карб. 70 к. „Катихизисъ сокращенный“ — по 1 карб., „Типографіи Иоанесовой“ (?) „въ бумагѣ“ по 3 карб., „въ корешкѣ“ по 2 карб. 60 коп.

Треба згадати-що така приму, сова розверстка досягла мети: за більшість книжок гроші були внесені вже наприкінці 1820 р. Не внесли грошей вкінці 1820 р. тільки Козлянський та Городницький благочинні, Ніжинське та Козелецьке дух. правління повністю, а Мглинське ще мало боргу 33—20. Всього жрагувалося за ними недоимки 678-80⁸⁰, решта виплатила свій борг у 1821-23 р.⁸¹

Характерний документ, що свідчить за метою примусового розповсюдження ждатель. За грамоту священническую и діаконскую взимать по 30 коп., а за дячковскую и пономарскую по 20 коп., о чемъ домовая контора имѣеть вѣдать и наблюдать за выполненіемъ сего“⁸².

Зразок оправи Чернігівської Троїцько-Іллінської друкарні. Книга друкарні за 1816 рік.

друкарнею книжок, — це наказ архієп. Лаврентія з грудня 1828 р. манаху Давиду, що відав тоді продажом книжок: „Впредь начиная отъ нижеписанаго числа посвятившимся во іерея, діакона и въ стыхарь предлагать только, не разсудитъ ли кто изъ нихъ взять для себя сколько - нибудь книгъ по цѣнамъ, назначеннымъ въ типографской книгѣ; и ежели кто разсудитъ какіе книги взять, тому тѣ и выдавать, записывая полученныя деньги въ приходъ: но никого къ покупке не прину-

6. Здача друкарні ієр. Арсенієм у 1824 р.

За наказом архієп. Лаврентія на початку березня 1824 р. члени домової контори економ Антоній, духівник Феофіл, ієромонах Іларій і ризничий та скарбник Філарет приймали у ієромон. Арсенія друкарню. В доповідній записці ця комісія писала, що вона порівняла наявність інвентаря та книжок оправних та в аркушах з записами по березень 1824 р., при чому „не явилось по описѣ форми мѣдной вѣсомъ въ пять фунтовъ, а по книгѣ проскомидій 51 на 10 руб. 20 коп., тамъ же онъ Арсеній записавъ по книгѣ на сей годъ заведенной вмѣсто однихъ молитвъ богородичныхъ и куншты, коихъ никогда поставляемо по книгамъ не было, почему показалось молитвъ богородичныхъ 950 а кунштовъ 525, да еще представилъ росписку на 150 руб., по коей отъ черниговскаго мѣщанина Щалкановцова дол-

⁸⁰ Кн. ден. 1820 р. ст. 47. ⁸¹ Справа 1820 р. кн. ден. 1821 р. ст. 41 зв. Кн. ден. 1822 р. ст. 40. ⁸² Справа 1828 р.

жно оныя деньги сей конторѣ получить за отпущенные имъ сорокъ часловцовъ и двѣсти букварей слѣдующаго апрѣля мѣсяца, прочее жъ (в) сію находитса въ цѣлости, но въ тетрадахъ неоправныя книги польны ли или не польны разсмотрѣть невозможно..." Архієп. Лаврентій наказавъ принять друкарню і провадити надалі продаж книжок ієромон. Філарету, гроші на Щалкановцова доправляти, а від Арсенія вимагати пояснення про речі, що загинули.

Арсеній, що до своїх ушкоджень, дав пояснення, що мідяною „фурти“ він від свого антепесора ієром. Анастасія не одержував, що недостача проскомідій сталася від того, що він, приймаючи від Анастасія, рахував їх кожен аркуш окремо, а Комісія рахувала по два аркуші, що куншти і молитви богородичні він так записав, як приймав,—в цьому всьому він посилався на Анастасія.

5 березня Філарет рапортував арх. Лаврентію, що „бывшіе въ вѣденіи ієромон. Арсенія къ типографіи принадлежащіе вещи и инструменты хранящіесь въ амбарѣ близъ комнатъ архієрейскихъ стоящемъ мною замкнуты и ключи у меня сохранены“. До цього він додав реєстр книжок, що були в наявності: в аркушах 9406 на 6711 карб. 14 коп. і оправних 983 на 927 карб. 05 коп.; всього 10389 на 7638 карб. 19 к.

Проте вже в кінці липня того-ж року ці члени домової контори порушили питання, щоб завідування друкарнею перекласти з Філарета на монаха Єлецького монастиря Дмитра Погребного, що був на послузі при архієпископському домові „по способности его при типографіи“. Лаврентій погодився. Здаючи Дмитру друкарню, Філарет констатував, що старий опис майна друкарні, хоч і правдивий, але дуже заплутаний, і прохав наказу скласти нового. Лаврентій погодився з тим, щоб новий опис порівняла зі старим домова контора й подала йому на затвердження. 19 серпня Лаврентію подали новий опис, а 31 серпня Погребний прийняв завідування друкарнею за цим реєстром. Осъ він:

„Опись Черниговскаго архієрейскаго дома къ типографіи принадлежащимъ вещамъ и инструментамъ учиненна 1824 года августа 19 дня.

№№	Название инструментовъ	Сколько числомъ
До типографіи принадлежащіе:		
1	Прасовъ, которыми печатають книги со всею до них принадлежностію два, а третій неисправный и разобранный . . .	3
2	Каштъ ветхихъ съ литерами	33
3	Каштъ празныхъ безъ употребленія находящихся	6
4	Ящиковъ съ литерами	3
5	Сундукъ большой для хранения типографскихъ литеръ . . .	1
6	Котель мѣдный для дѣланія щолаку величиною казенной мѣри до семи вѣдеръ	1
7	Кубъ мѣдный съ шапкою для варенія покосту казенной мѣри до четырехъ вѣдеръ	1
8	Къ нему принадлежитъ желѣзный триногъ	1
9	Ящикъ деревянный на ножкахъ для черныль	1
10	Бочонокъ съ покостомъ, въ коемъ до половины онаго	1
11	Литеръ медныхъ большихъ называемыхъ печатковыхъ	19
12	Таковыхъ же литеръ медныхъ меньшаго сорту	35

№№	Названіе инструментовъ	Сколько числомъ
13	<p>Досокъ медныхъ для напечатыванія образовъ до книгъ: первая съ изображеніемъ св. Іоанна Дамаскина длиною въ одну четверть и два вершка съ половиною, а въ ширину одна четверть и треть доли вершка; вторая съ изображеніемъ живоначальныхъ Троицы, а на другой сторонѣ богоматерь, длиною пять вершковъ и двѣ доли вершка, а въ ширину три вершка съ третью; третья съ изображеніемъ на обѣихъ сторонахъ богоматери длины пять вершковъ съ половиною, а ширины три вершка съ третью; четвертая съ изображеніемъ на обѣихъ сторонахъ богоматери длины пять вершковъ и три доли вершка, а ширины три вершка съ третью; пятая съ изображеніемъ на одной сторонѣ къ верху доски Святыя Троицы, а въ низу богоматери, на другой сторонѣ архистратига Михаила, длины пяти вершковъ съ половиною, а ширины три вершка съ третью; шестая съ изображеніемъ евангелиста Іоанна, а другая сторона безъ рѣзбы, длина одна четверть, а ширины три вершка съ пятью долями вершковъ; седмая для напечатанія фурт до варварниковъ и николайниковъ, въ которой по вѣсму краямъ имѣется рѣзба, а въ среднѣ оной поле гладкое, длины четверть и треть доли вершка да ширины три вершка съ третью; осмая съ изображеніемъ великомученицы Варвары длины три вершка съ третью, а ширины два вершка съ половиною; девятая съ изображеніемъ Спасителя длины три вершка съ половиною, а ширины два вершка съ половиною; десятая съ изображеніемъ богоматере на рукахъ спасителя держащія длины три вершка съ половиною, а ширины два вершка съ половиною; одиннадцатая съ изображеніемъ на одной сторонѣ богоматере, а на другой преподобного Іоанна Дамаскина длины три вершка и три доли, а ширины два вершка съ половиною; двенадцатая съ изображеніемъ на одной сторонѣ живоначальныхъ Троицы, а другая безъ рѣзбы, длины три вершка, а ширины одинъ вершокъ и три доли вершка; тринадцатая съ изображеніемъ на одной сторонѣ спасителя, а на другой коронованіе богоматере длины три вершка безъ малой доли, а ширины полтора вершка, и четырнадцатая съ изображеніемъ на одной сторонѣ св. апостола Андрея первозванного, а на другой великомученицы Варвары, длины три вершка, а ширины полтора вершка, во вѣсхъ сихъ четырнадцати доскахъ пятнадцать фунтовъ вѣсу . . . . .</p>	14
14	Правозовъ для напечатанія акафистниковъ и варварниковъ шотомъ 16-ть штукъ вѣсомъ 21 фунтъ 40 золотниковъ	16
15	Деревяныхъ блятиковъ съ рѣзбою для напечатанія образовъ до книгъ, большихъ 125-ть да меньшихъ 93, всего	218
16	Желѣзныхъ досокъ или плитокъ двѣ вѣсомъ 3 пуды и 14 фунтовъ	2
До словолитни прилаждающіе:		
17	Штемпликовъ стальныхъ, которыми выбываютъ въ мѣдныхъ мотрицахъ литеры большихъ и меньшихъ разнаго сорта банокъ	10
18	Мотрицъ мѣдныхъ, въ которые отливаютъ литеры разнаго письма вѣсомъ одинъ пудъ и три фунты	
19	Начальныхъ словъ вырѣзанныхъ на обѣ стороны красной меди 20-ть вѣсомъ 91 золотникъ	20
20	Линѣекъ разнаго сорта красной меди 62 вѣсомъ 1 фунтъ и 4 золотники	62

№№	Названіе инструментовъ	Сколько числомъ
21	Инструментовъ или формъ отливныхъ исправныхъ восьми, а именно: евангельскихъ двѣ, псалтырныхъ двѣ, житейныхъ двѣ, полуставчаный одинъ и схолястичный одинъ, да дестаментный неисправный и разобранный, всѣхъ	9
22	Шпиробитикъ желѣзный	1
23	Митерка желѣзная для наръзованія шрубовъ	1
24	Пилокъ маленькихъ плоскихъ и круглыхъ	17
25	Праса деревянная для подрѣзованія отливныхъ литеръ	1
26	Камень для изглаживанія отливныхъ литеръ	1
27	Гембликовъ для обрѣзки литеръ	5
28	Чашокъ желѣзныхъ для растопленія матеріалу на отлитье литеръ	2
29	Железная ложка для отлитія литеръ	1
30	Вентляковъ деревяныхъ	50
31	Рогачъ нужный при паленіи гарту	1
До переплетни принадлежащіе:		
32	Фигуръ медныхъ для настыванія употребляемыхъ 4 на первой изображенъ спаситель на древѣ сидящій, по другую сторону на томъ же деревѣ сѣдующую богоматерь съ младенцемъ, а три съ распятіемъ и евагелистами. а по другую сторону богоматерь съ пророками въ нихъ вѣсу 9 ¹ / ₄ фунтовъ	4
33	Фигуръ до лусточокъ употребляемыхъ медныхъ три на двухъ изображены спаситель, а по другую сторону богоматерь стоящія, а на третьей распятіе, вверху богоотець по сторонамъ апостолы, а по другую сторону богоматерь стоящая и вокругъ нее пророки въ оныхъ вѣсу 3 фунты 14 золотниковъ	3
34	Фигуръ спичатыхъ евангельскихъ медныхъ три на двухъ изъ нихъ распятіе Господне съ предстоящими богоматерью, Іоанномъ Богословомъ и прочими святыми, а по другую сторону снятіе со креста; на третей распятіе съ предстоящею богоматерью, іоанномъ богословомъ и другими святыми, а на другой сторонѣ богоматерь, сидящая с младенцемъ и въ рукахъ съ скипетромъ съ предстоящими ангелами и сверху богоотець; въ нихъ вѣсу 4 фунты и 81 золотникъ	3
35	Фигура спичатая инфалговая медная, на ней изображены спаситель на древѣ сидящій съ предстоящими апостолами, по другую сторону благовѣщеніе богоматере, въ нихъ вѣсу одинъ фунтъ и 67 золотниковъ	1
36	Фигуръ спичатыхъ медныхъ, разныхъ сортовъ 9-ть: на первой распятіе господне съ предстоящими богоматерью, Іоанномъ богословомъ и прочими святыми, по другую сторону богоматерь на воздухѣ съ предстоящими Антоніемъ и Феодосіемъ; на трехъ распятіе господне, а по другую сторону пророкъ Давидъ; на пятой распятіе Господне съ предстоящими, по другую сторону богоматерь съ младенцемъ и скипетромъ; на шестой распятіе жъ съ предстоящими богоматерью, Іоанномъ Богословомъ, по другую сторону богоматерь съ держащимъ на рукахъ младенцемъ сидящая на тронѣ, окружена двумя ангелами; на седмой богоматерь съ держащимъ младенцемъ, а по другую сторону солнце въ цвѣтку, на осмой спаситель сидящій съ предстоящими богоматерью, Іоанномъ Предтечею, по другую сторону солнце въ цвѣтку и на девятой въ цвѣтку распятіе, по другую сторону Іоаннъ Дамаскинъ вѣсу въ нихъ пять фунтовъ и 32 золотника	9

№№	Название инструментовъ	Сколько числомъ
37	Фигуръ спичатыхъ шесть; первая съ изображеніемъ спасителя, сидящаго на тронѣ съ предстоящими богоматерью, Іоанномъ Крестителемъ, на другой сторонѣ цвѣтокъ; вторая съ изображеніемъ распятія съ предстоящими, а на другой сторонѣ богоматерь съ младенцемъ окружена ангелами; третья и четвертая съ изображеніемъ распятія съ предстоящими, а на другой сторонѣ коронація божіа-матере; пятая съ изображеніемъ спасителя, въ сіяніи стоящаго, на другой сторонѣ цвѣтокъ и шестая со изображеніемъ на обѣихъ сторонахъ цвѣтки; вѣсу въ нихъ 5 фунтовъ и 80 золотниковъ	6
38	Фигуръ евангельскихъ нарожныхъ трое угловыхъ медныхъ большихъ 9-ть вѣсомъ 6¼ фунтовъ	9
39	Фигуръ маленькихъ медныхъ треугольныхъ съмъ на оныхъ по обѣимъ сторонамъ изображены евангелисты въ нихъ вѣсу одинъ фунтъ и 21 золотникъ	7
40	Фигура небольшая нарожная медная съ изображеніемъ ангела по обѣ стороны, вѣсомъ 36 золотниковъ	1
41	Фигуръ круглыхъ медныхъ разныхъ сортовъ 12-ть; на первой изображено воскресеніе Христово по другую сторону снятіе со креста; на второй Николай, по другую сторону Варвара; на третьей распятіе по другую сторону снятіе со креста; на четвертой Троица и пророкъ Ілія; на пятой—спаситель и богоматерь; на шестой спаситель, по другую сторону богоматерь страстные; на седьмой—распятіе съ предстоящими богоматерью. Іоанномъ Богословомъ, а по другую сторону—благовѣщеніе; на восьмой—распятіе съ предстоящими богоматерью. Іоанномъ Богословомъ, а по другую сторону царь Давидъ съ подписаніемъ во кругъ литеръ; на девятой—коронованіе, по другую сторону царь Давидъ; на десятой и одиннадцатой богоматери на полумѣсячѣ, а по другую сторону цвѣтки; на двѣнадцатой—распятіе съ предстоящими, а по другую сторону цвѣтокъ; во всѣхъ вѣсу 4 фунты, 28 золотниковъ	12
42	Ингуляровъ медныхъ большихъ два, первый съ нихъ по обѣимъ сторонамъ чеканные цвѣты имѣющій, вѣсу 80 золотниковъ; второй величины средней треугольный по обѣимъ сторонамъ съ чеканкою вѣсомъ 48 золотниковъ; и третій маленький съ чеканью вѣсомъ 15 золотниковъ; во всѣхъ же вѣсу одинъ фунтъ 47 золотниковъ	3
43	Фигуръ круглыхъ двѣ, съ изображеніемъ на первой благовѣщенія богоматере, а на другой сторонѣ купина съ цвѣтами, на второй же божія матере окружена четверьма ангелами, а на другой сторонѣ ангелъ въ цвѣтку; вѣсу въ обѣихъ 77 золотниковъ	2
44	Фигуръ маленькихъ двѣ съ коихъ на одной кругленькой изображено спасителя и богоматерь, а на другой осмогранной распятіе, на другой же сторонѣ царь Давидъ; вѣсу въ обѣихъ 8 золотниковъ	2
45	Фигуръ маленькихъ двѣ, называемые круцифрисъ съ изображеніемъ на оныхъ съ одной стороны распятіе, а съ другой стороны богоматере стоящихъ; вѣсу въ обѣихъ 26 золотниковъ	2
46	Фигуръ называемыхъ нарожниковъ шесть съ изображеніемъ на оныхъ съ обѣихъ сторонъ цвѣтовъ вѣсу въ оныхъ одинъ фунтъ съ половиною	6
47	Фога медная четвероугольная вѣсомъ четыре фунта съ половиною	1
48	Фозъ желѣзныхъ вѣсомъ 4 фунта двѣ	2
49	Фога котючая желѣзная и въ желѣзной оправѣ	1
50	Отливковъ медныхъ два вѣсу въ нихъ 7 фунтовъ	2

№№	Название инструментовъ	Сколько числомъ
51	Коль лябристыхъ штемповыхъ и линѣйныхъ разного сорта . .	54
52	Лябриковъ разного сорта	12
53	Штемпликовъ медныхъ разныхъ сортовъ	87
54	Пунсовъ разныхъ сортовъ	25
55	Титульныкъ желѣзный	1
56	Лютазнь желѣзныхъ	5
57	Молотковъ желѣзныхъ для збиванія книгъ	2
58	Молотковъ малыхъ желѣзныхъ	2
59	Ножницъ желѣзныхъ	2
60	Ножъ для рѣзанія золота	1
61	Опченьки желѣзные	1
62	Камень для теренія красокъ	1
63	Камень красный для подрѣзанія кожъ	1
64	Камень для избиваня книгъ	1
65	Косъ стальныхъ для рѣзанія книгъ четыре	4
66	Ключъ до коль желѣзныхъ	1
67	Напильникъ желѣзный	1
68	Стругъ желѣзный	1
69	Генбель желѣзный	1
70	Прасовъ желѣзныхъ исправныхъ четыре	4
71	Ключовъ желѣзныхъ принадлежащихъ къ прасамъ четыре . .	4
72	Для таковыхъ же прасовъ шрубовъ изъ коихъ 4 безъ гаекъ .	14
73	Инфлядь деревяныхъ четыре	4
74	Шнейбратъ одинъ	1
75	Молотокъ большой одинъ	1

економъ іеромонахъ Антоній
іеромонахъ Феофілъ
іеромонахъ Иларій⁸³.

Склали також і реєстр того запасу книжок, яким розпоряджалась тоді Чернігівська друкарня:

Званіе книгъ и листовъ	Въ тетрадехъ и въ листахъ			О п р а в н ы е		
	Число книгъ и листовъ	По чему каждая	За сколько всѣхъ	Число книгъ	По чему каждая	За сколько всѣхъ
Апостоловъ	100	6—60	600—00	20	8—50	170—00
Октоиховъ	350	6—00	2100—00	10	8—50	85—00
Миней	200	4—00	800—00	5	5—80	29—00
Алфавитовъ	400	0—80	320—00	33	1—20	39—60
Павечерниковъ	—	—	—	10	4—00	40—00
Православнаго испо- вѣданія	—	—	—	5	1—50	7—50
Часловцевъ	1390	0—80	1112—00	77	1—50	115—50
Букварей	1700	0—25	425—00	160	0—45	72—00
Зборниковъ	750	0—30	225—00	149	0—60	89—40
Сокращенныхъ псал- тырей	150	0—15	22—50	22	0—20	4—40
Святительскихъ по- ученій	200	0—10	20—00	55	0—20	11—00
Сто пунктовъ	150	0—10	15—00	21	0—20	4—20
Дванадесять псалмовъ Балендарей	100	0—08	8—00	63	0—10	6—30
Молитвъ богородич- ныхъ	150	0—10	15—00	11	0—20	2—20
	894	0—05	44—70	—	—	—

⁸³ Справа 1824 р. ст. 14—17.

Званіє книгъ и листовъ	Въ тетрадахъ и въ листахъ			Оправны е		
	Число книгъ и листовъ	По чему каждая	За скільки всѣхъ	Число книгъ	По чему каждая	За скільки всѣхъ
Кунштовъ разныхъ	378	0—05	18—90	—	—	—
Проскомідій	30	0—20	6—00	—	—	—
Свящ. грамотъ	513	0—30	153—90	—	—	—
Діак. грамотъ	473	0—30	141—90	—	—	—
Дьяч. грамотъ	517	0—30	155—10	—	—	—
Одобрений	300	0—50	150—00	—	—	—
Итого въ тетрадахъ книгъ и молитвъ	8745	—	6333—00	—	—	—

Оправны е книги

Званіє книгъ	Число книгъ	По чему каждая	Сколько за всѣ
Службниковъ	1	4—70	4—70
Литургій придворныхъ	2	0—50	1—00
Ермоложикъ церковный	1	3—50	3—50
Катихизисовъ	34	1—00	34—00
Всѣхъ преосв. Михаила типографіи Іонесвой въ бумагъ	3	3—00	9—00
в корѣшокъ оправленныхъ	2	2—70	5—40
в бумагу оправленныхъ	2	2—30	4—60
Итого оправленныхъ книгъ	686	—	748—30
всѣхъ же книгъ въ тетрадахъ, листахъ и оправленныхъ	9431	на сумму	⁸⁴ 7071—30

Погребний на цій посаді був мабутъ недовго, бо з 1824 до 1831 р. виконував обов'язки по продажу книжок ієродіякон Давид. 29. X. 1831 р. він подав архієп. Владимиру заяву звільнити його з цієї посади, посилаючися на свої „преклонные лѣта и тупое зрѣніе глазъ“. Одразу його не звільнили. Проте коли він все-ж таки настоював на своєму, домовка контора висловилися за те, щоб передати „сію легкую и малозаботную должность“ ієродіякону Веніамину. Останній в листопаді 1831 р. прийняв друкарню від Давида, при чому за описом під № 19 не знайшлося лише 4 мідяних літер (з 20) „начальныхъ словъ вырѣзанныхъ на обѣ стороны“. Це залишили байдуже⁸⁵.

7. Видання друкарні після 1804 р.

Ясні, безсумнівні вказівки на те, що саме було надруковано трапляються, як виняток (здебільшого доводиться розшукувати побічних вказівок у матеріальних та грошових книжках), напр., 19 вересня 1807 р. „типографский смотритель“ ієром. Авксентій рапортує архієпископу Михайлу: „Съ резолюціи Вашего Высокопреосвященства выпечатано въ здѣшней типографіи букварей учебныхъ 2400 книгъ, которые какъ въ листахъ, такъ и въ оправѣ производятся, но какою

⁸⁴ Весь цей розділ написано за справою 1824 р. ⁸⁵ Справа 1831 р.

цѣною въ продажу отпушати, о томъ прошу вашего высокопреосвященства резолюціи“. Розпорядження було таке: „1807 года сентября 30 дня. Позволяется продавать по 30 коп. каждый въ переплетѣ, а безъ переплета 20 копѣекъ; о чемъ кантора имѣетъ объявить типографскому смотрителю“⁸⁶.

Взагалі за роки 1804—1806 не зустрічаємо жодних вказівок на нову друкарську продукцію. У 1807 р. маємо такі нотатки: „принято м-ца мая выпечатанныхъ грамотъ 110“ (дьячковських)⁸⁷, у вересні „принято выпечатанныхъ молитвъ разрѣшительныхъ“ 450⁸⁸ та „принято выпечатанныхъ одобреній“ 2500⁸⁹; під 16 березня записано— „принято выпечатанныхъ букварей учебныхъ книгъ 2400“⁹⁰. Витрати на друкарські приладдя, матеріяли та роботу теж підтверджують, що новий випуск книжок припадає на 1807 р.: 16.V. купують олівки „на мазку инструмента въ типографіи“ за 45 коп., в друкарню губку для обмочки літер за 40 коп., „на батирки кожи ирхи за 60 к.“⁹¹; 9.VII. „куплено въ купца жителя с. Калуги на буквары учебніе бумаги 20 стопъ“ за 52 карб.⁹²; 7.VIII—„для отчистки литеръ въ типографію 2 щотки за 30 коп.“, „для типографшиков и переплетчиковъ горшковъ“— 10 коп., „въ типографію на чернило вѣдро“ за 90 коп.⁹³; під 12.VIII. записано—„заплачено работникамъ что терли чернило 90 к.“ і „заплачено за трудъ Кодрату Муравскому за выпечатанье букварей учебныхъ одобреній и молитвъ разрѣшительныхъ“—5 карб.; під 17.VIII— „заплачено Кирилѣ Петренку типографшику за трудъ, что молитву разрѣшительную набралъ и буквари учебніе исправилъ“ 1 карб.⁹⁴; під 15.X. „куплено Федору Ковтуну за труды при печатаніи книгъ сапоги за 1 р. 65 к.“⁹⁵. Таким чином бачимо, що надруковано було порівнюючи дрібниці та й друкар—майстер власне був тільки одиний—К. Муравський, коли не рахувати К. Петренка, який раніш був переважно оправщиком.

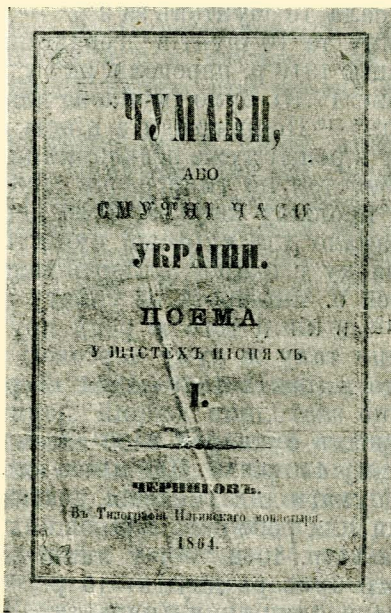
Що до 1808 р.,—відомо, що було надруковано у червні цього року—700 „молитвъ богородичныхъ“ по 5 коп.; 1000 „священническихъ грамотъ“ по 30 коп.; 60 „діаконскихъ грамотъ“ по 30 коп. та 600 „дьяковскихъ“ по 22 коп. (на що пішло 4 стопи паперу)⁹⁶. Є цікавий запис про те, як одробітно оплатили працю майстра: 8.VI „заплачено типографшику Кирилѣ Петренку за напечатаніе 100 грамотъ священническихъ отъ листа по копѣйки—10 р., за напечатаніе грамотъ діаконскихъ 600 отъ листа по копѣйки—6 р., дьяковскихъ 600—6 р., молитвъ богородичныхъ 700—7 р., за набранные въ доску слова грамоты діаконской—1 р.“ всього 30 крб.⁹⁷ Бачим, що складання й тиснення оплачується окремо. Ф. Ковтуну, що одержав 22.I. 1 карб. на кушівлю сорочки й шаровар „за трудъ при печатаніи букварей и одобреній“ (у 1807 р.), „трудившемуся при типографіи... по запискѣ о. намѣстника и архимандрита Іоасафа отпушено на сапоги 1 р.“— 10.VI⁹⁸.

У 1809—1815 р.р. нового друкування не помічаємо—принаймні серед матеріалів нема ніяких натяків. В кінці 1816 р. згадується якась нова затія: 20.XII „въ жителя черниговскаго Якіма Кошары... на архіерейскіе книги 12 кожъ куплено за 35 р.“ і далі—„на книги архіерейскіе бибулы куплено двѣ съ половиною стопы за 10 руб.“⁹⁹ Проте чи було це нове видання чи тільки оправа раніш виданих—напевне невідомо.

Новий друкарський розчин припадає тільки на кінець 1818 р.:

⁸⁶ Спр. 1805 ст. 43. ⁸⁷ Кн. 1807 р. ст. 50 зв. ⁸⁸ ib. ст. 55 зв. ⁸⁹ ib. ст. 56 зв. ⁹⁰ ib. ст. 30 зв. ⁹¹ Кн. ден. 1807 ст. 11. ⁹² ib. ст. 12. ⁹³ ib. ст. 12 зв. ⁹⁴ ib. ст. 13. ⁹⁵ ib. ст. 14. ⁹⁶ Кн. 1808 ст. 49 зв. 50 зв. 51 зв. 52 зв. 66 зв. та Ерстр. 1808 р. ⁹⁷ ib. ст. 16 зв. ⁹⁸ ib. ст. 67. ⁹⁹ Кн. 1816 ст. 41.

14. XI куплено „бумаги для грамотокъ 18 стоп по 6 р.“—108 карб.; „да шесть стопъ заплачено по 7 р.“—42 карб.: „для одобреній бумаги куплено по 10 р. стопа“—50 карб.¹⁰⁰ Крім того I. XII „куплено овчю кожу на пилки для типографа“ за 1 карб. 50 к. і „бумаги двѣ стопы по 7 руб.“—14 карб.¹⁰¹ (цей папір теж використали для друкування, бо далі в підсумку зазначено — „для типографіи бумаги куплено на 214 р.“)¹⁰². Цей друкарський епізод, розпочавшись у 1818 р., продовжується й у 1819 р.: 2. I. „куплено для типографіи бумаги третономерной и четвертономерной 52 стопы каждая по 6 руб. за 312 руб. да первономерной для одобреній 5 стопъ по 10 руб.—50 руб.“¹⁰³; 14. III. куплено „бибули“ 3 стопы по 4 карб.—12 карб.¹⁰⁴; 15. III. „куплено для печати часловцовъ бумаги третаго номера 50 стопъ по 6 р. да втораго номера 50 стопъ по 7 руб. всего 100 стопъ за

Обкладинка книжки.

стопи... на одобренія первономерной 4... въ переплетню на пришиванѣ для грамотокъ бумаги на 1000 экземпляровъ и на покривалѣ оныхъ 3“¹⁰⁷; без зазначення дати—„отпущено въ типографію на печатаніе часловцовъ бумаги покупной 140 стопъ на 2500 экз... въ типографію на печатаніе грамотъ дячковскихъ 2... въ типографію на печатаніе зборниковъ бумаги 23... въ типографію на печатаніе грамотъ дячковскихъ и одобреній бумаги 4... въ типографію на печатаніе псалтырокъ сокращенныхъ бумаги—3“¹⁰⁸. Всього за рік для друку было куплено 201 стопу паперу на 1361 карб. € окрема згадка, що 4. XI. „принято грамотъ дячковскихъ вновъ отпечатанныхъ 600“ і 10. XII. „грамотъ дячковскихъ вновъ отпечатанныхъ 500“¹⁰⁹.

Розплата з майстрами за цю роботу у 1819 р. превалилася спорадично (може за усними угодами): 7. I. „за трудъ типографскій дано працмайстру Дмитру—10 руб. * и батѣйщику за трудъ дано 8 р.“¹¹⁰ (не мабуть ще за працю у 1818 р.); 24. V. „дано наборщику Михайлѣ Лишевскому при отпускѣ въ домъ 5 руб.“¹¹¹; 22. VII. йому ж „за трудъ типографскій при отпускѣ въ домъ“—15 карб.¹¹² Були вже й свої монастирські друкарі—10. XI. „дано за типографскій трудъ послушникамъ Леонтію и Аврааму по 25 руб. каждому 50 р.“¹¹³ Можна вважати, що така низька заробітня платня сторонніх кваліфікованих майстрів залежала від того, що вони працювали не тільки за гроші,

* Може це Дмитро Погребний?

¹⁰⁰ Кн. 1818 ст. 39. ¹⁰¹ ib. ст. 39 зв. ¹⁰² ib. ст. 40. ¹⁰³ Кн. 1819 ст. 40. ¹⁰⁴ ib. ст. 41. ¹⁰⁵ ib. ст. 43. ¹⁰⁶ ib. ст. 44. ¹⁰⁷ ib. ст. 45. ¹⁰⁸ ib. ст. 45. ¹⁰⁹ ib. ст. 44 і 44 зв. 31 зв. 32 зв. ¹¹⁰ І н. 1819 ст. 40. ¹¹¹ ib. ст. 42. ¹¹² ib. ст. 42. ¹¹³ ib. ст. 41.

а ще й за утримання їх (харчі) та частування горілкою: 4.IV. „куплено для порції майстрів ведро водки за 5 руб. 50 коп.“¹¹³; 10.IV. „куплено для типографів сала 15 фунтів по 30 коп.—4 р. 50 к.“ та „пшопа пудь за 2 р. 50 к.“¹¹³; у травні „куплено говядини для типографів 20 фун.—2 р. 40 к.“ та „ведро водки для порції типографів за 5 р. 50 к.“¹¹⁴; 21.IX. „куплено ведро горілки“ для „порції майстрів“ за 6 карб.¹¹⁵; в жовтні знову їм ведро горілки за 6 карб. і „для типографів сала 10 фунтів за 3 р.“¹¹⁶; 10 листопаду—ведро горілки за таку ж ціну та 10 фунтів „говядини“ за 1 карб.¹¹⁷

Друкарську операцію 1819 р. перевели, як і у 1808 р., виключно старим приладдям—тільки 17.III. було „куплено для типографії терпугь болшой за 1 р. 50 коп.“¹¹⁸ Порівнюючи з ціною паперу (1361—50), ці галузі видатків були в решті дуже невеличкими „за трудь майстрів и для другихь надобностей по типографії 156 р. 40 к.“¹¹⁹ Обігова сума, що малася від продажу книжок, була достатньою для цих видатків, але її було замало для гуртової купівлі паперу: тому 6.III. друкарня робить позичку в скарбі архієрейського домоуправління—„принято отъ казначея о. Филарета на уплату за бумагу для часловцовъ денегъ 500 р.“¹²⁰ в кінці того ж року друкарня вже повернула цю субсидію¹²¹, давши таку ж суму черговою річного прибутку.

Не друкують нічого в роках 1820—1822. В році 1823 є вказівки тільки на букварі, що знаходили добрий попит: „сего 1823 р. поступило вьновь учебныхъ букварей 2400 екземплярів вь тетрадѣхъ цѣна по 25 к. на сумму 440 р.“¹²² Для цього видання в березні „издержано на покупку бумаги для тисненія учебныхъ букварей—102 р. 60 коп.“ та „на харчи для рабочихъ тисновшихъ буквары и починку прасы и смазки винта 14 р. 40 к.“¹²³; у липні „данно штатнимъ служителемъ тиснувшимъ букварь двумъ—15 р.“¹²⁴ Мабуть ці „штатні служители“ це ті два послушники (монастир мав свої штати), що друкували й у 1819 р.: тому ми не бачимо у 1823 р. окремої купівлі для друкарів харчів (послушники їли звичайно за загальною монастирською трапезою) та невисоку платню. Таким чином друкарня емансипувалася від послуг сторонніх друкарів—майстрів, женучися за як найменшими видатками на друк, що звичайно обмежувало можливості виробництва.

У 1824 р. нових видань нема. Непевну згадку про те, що у травні було куплено „робочимъ для ужина крупъ пудь за 1 р. и соли двадцать фунтовъ за 1 р.“, а в червні для них же—„тарановъ пять десятковъ за 1 р.“¹²⁵, можна віднести скоріше за рахунок оправщиків, бо в цім році дійсно оправили значну кількість книжок.

1825 р. дав тільки одну новину: „въ октябрѣ мѣсяцѣ выпечатано проскомидій тысячу“ на 200 карб.¹²⁶ Витрати на це записані 31.X.: „для выпечатанія проскомидій и на другіе типографскіе надобности куплено бумаги 5 стопъ каждая по 6 р. 50 к.—32 р. 50 к., кожи на подушечки или пилки за 80 к., сажи фунтъ на здѣлку черныль за 60 к., оливи полфунта мазать прасу за 40 к., обденьки за 1 р. 50 к.“¹²⁷. Записів про зарплатню чи натуральне утримання майстрів нема жодних,—виходить, що цю працю зробили власними силами. Після цього аж до часу ліквідації друкарні у 1845—46 р. ніякої згадки про друкарські справи нема. Отже можна гадати, що нових книжок видавано вже не було,—може й були та тільки справжні дрібниці, що промайнули для друкарського скарбу зовсім непомітно.

¹¹⁴ ib. 42. ¹¹⁵ ib. ст. 43. ¹¹⁶ ib. ст. 43. ¹¹⁷ ib. ст. 43. ¹¹⁸ ib. ст. 41. ¹¹⁹ Кн. 1819 ст. 44. ¹²⁰ ib. ст. 40 зв. ¹²¹ ib. ст. 44. ¹²² ib. ст. 13 зв. ¹²³ ib. ст. 28 зв. ¹²⁴ ib. ст. 30. ¹²⁵ Кн. 1824 ст. 23. ¹²⁶ Кн. 1825 ст. 21. ¹²⁷ ib. ст. 25.

Тому справжньою несповіданкою для нас є невеличка книжечка „Чумаки або смутні часи України. Поема у шістехъ пісняхъ І. Черниговъ. Въ типографіи Ильинскаго монастыря. 1864“, як надруковано на її титульній сторінці і підтвержено на її звороті: „Черниговъ. Въ типографіи Ильинскаго монастыря 1864 г.“ Там же й цензурна посылка: „Дозволено цензурою 14 сѣнября 1863 г. Кієвъ“ *). Можна тільки припустити, що дійсне місце друкування цього бібліографічного раритету, який ще потребує особливої розвідки, закрито від допитливих очей царського політичного розшуку, під впливом репресій у 1863—64 р. на український рух, посылкою на давно вже ліквідовану Троїцько-Іллінську друкарню, про що міг не знати київський цензор.

Але за тих же часів знаходимо й иншу книжку, де згадується Іллінська друкарня, це — „Памятная книжка Черниговской губернии. Изданіе Черниговскаго губернскаго Статистическаго Комитета. Черниговъ. Печатано въ типографіяхъ губернской и Ильинскаго монастыря 1862“ (тит. сторінка); „Одобрено цензурою. Черниговъ. 3 сѣнября 1862 г.“ (на звороті); ст. 1 нєн. + VII + 427 + 1 табл. + 85 + 1 нєн. + 3; „д. 1 руб. 70 коп. сер.“ **).

8. Занепад Троїцько-Іллінської друкарні.

У сорокових роках ХІХ ст. в Чернігові не спроможні були надрукувати для своєї єпархії антими́нсів, маючи навіть для цього свою дошку. Це кліше надсилають у 1842 р. до Лаврської друкарні і там з неї тиснуть 15 антими́нсів по 50 коп. за штуку. Крім того, в Лаврі ж надрукували на замовлення з Чернігова 25 антими́нсів „изъ типографской“ дошки (характерно, що термін „типографська“ стосується тільки Лаври, а не Чернігова—мабуть рештки Черніговської друкарні вже не носили назву „типографія“?) за 25 карб. Всього виходило асигнаціями роботи на 40 карб. Замість виплати цих грошей контора Чернігівського архієрейського дому надсилав до Лаври з своїх старих запасів 5 „октоїхів“ без оправы, кожен по 9 карб. 10 к. асигнаціями, цеб-то на 45 карб. 50 коп.¹²⁸, і прохає за суму перебільшення (5 карб. 50 коп.) надіслати з Лаври один „правилникъ“. Духовний Собор Лаври охоче погоджується на такий розрахунок і надсилав потрібну книжку (6.IV. 1842 р.). Далі ми бачимо, як з Лаври ієр. Веніамин прохає надіслати ще 5 чи 10 октоїхів (19.VI. 1842) „чрезъ почту для скорости“. Веніамин до цього додає: „а когда будет случай, то можете прислать и болѣе; но не худо бы повѣрить по листамъ каждый экземпляръ отправляемый къ намъ для вѣрности въ старыхъ книгахъ. Оставшіяся листы отъ прежнихъ лишніе возвращаются къ вамъ и два конечные поллисты въ насъ отпечатанные буди нужны для васъ посылаются при семь“. Чернігівський архієрейський дім швидко надсилав 5 октоїхів без оправы і одержує 45 карб. 50 коп. (9.VII—22.VII. 1842); з.VIII знову надсилав 5 октоїхів за ту ж ціну; 13.VIII. 10 октоїхів за 91 карб. Взаємно одержують з Лаври 1 примірник літургії Івана Златоустого „въ полубархатѣ“ за 1 карб. 60 коп. (30.VIII 1842)¹²⁹.

Мимоволі напрохується запитання, чому друкарське підприємство Троїцько-Іллінського монастыря, при гарному постійно матеріальному

*) Приношу щіру подяку керовнику катедри історії України проф. М. І. Яворському за дозвіл, а співробітникам бібліотеки Українського Інституту Марксизма за сприяння мені використати цю книжечку для даної статті.

**) За примірником з Всесоюз. бібл. ім. Леніна, в Москві R 8/167.

¹²⁸ Бн. ден. 1842 ст. 1 зв. ¹²⁹ Справа 1842 р.

успіху, прийшло нарешті до такого ганебного занепаду? Може в деякій мірі це залежало від непікавості до продовження друкарської справи з боку керуючих в Троїцькому монастирі осіб? На це нема ніяких вказівок. Скоріше можна гадати, що Троїцько-Іллінська друкарня не могла витримати конкуренції з іншими видавництвами, зокрема з Синодальним, яке при кращому устаткуванні й масовій продукції могло дати дешевшу й кращу книжку. Не говоримо вже про авторитет синодських видань в церковних колах та взагалі боротьбу Синодальної друкарні за монополію друку в сфері церковних книжок. Проте цю думку вважаємо тільки за робочу гіпотезу, чекаючи перевірки її на матеріялах інших українських монастирських друкарень, особливо Лаврської.

Отже Синодальні видання, може з легкої руки архієп. Михайла, проходять (не тільки в Чернігівську єпархію) навіть в книгарню Троїцько-Іллінської друкарні. Першу згадку про це зустрічаємо у 1819 р., хоч вона відноситься до часу ранішого.

„Пріємъ книгъ въ 1813 годѣ выписанныхъ и непроданныхъ отца казначея Фил [арета], за которіе съ типографской сумми и отдани ему денги

1819 года сентября 22 числа		
имена книгамъ:	Книги.	Руб. коп.
Молебного пѣнія	1 кн.	2 50
О должности пресвитеровъ каждая по 2 р. 50 к.	6	15 —
Зерцало православнаго	1	1 —
Краткой священно-історіи		
кажд. по 40 к.	4	1 60
Азбука нотная	1	— 25
Литургіи придворни каждая по 50 коп.	3	1 50
Нотный праздниковъ всѣхъ	1	3 —
Итого	17	24 80 ¹³⁰

Як бачимо книжок було не на велику суму. Але за рік було продано з них тільки 1 книжка „молебного пѣнія“¹³¹. Це свідчить про невеликий попит на них. Все ж таки зробили внутрішню грошову операцію, щоб одержати гроші, як за ніби то продані книжки:

22.IX.1819 „отъдано отцу казначею Филарету за книги отъ него принятые отъ оставшихся выписанныхъ съ Москвы въ 1813 годѣ 24 р. 80 к.“¹³², 24.III.1820 р. записано: „принято присланныхъ изъ типографской Московской Синодальной канторы книгъ на 528 р. 27½ к., а по здѣланной прибавки цѣни на 858 р.“:

	Книги	Руб. коп.
Служебниковъ четиры десятки каждой по 4 р. 70 к.	40	188 —
Псалтирей учебныхъ пятьдесятъ каж. по 4 р.	50	200 —
Святцовъ сто въ тетрадехъ каждый по 2 р. 70 к.	100	270 —
Сокращенныхъ катехизисовъ двѣстѣ каж. по 1 р. 63 к.	200	200 —
	390	858 — ¹³³

З цих книжок за рік було продано 136 примірників на 321 карб. 30 к. Залишилося ж 254 книжки на 536 карб. 70 к.¹³⁴. З ранішої ж партії московського друку книжок (придбання 1813 р.) з 16 книжок за 1820 р. було продано 7 прим. на 11 карб. 55 к.¹³⁵ У 1821 р. з партії 1813 р. було продано ще 2 книжки на 5 карб. і партії 1820 р.—69 книжок на 225 карб. 10 к.¹³⁶, і у 1822 р.—38 книжок на 96 карб. 50 к.¹³⁷; у 1822 р. зустрічаємо такий запис: „получено грамотъ священническихъ въ типографію изъ московской типографіи 50 листовъ“¹³⁸; і

¹³⁰ Кн. 1819 ст. 38 зв. ¹³¹ іб. ст. 39. ¹³² іб. ст. 43, 44. ¹³³ Кн. 1820 ст. 40 зв. ¹³⁴ іб. ст. 41. ¹³⁵ іб. ст. 39 зв. 40. ¹³⁶ Кн. 1821 ст. 37 зв. 38. ¹³⁷ Кн. 1822 ст. 39—39 зв. ¹³⁸ іб. ст. 33 зв.

Précis de l'histoire de l'imprimerie Troitsko-Ilinskaya de Tchernigov dans la première moitié du XIX siècle.

L'imprimerie du couvent Troitsko-Ilinsky à Tchernigov, transportée ici en 1679 de Novgorod-Seversk par Lazar Baranovitch a existé jusqu'à 1845. C'était une des plus anciennes imprimeries de l'Ukraine, qui a figuré d'une manière importante dans l'évolution de la culture dans ce pays, malgré les poursuites de la part du gouvernement russe qui commençaient depuis Pierre le Grand.

Ces trois précis embrassent les dernières années de l'existence de l'imprimerie depuis 1799.

Le premier précis touche le renouvellement de son activité entre 1799 et 1804. Dans les différents chapitres sont examinées ses finances, l'organisation de la production, la vente des livres, les matériaux achetés par l'imprimerie et l'atelier de reliure, les prix des livres et l'exploitation des ouvriers. Dans le second précis sont décrits les finances de l'imprimerie en 1804—1844, le compte détaillé des livres en 1805 et autres années, les marchands et les acheteurs des livres, la réclame et la vente coercitive des livres, les inventaires des effets de l'imprimerie au moment de la transmission en 1824, les livres publiés après le 1804 et enfin la décadence de l'imprimerie et ses causes. Le troisième précis touche les questions de la reliure des livres, de la distribution gratuite des livres, de la perte accidentel des instruments et des matériaux, de la comptabilité et enfin décrit la liquidation de l'imprimerie en 1844—45.

Les notices données montrent qu'avec un très petit capital de fonds (pendant la vente du 1846 évalué à 565 roubles), avec une petite dépense d'argent l'imprimerie avec la vente de livre pendant 45 ans ont donné au couvent plus de 40000 roubles de profits. Pendant ce temps l'imprimerie a publié beaucoup de syllabaires, de livres d'église, de almanachs etc. Entre ces livres nous voyons une telle rareté bibliographique comme le livre en ukrainien „Les tchoumaques ou le temps tumultueux à l'Ukraine“ (un poème à six vers par Galouzenko) publié en 1864. En même temps on vendait des vieilles provisions des livres de l'église publiés à XVIII siècle. Outre vendu en détail, des grandes parties des livres ont été acheté dans cette imprimerie par des marchands non seulement de Tchernigov mais de Kiev, Niejine, Starodoub, Moguilev Minsk, Smolensk, Orel et même de Moscou. Le papier pour imprimer et le cuir pour la reliure l'imprimerie achetait à Tchernigov, Niejine, Kiev et autres villes de l'Ukraine. L'organisation de l'imprimerie était primitive. Quoique l'administration de l'imprimerie invitait par contrat pour un an des ouvriers qualifiés de Kiev et d'autres villes, les payant 25, 40, 75 ou 100 roubles par an, elle préférait faire faire tous les travaux par les moines et les novices, après les avoir dressé chez ces ouvriers. On payait ces ouvriers du couvent très peu et très rarement, mais on leur donnait la nourriture, le logement, l'habit etc.

Mais le succès matériel de l'imprimerie de l'atelier de reliure et du magasin des livres, qui existaient comme une entreprise unifiée, ne pouvait pourtant pas détourner la liquidation de cette institution devant l'institution monopole du Synode qui publiait des livres d'église et était soutenue par le gouvernement.

V. Doubrovsky.

такий 10.I: „заплачено за присланіє изъ Москви ставленіческіє грамоты денегъ 10 р.“¹³⁹. Виходить, що Синодальна контора відпускала свою книжкову продукцію не в кредит, а тільки за готівку. У 1823 р. з московських книжок було продано 42 прим. на 95 карб. 80 к.¹⁴⁰.

У 1824 р. така практика усталюється: „издержано въ генварь мѣсяць на покупку—денегъ заплачено за присланіє изъ московской типографіи грамотъ священническихъ и діаконскихъ 60 листовъ—9 р.“¹⁴¹; в жовтні: „за присланные изъ Москвы грамоты 125 священническихъ и 75 діаконскихъ всѣхъ 200 по 20 к. каждая—40 р.“¹⁴² Що це розпорядження з Москви було примусовим, можна гадати з примітки у грудні: „внесено въ дискастерію за 200 грамот от 30 р. 30 к.“¹⁴³ Темп надсилки цих грамот з Москви збільшувався: грамот поповських „малаго сорта“ залишалося на 1823 р.—520, потім надіслали з Москви—40, в жовтні звітти ж—125 і в грудні—100; грамот діаконських було 469, надіслали з Москви—20, в жовтні 75, в грудні—100¹⁴⁴.

Далі не зустрічаємо відомостей про надсилку московських видань. Але оскільки записи взагалі стають дуже лаконічними і Троїцько-Іллінський монастир припинає зовсім друкування і поволі ліквідує свою книгарню, таке мовчання джерел не можна вважати за свідчення про відсутність припливу московських книжок. Є тільки одна згадка про партію книжок з Новгорода Сіверського: в січні 1810 р. „принято присланныхъ отъ о. архимандрита Іеронима Новгородсѣверскаго служебниковъ чвертковыхъ 40... катехизисовъ для священства 50“¹⁴⁵

---

¹³⁹ ib. ст. 41. ¹⁴⁰ Кн. 1823 ст. 26 зв. ¹⁴¹ Кн. 1824 ст. 22. ¹⁴² ib ст. 23 зв. ¹⁴³ ib. ст. 24. ¹⁴⁴ Кн. 1824 ст. 19—19 зв. ¹⁴⁵ Кн. 1810 ст. 22 зв. 27 зв.

Нарис 3-й.

1. Оправа книжок.

В перші часи оправа книжок переводилася переважно майстрами-спеціалістами за грошову розплату, розмір якої ми бачили раніш за роки 1799—1803 (дивись нарис перший). У жовтні 1804 р. Олекса Лобода за оправу 25 псалтирів чверткових одержує 3 карбованці ц. т. по 25 коп. за штуку¹. Йому ж 20.VI. 1805 р. за 50 „исповѣданій“ 2 крб. 50 коп. (= 5 коп. за штуку)². Але ця категорія оправщицків, сторонніх для монастира, по trochu витискується працею монахів-послушників, яка коштувала тільки утримання (харчі, одежа), що і без того було б. Грошеві записи підкреслюють це: 25.VIII. 1805 р. занотовано—„заплачено переплетчикамъ городовимъ Павлу Летуну и Кирилѣ Ревуцькому за оправу пятидесяти псалтирей чвертковыхъ попросту“ по 12 коп., усього 6 карб.³ 15.XII. 1805 р. Ол. Лободі за оправу ще—1 карб. 25 коп.⁴ 23.XI. заплачено П. Летуну „за отдѣлку одного октоиха подъ золото 40 коп.“⁵. Але разом з тим 7.VII 1805—„заплачено по картѣ экономской за пошитыя переплѣтчику Якову Новицкому чуйки Видишу портному денегъ 60 коп.“⁶; і в серпні „отпущено съ вѣденія о. эконома переплетчику Якову Новицкому на покупку сапоговъ денегъ рубль 50 коп.“⁷. Таким чином існують і далі два способи оправлення книжок. На жаль, натур-утримання не дає можливости вирахувати, що коштує монастиреві пересічно оправа однієї книжки силами послушників. Оправщицкі видатки грошима трапляються і далі, але все рідше. 6.III. 1806 р. Ол. Лободі—4 карб. 40 коп.⁸; 20.VI. того ж року „выдано въ дополнение по реестру жалованья переплетчикамъ Константину Лихницкому 4 р., Якову Новицкому 4 р., Михаилу Яценку 2 р.,“ разом 10 карб.⁹; 12.XI. 1806—Лободі—5 карб. 88 к.¹⁰ і 20.XII йому ж 3 карб. 20 коп.¹¹; 23.XII знову „выдано переплетчикамъ изъ типографской суммы въ дополнение по реестру зъ жалованья Конст. Ляхницкому—4 р., Як. Новѣцкому 4 р., Мих. Яценку—3 р.“ разом—11 карб.¹². Але разом з тим в липні—„дано переплетчикамъ для заговинъ на мясиво 20 коп.“¹³. Появлення справної роботи припадає на 1807 р. Ол. Лобода одержує 1 карб. 80 коп. (1. I.)¹⁴ + 2 карб. 40 коп. (28.II)¹⁵ + 4 карб. (29.VII.)¹⁶ + 3 карб. 75 коп. (29.IX)¹⁷ + 2 карб. 40 коп. (25.X.)¹⁸ + 2 карб. 40 коп. (29.XI.)¹⁹. Крім нього заробляє Кир. Ревуцький—

¹ Кн. ден. 1804 ст. 11. ² Тетр. ден. дек. 1805 ст. 8. ³ Іб. ст. 10; підкреслення мос. ⁴ Іб. ст. 14. ⁵ Іб. ст. 13. ⁶ Іб. ст. 9. ⁷ Іб. ст. 10. ⁸ Кн. ден. 1806 ст. 10 зв. ⁹ Іб. ст. 11 зв. ¹⁰ Іб. ст. 14. ¹¹ Іб. ст. 14 зв. ¹² Іб. ст. 14 зв. ¹³ Іб. ст. 12. ¹⁴ Кн. ден. 1807 ст. 9. ¹⁵ Іб. ст. 10 зв. ¹⁶ Іб. ст. 12 зв. ¹⁷ Іб. ст. 13 зв. ¹⁸ Іб. ст. 14. ¹⁹ Іб. ст. 14 зв.

2 карб. 50 коп. (13.I.)²⁰ + 2 карб. 40 коп. (10.X.)²¹ та Кирило Петренко—4 карб. (30.VIII)²². За натур-оплату працюють інші: „куплено ученику переплетчику Петру Чекановському на бекешу сукна фабричного з арш.—3 карб. 60 коп. за полотно на подобі бекеші—50 коп. і кравцю за пошиття бекеші 30 коп. (7.III)²³, „переплетчику Петру Чекановському двоє портковъ“—80 коп. (21.VIII)²⁴, йому ж „дві рубахи и портки“—1 карб. 47 коп. (20.X.)²⁵, йому ж „шубу ношеную“ за 2 карб. (7.XII)²⁶. Може таким хатнім оправщиком був і Март. Самбурський—„заплачено портному за пошиття перковнику Мартину Самбурському бекеші 70 коп.“ (12.IV)²⁷. Принаймні таких оправщиків в цей рік працювало де-кілька „для переплетчикова рукавиць сь исподками“ за 35 коп. (29.XI)²⁸.

З 1808 р. у матеріяльній книжці книгарні, де записується прибуток і видаток книжок в останній графі починають нотувати, якому оправщику видано книжки, при чому це торкається так сторонніх майстрів, як і своїх монастирських мешканців (може траплялися які небудь непорозуміння?). За цей рік зустрічаємо такі імена: Кир. Петренко—тричі²⁹, Фед. Кучеравенко—п'ять разів³⁰, Іван Лобода—двічі³¹, „послушникъ“ Макс. Терещенко—тричі³², „ученикъ переплетчикъ“ П. Чеканівський—двічі³³, Як. Новицький—чотори рази³⁴. Грошей було виплачено—Кир. Петренку—2 карб. (29.III)³⁵ + 1 карб. 20 коп. (5.X.)³⁶; і Лободі—2 карб. 40 коп. (у вересні)³⁷. Цікаво, що нема ніяких відомостей про купівлю харчів чи одяги для монастирських оправщиків,—мабуть ці послушники користалися з загального монастирського утримання.

Р. 1809 заплачено Ол. Лободі—2 карб. 10 коп. (у квітні)³⁸ + 4 карб. (26.XII)³⁹. Решта ж оправщиків, кому отдають в опрау книжки, працюють без грошей: манах Макарій (згадується шість разів)⁴⁰; „послушникъ“ Максим Терещенко (шість разів)⁴¹, „ученикъ“ Трохим Носачевський (п'ять разів)⁴², „ученикъ“ Василь Самбурський (три рази)⁴³, „ученикъ“ Мартин Самбурський (два рази)⁴⁴, „ученикъ“ Захар Ілліченко (два рази)⁴⁵, „ученикъ“ Григор Селехов (два рази)⁴⁶. Тільки один раз бачимо чи то гонорар, чи то одноразову субсидію—22.VII „выдано по записки его высокопреосвященства Трохиму Носачевському на дорогу денег 50 коп.“⁴⁷

Р. 1810 записів про опрау ще більше, мабуть ця робота велася інтенсивніше. Ол. Лобода заробив чи малу суму грошей: за весь рік 29 карб. 40 коп. (вісім получок)⁴⁸. Крім того окремо про нього в такий запис—I.VII „видано Алексію Лободинскому по договору за обученіе Мартина Самбурського и Трохима Носачевского опрравлять и подъ золотомъ отдѣловать книги разныя денегъ 10 руб.“⁴⁹. Згадуються також і манах Макарій (два замовлення на опрау)⁵⁰, Мартин Самбурський (вісім замовлень)⁵¹, Трох. Носачевський (сім замовлень)⁵², „ученикъ“ Григор Селехов (одне замовл.)⁵³. Витрати на них мізерні: „куплено переплетчикамъ манаху Макарію и Трофиму Носачевскому двѣ пары сапоговъ“ за 3 руб. (20.X)⁵⁴, „куплено для переплетчиковъ

²⁰ Іб. ст. 9. ²¹ Іб. ст. 14. ²² Іб. ст. 13. ²³ Іб. ст. 10. ²⁴ Іб. ст. 12. ²⁵ Іб. ст. 14. ²⁶ Іб. ст. 14 зв. ²⁷ Іб. ст. 10 зв. ²⁸ Іб. ст. 14 зв. ²⁹ Кн. 1808, ст. 2. 29. 29 зв. ³⁰ Іб. ст. 5. 5. зв. 15. 15 зв. ³¹ Іб. ст. 20. 20 зв. ³² Іб. ст. 2 зв. 20. 20 зв. ³³ Іб. ст. 29. 29 зв. ³⁴ Іб. ст. 15. 15 зв. 20. 20 зв. ³⁵ Іб. ст. 66. ³⁶ Іб. ст. 68. ³⁷ Іб. ст. 68. ³⁸ Кн. 1809, ст. 61 зв. ³⁹ Іб. ст. 63 зв.; крім того він згадується Іб. ст. 11 зв. 18. 18 зв. 44. 44 зв. ⁴⁰ Іб. ст. 2. 2 зв. 18 зв. 25 зв. 27. 27 зв. ⁴¹ Іб. ст. 11 зв. 14. 14 зв. 18. 25. 27. ⁴² Іб. ст. 11. 11 зв. 44. 44 зв. ⁴³ Іб. ст. 18. 18 зв. 25. ⁴⁴ Іб. ст. 25. 25 зв. ⁴⁵ Іб. ст. 27. 27 зв. ⁴⁶ Іб. ст. 27. 27 зв. ⁴⁷ Іб. ст. 42. ⁴⁸ Кн. 1810, ст. 65 зв. 66. 66 зв. 67. 68. 68. зв.; крім того він згадується на ст. 2. 3 зв. ⁴⁹ Іб. ст. 67 зв. ⁵⁰ Іб. ст. 11. 12 зв. ⁵¹ Іб. ст. 18. 18 зв. 21. 21 зв. 26. 26 зв. 29. 29 зв. ⁵² Іб. ст. 21. 21 зв. 24 зв. 26 зв. 2. 29 зв. ⁵³ Іб. ст. 26. ⁵⁴ Іб. ст. 68 зв.

до рукавиць исподки“ за 30 коп. (в листопаді)⁵⁵, „дано портомойки Иринѣ Полушкѣ за митье переплетчикамъ рубахъ денегъ 1 руб.“ (в січні)⁵⁶.

Р. 1811 Лобода за два замовлення на оправу заробив 6 карб. 50 коп. (28.II)⁵⁷. За цей же рік Март. Самбурський одержав 8 замовлень⁵⁸, „ученикъ“ Іван Романов—три замовлення⁵⁹, „ученикъ“ Омелько Чикнер (пишуть також і Шикнер)—три⁶⁰, при чому цим трьом учням замовлення здебільшого дається всім разом. Крім того „ученику“ Самійлові Самбурському—шість замовлень⁶¹, Трох. Носачевському—одне⁶² і манаху Макарію—одне⁶³. Витрати було зроблено тільки на одного Данила Аренського—йому 13.III куплено „убранье портное“ за 20 коп. і „на другое убранье холста 3 арш.“ за 39 коп.⁶⁴ а 20.X. йому ж куплено „шубу старую и рукавицы“ за 1 карб. 30 коп.⁶⁵. Таким чином старіші учні перейшли вже мабуть на манашеський режим, а нового учня ще підманювали такими подарунками.

За 1812 р. ми зовсім не зустрічаємо записів про грошову зарплатню для палітурщиків з Чернигів, не зважаючи на те, що Ол. Лобода згадується по замовленнях йому (двічі)⁶⁶. Проте маємо такий цікавий запис: 7.XI. „заплачено переплетчику Кіевському Данилѣ Полякову за отдѣлку двадцати апостоловъ попросту отъ каждаго по 30 коп.“ разом 6 карб.⁶⁷. Таке замовлення новому майстру (може навіть у Київ) при даремній праці Лободи, старого працюючника на Троїцьку друкарню, особливо кидається у вічі. Крім того працюють палітурщики — Мартин Самборський⁶⁸, Самійло Самборський⁶⁹, Омелько Шикнер (чи Шиквиренко)⁷⁰, Данило Аренський⁷¹, Ів. Яновський⁷². Дрібні витрати зроблено було тільки на Данила Аренського: 13.IX. „Матронѣ Полуляшкѣ за митье рубахъ ученику типографському Д. Аренському за два года денегъ два рубли“ і „заплачено за пошитье двоихъ рубахъ ему жъ Аренському 25 коп.“⁷³.

Р. 1813 як, і минулого року, зарплати палітурщикам нема зовсім. Мабуть Ол. Лобода теж перейшов на послушницьке становище, бо замовлення він одержує вже разом з іншими: в березні йому і Март. Самборському було замовлено оправити 30 апостолів (в травні замовлення виконано)⁷⁴, 26.VI. ним же ще з Самійлом Самборським та Омелькою Шикнером замовлено по 12 „миней праздничныхъ“ (виконано у вересні)⁷⁵, а Лободинському, Сам. Самборському і Шикнеру в листопаді ще по 12 „миней праздничныхъ“ (виконано у грудні)⁷⁶. Були однак і індивідуальні замовлення: Ом. Шикнеру 25 павечерників (11.III. замовлено—31.V. здано)⁷⁷, канонів пасхи—100 (VI—6.VII)⁷⁸, стихословій 100 (VII—чомусь це замовлення повернено від. Сам. Самборського?)⁷⁹; Сам. Самборському—20 шестоднегов (11.III.—31.V.)⁸⁰, 50 „православныхъ исповѣданій“ (11.III.—31.V.)⁸¹, багацько оддають в оправу Дан. Аренському—50 алфавитів (11.III.—31.V.)⁸², ще раз 50 алфавитів (6.XI.—20.XII.)⁸³, „стопунктовыхъ“—100 (26.VI—24.VII)⁸⁴. Крім того вперше трапляються анонімні записи замовлень на оправу: 2.I. „отпущено въ переплетъ букварей“—200 (виконано (24.I.), 10.IX „отпущено въ переплетъ учебныхъ“ 200 (вик. 2.X.)⁸⁵. Розуміється не

⁵⁵ Іб. ст. 69. ⁵⁶ Іб. ст. 65 зв. ⁵⁷ Кн. 1811, ст. 88. 89, також згадки—2 зв. 6. 6 зв. 14. 17. 18 зв. 30. ⁵⁸ Іб. ст. 10. 10 зв. 14. 23. 26. 26 зв. 30. 40. ⁵⁹ Іб. ст. 21. 21 зв. 23. 32. 34. 36. 38. 43. ⁶⁰ Іб. ст. 17. 28. 32. ⁶¹ Іб. ст. 17. 23. 32. ⁶² Іб. ст. 19. 19 зв. 26. 26. зв. 28. 32. ⁶³ Іб. ст. 21. ⁶⁴ Іб. ст. 28. ⁶⁵ Іб. ст. 88 зв. ⁶⁶ Іб. ст. 89 зв. ⁶⁷ Кн. 1812, ст. 4. 11. ⁶⁸ Іб. ст. 78; про нього ж згадка ст. 4. ⁶⁹ Іб. ст. 4. 10. 11. ⁷⁰ Іб. ст. 4. 11. 13. ⁷¹ Іб. ст. 9. 13. 15. ⁷² Іб. ст. 19. 23. 34. зв. 36 зв. ⁷³ Іб. ст. 38 зв. ⁷⁴ Іб. ст. 78. ⁷⁵ Кн. 1813, ст. 4. 4 зв. ⁷⁶ Іб. ст. 8. 8 зв. ⁷⁷ Іб. ст. 8. 8 зв. ⁷⁸ Іб. ст. 14. 14 зв. ⁷⁹ Іб. ст. 32. 32 зв. ⁸⁰ Іб. ст. 38. 38 зв. ⁸¹ Іб. ст. 16. 16 зв. ⁸² Іб. ст. 20. 20 зв. ⁸³ Іб. ст. 18. 18 зв. ⁸⁴ Іб. ст. 18. 18 зв. ⁸⁵ Іб. ст. 34. 34 зв.

було рації записувати імена палітурщиків, коли всі вони працювали тут же гуртом у монастирській палітурні.

Р. 1815 при повній відсутності грошової платні за роботу палітурщиків переводиться досить значна праця: Ол. Лобода опрацює 15 апостолів (5. II.—5. XI) і ще 15 апостолів (7. V—5. XI)⁸⁶, 100 календарів (15. VIII—10. IX)⁸⁷, 100 стихословій (20. VII—20. XI)⁸⁸, Трох. Носачевський 100 октоїхів (січень)⁸⁹, Сам. Самборський укупі з Ом. Шикнером 25+24 „праздничныхъ миней“ (5. II—7. V.—1. XI)⁹⁰, Ом. Шикнер окремо—100 канонів пасхи (9. VIII—20. VIII)⁹¹, 100 „стопунктовыхъ“ (9. VIII—29. VIII)⁹², 100 дванадцятипсалмових книжок (9. VIII—2. IX)⁹³ (при чому цікаво спостерегти, що дванадцятипсалміє, яке до того ніяк не купували, після оправи пішло добре у продаж, нарівні з іншими книжками,—таке комерційне значіння оправи!); Григ. Сапожков з Дан. Аренським укупі—40 шестодневів (9. VII—XI)⁹⁴ окремо Д. Аренський—50 алфавитів (5. II.—V)⁹⁵ і окремо Г. Сапожков 100 + 200 букварів з толкованням (5. II—5. V і 7. V—29. VIII)⁹⁶. Весь видаток за цю величезну роботу цілого року ось такий: „30. IX. „заплачено двумъ поденщикамъ за вимойку переплетнической келліи“—1 карб. 50 коп.⁹⁷ та 5. XI „для переплетчиковъ рукавицы“ за 1 карб. 25 коп.⁹⁸.

В слідуєчі роки запис видачі книжок у оправу стає здебільшого анонімним. Р. 1816 крім 50 миколайників, що опрацювали манах Амфілофій та Омелько Ярошенко (16. V—9. VI)⁹⁹, і 50 миколайников, що опрацювали О. Ярошенко та Дан. Аренський (15. IX—повернули Ярошенко і Амфілофій)¹⁰⁰, є такі записи: 15. X. „отдано въ переплетъ канонівъ пасхи“—52¹⁰¹; і 50 „стопунктовыхъ“¹⁰²—кому невідомо. З 1818 року записи взагалі стають дуже неохайні й малописьменні. Цього року палітурна продукція досить велика, але здебільшого це записи такого типу—„отпущено въ переплетню октоїховъ“ 20 + 10 + 20 (VI, X, XI)¹⁰³, „праздничныхъ миней“—24 + 12 + 12 + 12 + 12 (I, II, III, X, XI)¹⁰⁴, миколайників—15 + 10 (III, XI)¹⁰⁵, шестодневів 40 + 20 (I, II)¹⁰⁶, календарів—100 + 100 (III)¹⁰⁷, „стопунктовыхъ“—100 + 100 (I, III)¹⁰⁸, „двѣнадцать псалмовъ“—130 (XI)¹⁰⁹, стихословій—100 + 100 (I, III)¹¹⁰. З імянних записів є: „Отпущено въ переплетню отцу Амфилофію апостоловъ 15“ (7. III—28. VII)¹¹¹, в січні „отпущено въ переплетъ николайниковъ Дмитрію Рознатовскому и штатному Юрку“—50¹¹², їм же алфавитів 50 + 100¹¹³. Видатки дрібні—17. I „заплачено поденнику за два дни, кои рубилъ дрова для переплетни“ 70 коп.¹¹⁴; 21. VI „на запонки для переплетчиковъ холста 7 аршин по 14 коп.—97 коп.“¹¹⁵, 24. VIII „за подчинку и побѣлъ келій переплетческихъ заплачено“ 4 карб.¹¹⁶. З цих записів очевидно, що палітурня мала своє окреме приміщення, а майстри жили по келіях.

Р. 1819 здебільшого записано „отпущено въ переплетню“—10 апостолов¹¹⁷, 24+12 „миней праздничныхъ“¹¹⁸, 20 шестидневів¹¹⁹, „букварей въ тетрадехъ“ 500¹²⁰, „букварей учебныхъ въ листъ—500¹²¹. Є й такі—„отпущено въ переплетню о. Амфилофію“—5 апостолів, що він повернув „въ оправѣ подъ золотой обрѣзъ“¹²², йому ж 20 октоїхів в аркушах¹²³. Цікавий запис також—1. V.: „отпущено въ

⁸⁶ Іб. ст. 22. 22 зв. ⁸⁷ Кн. 1815, ст. 22 зв. ⁸⁸ Іб. ст. 18. 18 зв. ⁸⁹ Іб. ст. 28. 28 зв. ⁹⁰ Іб. ст. 4. 4 зв. ⁹¹ Іб. ст. 6. 6. зв. ⁹² Іб. ст. 22. 22 зв. ⁹³ Іб. ст. 24. 24 зв. ⁹⁴ Іб. ст. 26. 26 зв. ⁹⁵ Іб. ст. 11. 11 зв. ⁹⁶ Іб. ст. 13. 13 зв. ⁹⁷ Іб. ст. 16. 16 зв. ⁹⁸ Іб. ст. 69. ⁹⁹ Іб. ст. 70. ¹⁰⁰ Кн. 1816, ст. 9. 9 зв. ¹⁰¹ Іб. ст. 9. 9 зв. ¹⁰² Іб. ст. 22. ¹⁰³ Іб. ст. 24. ¹⁰⁴ Іб. ст. 5. ¹⁰⁵ Іб. ст. 8. ¹⁰⁶ Іб. ст. 10. ¹⁰⁷ Іб. ст. 13. ¹⁰⁸ Іб. ст. 19. ¹⁰⁹ Іб. ст. 26. ¹¹⁰ Іб. ст. 28. ¹¹¹ Іб. ст. 30. ¹¹² Іб. ст. 2. 3. зв. ¹¹³ Іб. ст. 10. ¹¹⁴ Іб. ст. 15. ¹¹⁵ Іб. ст. 38. ¹¹⁶ Іб. 38 зв. ¹¹⁷ Іб. ст. 39. ¹¹⁸ Кн. 1819, ст. 2. ¹¹⁹ Іб. ст. 8. ¹²⁰ Іб. ст. 13. ¹²¹ Іб. ст. 19. ¹²² Іб. ст. 19. ¹²³ Іб. 2. 2 зв.

переплетню мальчикамъ букварей учебныхъ въ тетрадехъ 500¹²⁴, 7.VIII. „отпущено для отдѣлкѣ мальчикамъ 500, которіи остаются неоконченными къ 1820 году“¹²⁵, 23.VI „отпущено въ переплетъ мальчи́камъ“ 100 „стопунктовыхъ“ і 90 „стихословія“¹²⁶. Це може свідчить про те, що в палатурні завели знову групу учнів-хлопчат для дешовшої роботи по оправі книжок. Але й знову появляється позама-настирський майстер, що запис особливо підкреслює, як виправдання видатку: 23.II. „отпущено стороному майстру Івану Лебединскому букварей учебныхъ въ листахъ 500“¹²⁷, і 4.IV. „заплатено стороному майстру Івану Лободинскому за оправу граматокъ 500 экземпляровъ 50 руб.“¹²⁸. Іноді одгортається з записів сторінки життя цих подневільних монастирських учнів-палатурщиків; 24.V. „при отпускѣ съ переплетомъ Михайла Вишневскаго заплачено долгу за него забратаго имъ Вишневскимъ на сертукъ и сапоги и за мите рубахъ прачки всего—12 р.“¹²⁹. Залишається тільки догадуватися, що примусило Вишневського зробити борг, а потім казну друкарні виплатити його.

У записках 1820 р. зустрічаємо виключно короткі записи, скільки і яких книжок „отпущено въ переплетъ“. Але за цей час як раз маємо цікавий реєстр витрати матеріалів для оправі книжок. Отже подаємо його тут.

„Реєстръ сколько отпущено матеріалу на оправу книгъ и какихъ именно сего 1820 года“

	Число книг	Нитки мотков	Чистой бумаги дести	Бибули бумаги дести	Красеной бумаги	Кожки	Сребра	Двойнику
мѣсяца генваря								
На Николайниковъ	50	4	2	20	3	4	4	—
„ часловцовъ	50	4	2	—	—	8	10	—
„ зборниковъ	100	6	4	20	5	4	2	—
„ псалтирокъ сокращенихъ	50	2	2	—	3	—	—	—
мѣсяца февраля								
На шестоднеговъ	20	3	1	20	2	3	3	—
„ часловцовъ	50	4	2	—	—	8	10	—
„ святцовъ московскихъ .	100	10	5	20	—	22	20	4
мѣсяца апреля								
„ октойховъ	30	8	3	—	—	18	15	—
„ алфавитовъ	100	12	5	20	5	8	7	—
„ псалтирокъ сокращенихъ	50	2	2	—	3	—	—	—
„ святительскихъ поученій	130	3	2	—	5	—	—	—
„ 12 псалмовъ	100	2	2	—	4	—	—	—
мѣсяца июня								
„ часловцовъ	100	9	5	—	—	15	20	—
мѣсяца августа								
„ часловцовъ	50	4	2	—	—	8	10	—
мѣсяца октября								
„ шестоднеговъ	20	3	1	16	2	3	3 ¹³⁰	—

Для порівняння наведемо разом і другий аналогічний реєстр за 1822 р. (збереглося тільки два ці реєстри):

¹²⁴ Іб. ст. 5. ¹²⁵ Іб. ст. 19. ¹²⁶ Іб. ст. 23 і 27. ¹²⁷ Іб. ст. 19. ¹²⁸ Іб. ст. 41. ¹²⁹ Іб. ст. 42
¹³⁰ Кн. 1820 р. ст. 48 зв. Також ст. 5. 9. 12. 14. 17. 19. 21. 23. 25. 30.

„Расходъ разныхъ матеріаловъ на оправу книгъ и какіихъ именно

	Число книгъ	Кожи	Бумаги на припнтели	Бумаги на папатур.	Бумаги краше листи.	Нитки мотки.	Сребро трет.
м. генваря							
Октоиховъ на	20	9	40	—	—		10
миней на	12	5	24	100	24	1	3
николайниковъ	25	7	12	100	12	2	5
м. февраля							
апостоловъ на	14	8	29	—	—	3	5
шестодневоу	20	7	10	100	12	3	7
алфавитовъ	46	8	25	200	25	5	8
м. марта							
учебныхъ букварей на .	500	25	350	500	350	14	—
м. іюня							
миней на	12	7	24	100	24	1	3
м. іюля							
шестодневоу	20	5	10	100	—	2	7
м. октября							
миней на	12	5	24	100	24	1	4
декабря							
шестодневоу	20	5	10	100	—	2	7
Итого въ расходѣ матеріалу		91	23 дестѣ	3 стопа	1 стопа	36	59
Въ остатки матеріаловъ		14		3			2 ¹³¹

Р. 1821 було одано в оправу: апостолів—15, октоїхів 40, миней 24, николайників—20, шестодневів—20, часловців—250, „букварей учебныхъ“—500 („съ числа сего дефектовъ неполныхъ двадцать пять книгъ“), збірників—100¹³². Тако ж і про 1823 р. з лаконічних записів довідуємося, що було оправлено октоїхів—20, миней 24, шестодневів—20 („съ коихъ пять неполніе“) + 20 („съ коихъ 2 неполніе“), алфавитів—100, часловців—116, букварів учбових—700, скорочених псалтирів—10, „стопунктовыхъ“—50, „дванадцять псалмовъ“—100¹³³. У 1824 р. було здано до папатурні: 19 апостолів, 10 октоїхів („мѣсяца маія отпущено въ переплетню связку октоиховъ щотомъ 10 книгъ, за пересмотромъ же оказалось исправныхъ семь, одинъ же неполный, а двухъ вовсе не явилось“)¹³⁴, миней 2 + 4 + 10 + 24; часловців—94 + 50 + 50, букварів—150 + 100 + 100 + 50, скорочених псалтирів—10 + 30, календарів у аркушах—18 + 22 + 50¹³⁵. Р. 1825 порівнюючи з попередніми роками кількість оправлених книжок трохи скорочується, хоч резерв був ще досить великий (з 1824 р. залишилися оправних книжок 661 на 945 карб. 40 коп. і в аркушах 9017 на 9552 карб.

¹³¹ Кн. ден. 1822 р. ст. 44. Крім того ст. 2 зв. 4 зв. 6 зв. 8 зв. 11 зв. 14 зв. 17. 19. 21. ¹³² Кн. 1821, ст. 2. 4. 6. 8. 11. 16. 18. 20. ¹³³ Кн. 1823, ст. 3 зв. 5. 9. 10 зв. 12. 13 зв. 16. 19. 20. ¹³⁴ Кн. 1824, ст. 2 зв. ¹³⁵ Ib. ст. 1. 2 зв. 4. 8 зв. 10. 12 зв. 17.

40 коп.)¹³⁶. Було оправлено: 8 миней, 50 акафистів, 200 + 200 букварів, 150 скорочених псалтирів, 50 „стопунктовых“, 15 календарів¹³⁷. Але з цього року Троїцька палітурня починає брати замовлення на оправу книжок зовні: в січні записано „... за оправлення сторонних книгъ получено 4 руб.“¹³⁸ 30.IX. „за переплетъ постороннихъ книгъ 3 руб.“, 30.XI. теж на 1 карб.¹³⁹; в лютому—„за оправку пѣвчому Івану Верховскому ірмолюя 1 р.“¹⁴⁰, у квітні—„за переплетъ разныхъ книгъ Нѣжинскаго Введенскаго монастыря и Нѣжинской Васильевской церкви получено денегъ 6 р.“¹⁴¹. Таким чином констатуємо: 1) мабуть за недогрузкою працею персоналу манастирських оправщиків (в ці роки продаж книжок підупадає, а резерв оправних книжок був ще достатній) адміністрація друкарні знаходить за можливе брати сторонні замовлення, хоч на перший випадок і не великі; 2) палітурня відома є й по-за межами Чернігівів.

Але ця спроба цим і закінчилася. Р. 1826 вже не зустрічаємо сторонніх замовлень. Для своєї ж книгарні було оправлено: октоїхів—5, миней 4 + 8 + 12 + 12, алфавитів—50, часловців 80 + 80 + 60; збірників—100, „стопунктовых“—60, календарів—50 + 35, „двѣнадцять псалмовъ“—100. Отже кількість оправлених книжок знову підноситься вгору. Р. 1827 оправлено було: миней—12, алфавитів—50 + 50, збірників—150, букварів—200 + 100¹⁴². Р. 1828 оправили щось стільки ж: миней 16 + 6 + 12 + 16, часловців 56, збірників—100, букварів у зшитках—100 + 200, „пунктовъ“—40¹⁴³. Але ж з цього року на купівлю матеріалів на оправу не витрачається вже нічого (див. нарис другий, розд. I)—тому починають на палітурі вживати книжки: 2 миней „яко оказавшієсь фальшивими послѣ резолюціи его высокопреосвященства апрѣля 2 послѣдовавшей употреблены при переплети книгъ на политури“¹⁴⁴. Також і часловці—„двадцать четыре, яко оказавшієсь фальшивыми послѣ резолюціи его высокопреосвященства апрѣля 2-го послѣдовавшей употреблены при переплетѣ книгъ на политуры“¹⁴⁵. Таким чином загально ліквідаційний напрямок що до Троїцько-Іллінської друкарні відбився навіть на якості оправи книжок. Цікаво також, що вже не записується дат здачі й повернення книжок з оправи—відношення до ведення обліку книжок стає формально байдужим. Це мабуть і утворило наявність бракованих примірників. 17 лютого 1828 р. архієпископу Чернігівському подається таке

„Прошеніе.

При приємѣ мною 1824 года разныхъ книгъ, въ переплетѣ и въ тетрадяхъ находящихся, хотя и смотрено тетрадѣ снаружи по легамъ, но не по листамъ, по изложенію бо ихъ въ большіе связки неудобно было въ скоромъ времени каждой книги тетрадѣ пересмотрѣть по листамъ, какъ же нынѣ при переплетѣ оныхъ тетрадей оказалось, что изъ числа линейныхъ двѣ фальшивыя, ибо связана разноростная въ нихъ бумага и положена между минейныя тетрадѣ, какова и зачтена за миней; подобно сему и между часловцами нашлось двадцать четыре тетради таковы же. что хотя и изъ часловцовъ листи въ нихъ, но иной букви и много листовъ, а иной вовсе нѣту. А по тому они не способны для переплета и продажи, а только для употребленія на наклейку ихъ книгамъ палѣтуръ таковы листи нужны. То того рады припадаю къ святительскимъ стопамъ В. Высокопреосвященства всенижайше прошу освободить меня отъ таковой невинной отвѣтственности, повелѣть изъключить оныя 2 миней и 24 часловци изъ типографско-переплетеской книги, и о томъ учинить милостивѣйшую архипастырскую резолюцію. О семъ проситъ В. выс-ва всенижайшій послушникъ книгопродавѣць монахъ Давидъ.“

¹³⁶ Кн. 1825, ст. 1. 1 зв. ¹³⁷ Іб. ст. 4 зв. 7. 11. 12 зв. 14 зв. 16. ¹³⁸ Іб. ст. 22 зв. 139 Іб. ст. 23 зв. ¹⁴⁰ Іб. ст. 22 зв. ¹⁴¹ Іб. ст. 23. ¹⁴² Кн. 1827 ст. 4. 6 зв. 9. 10 зв. ¹⁴³ Кн. 1828 ст. 4. 9. 10. 11 зв. 13 зв. ¹⁴⁴ Іб. ст. 4. ¹⁴⁵ Іб. ст. 9.

(Зовнішній вигляд підпису свідчить за малописьменність Давида, якому це прохання написав хтось інший). Резолюція була ласкова: „по уваженію прописаної причини 2 миней и 24 часловци исключить из типографко-переплетнической книги дозволивъ употреблять ихъ на политуру при переплетѣ книгъ. Апреля 2 дня 1828 г.“¹⁴⁶. Як ми бачили, це й було зроблено.

Николайник 1820 р. Чернігівської Троїцько-Іллінської друкарні. Перша сторінка. (Черніг. Держ. Музей № 5440).

За роки 1830—1835 опрацювання ще продовжується, помітно все ж таки скорочуючися. Р. 1830 опрацювано 40 часловців та 50 збірників¹⁴⁷. Р. 1831 опрацювано октоїхів 2, миней—12 + 12, алфавитів—2, часловців—40¹⁴⁸. Р. 1832 трохи більше: октоїхів—2, миней—12 + 25 + 19; алфавитів 50 + 50 + 24 + 64 + 10, часловців 40 + 25, збірників—100 + 35 + 54; „святительських поученій“—30 + 10 + 60¹⁴⁹. Р. 1833: апостолів—10, октоїхів 10 + 11 + 10 + 10; миней—4, алфавитів—25, часловців 43 + 50 + 82, збірників 28 + 31¹⁵⁰. Р. 1834 опрацюють тільки октоїхи 20 + 20¹⁵¹, а р. 1835: апостолів—5, октоїхів—20, часловців—80¹⁵². Далі опрацювання припиняється зовсім.

2. Даремна видача книжок.

Роздача книжок без грошей траплялася, але дуже рідко. В березні 1804 року „отпущено по картѣ о. економа повѣтового казначейства Івану Тренковскому каноникъ подѣ золото—1 р. 75 коп.“¹⁵³. Також 27.ІІІ. 1805 р. „отпущено съ завѣденія о. економа Іоасафа повѣтовому казначею Ермолаю Яковлевичу Рубисову псалтырь подѣ золото безъ денежно“¹⁵⁴. Мабуть, це була чимсь корисна для монастира людина.

¹⁴⁶ Іб. ст. 7—8. ¹⁴⁷ Кн. 1830 ст. 6. 7. ¹⁴⁸ Кн. 1831 ст. 2. 3. 4. 5. ¹⁴⁹ Кн. 1832 ст. 2. 3. 4. 5. 6. 8. ¹⁵⁰ Кн. 1833 ст. 1. 2. 3. 4. 5. 6. ¹⁵¹ Кн. 1834 ст. 2. ¹⁵² Кн. 1835 ст. 1. 2. 3. ¹⁵³ Кн. ден. 1804 ст. 3. ¹⁵⁴ Тетр. 1805 ст. 16.

Трапляються видачі й для своїх: в січні 1806 р. „отпущено съ ведѣнія о. економа въ пѣвческую малымъ пѣвчимъ катихизисъ“¹⁵⁵; і в грудні того ж року „отпущено по картѣ о. намѣстника Іоасафа пѣвчимъ малымъ для ученія букварь съ толкованіємъ безденежно“¹⁵⁶. 29.VI. 1807 р. „отпущено ризничему о. ігумену Герману для церковной надобности два ірмолая безденежно“¹⁵⁷, „церковнику“ Як. Новицкому дьячківську грамоту за розпорядженням архієрея без грошей (7.XII)¹⁵⁸ і три грамоти дьяконських співакам теж без грошей¹⁵⁹.

17.VIII 1810 р. „отдано ігумену Герману въ ризницу для употребленія къ священнослуженію служебниковъ чвертковыхъ пять“¹⁶⁰.

Особам вельможным подарунки робили теж книжками: 30.I. 1812 „отпущено съ повелѣнія его преосвященства чрезъ отца Германа Настасии Богдановни Борковской въ презентъ николайникъ“¹⁶¹. Для неї ж 8.IX. 1818 р. „по приказанію преосвященного на подарокъ графинѣ дано едину книгу православнаго исповѣданія“¹⁶². Бере й собі архієпископ книжки задарма: 8.IX. 1818 „отдано его преосвященству три книги въ подарокъ безденежно“,— акуратний книгар не забув занотувати, що це коштує 2 карб. 70 коп.¹⁶³. 5.III. 1819 р. знову „отпущено его преосвященству по записки безъ денегъ алфавитъ 1“¹⁶⁴. Та „православныхъ исповѣданій—1“¹⁶⁵. Р. 1820 10.III також „отпущено алфавита его высокопреосвященству чрезъ церковника Александра безденежно 2—2 руб. 40 коп.“¹⁶⁶ і „православнаго исповѣданія“ 1 книжку задурно, що коштувала 1 карб. 20 коп.¹⁶⁷.

Гостей теж шанують книжками—подарунками: 6.VII. 1820 „отпущено Семеномъ Кирилов. Никитенкомъ для гостей зборниковъ 5—3 руб.“¹⁶⁸ та „псалтирей—5“¹⁶⁹, „календарей—5“; разом на 5 карб.¹⁷⁰.

Р. 1822 з запасу „православныхъ исповѣданій оправныхъ“ було „отпущено преосвященнѣйшему для пересылки въ Санктпетербургъ два екземпляра“¹⁷¹. У липні 1824 р. за наказом архієпископа Лаврентія один часословець видали без грошей жиду, що вихрестився¹⁷².

Таким чином даремна роздача книжок практиковалася дуже рідко й переважно для осіб зацних. Паства ж за свою релігійну освіту платила гроші.

3. Випадкові здобутки й втрати.

У випадку залишення книжок після смерті кого-небудь з манастирських мешканців, їх повертали на користь монастира, продаючи у своїй книгарні. У травні 1804 р. записано— „принято отъ отца эконома ігумена Амвросія оставшихся по умертвіи преосвященнаго архієпископа Виктора катихизисовъ для священства книгъ сто.... 40 руб.“¹⁷³. В січні 1806 р. „принята изъ палаты псалтырь слѣдованная, оставшаяся послѣ умертвія іеромонаха Мануила—1 за 8 руб.“¹⁷⁴. В тому ж місяці вона була й продана¹⁷⁵.

Таким же випадковим прибутком були гроші, що одержували за надвишку цін: в травні 1819 р. „получено за четири м-цѣ за проданіе грамотки сверхъ табелной цѣны въ мѣлкой продажи за 45 кн.—18 руб.“¹⁷⁶.

Були й випадкові втрати. 8.XII. 1806 „отнесено въ палату правельниковъ дефектовыхъ пять“¹⁷⁷. 16.III. 1807 р. „принято служебниковъ чвертковыхъ дефектовыхъ мишами порченныхъ въ оправу негодящихся шесть“¹⁷⁸.

¹⁵⁵ Кн. 1806 ст. 50. ¹⁵⁶ Іб. ст. 71. ¹⁵⁷ Кн. 1807 ст. 18. ¹⁵⁸ Кн. 1808 ст. 53. ¹⁵⁹ Іб. ст. 52. ¹⁶⁰ Кн. 1810 ст. 14. ¹⁶¹ Кн. 1812 ст. 12. ¹⁶² Кн. 1818 ст. 17. ¹⁶³ Іб. ст. 39. ¹⁶⁴ Кн. 1819 ст. 16. ¹⁶⁵ Іб. ст. 17. ¹⁶⁶ Кн. 1820 ст. 15. ¹⁶⁷ Іб. ст. 16, окремо це записано ще раз серед витрати грошей—ст. 44. ¹⁶⁸ Іб. ст. 22. ¹⁶⁹ Іб. ст. 24. ¹⁷⁰ Іб. ст. 45. ¹⁷¹ Кн. 1822 ст. 16. ¹⁷² Кн. 1824 ст. 21. ¹⁷³ Тетр. 1804 ст. 22 зв. ¹⁷⁴ Кн. 1806 ст. 16 зв. ¹⁷⁵ Іб. ст. 17. ¹⁷⁶ Кн. 1819 ст. 20. ¹⁷⁷ Кн. 1806 ст. 28. ¹⁷⁸ Кн. 1807 ст. 10 зв.

З 1809 р. на 1810 р. залишилося 154 примірники „Рѣчи митроп. Платона“, що продавалися по 5 коп., при чому в графі видатків зазначено: „за неспособность къ продажѣ отнесено въ палату рѣчей митрополита Платона 154“¹⁷⁹.

Трапляється нехватка й від невідомих обставин: р. 1824 записано—„хотя и написано было, что проскомидій 103 поступило въ сей годъ, но оказалось и поступило въ мартъ мѣсяць наличностію только 50, о неявкѣ жъ протчихъ имѣется въ канторѣ резолюція преосвященнѣйшаго епископа Лаврентія“¹⁸⁰.

На жаль, ця резолюція невідома. До випадкових витрат треба віднести також і оплату командировань в справах друкарні. Року 1805 Авксентій їде до Київа,—потім в березні бачимо такий запис: „на харчи для себя и повощика, лошадям на сѣно и овесъ и за квартиры издержано денегъ 2 руб.“¹⁸¹.

4. Купівля приладдя.

Майже весь час друкарня й палатурня працюють на старих струментах, з попереднім запасом літер, кліше, тільки іноді поповнюючи його здебільшого випадковими купівлями. 18.IX. 1804 „куплено въ діакона березинскаго Даниила Мельникова прасу одну желѣзную, другую деревянную, фигуръ мѣднихъ четыры, одна большая спичастая съ одной стороны распятіе, зъ другой Тройца, другая фигура круглая меншая, съ одной стороны спаситель, съ другой стороны конфиглись; третья фигура круглая съ одной стороны богоматерь съ ангеламы, четвертая роговой конфиглись на обѣ стороны, заплачено за сей инструментъ 13 руб.“¹⁸².

Р. 1805 купують для переплетні „тры ножа кныпа—90 коп. генбель и рубанокъ 50 коп.“¹⁸³. Того ж року 26.X. „заплачено въ ремесленномъ училищи за починку шруба желѣзного съ большой прасы“—80 коп.¹⁸⁴. 27.II. 1806 р. „уплачено въ ремесленномъ училищи за здѣлку новаго шруба до кола, что книги обрѣзываютъ 75 коп.“¹⁸⁵. Того ж року 20.VI. „заплачено в ремесленномъ училищѣ за отдѣлку шруба, что тиснуть на книгахъ титуль“¹⁸⁶ і 9.VIII. „въ мѣщанина Черниговскаго Павла Легуна для урѣзванья книгъ коло за рубль“¹⁸⁷.

3.V. 1807 р. „куплено штучку мѣдную до типографіи съ одной стороны изображенія Спасителя, съ другой стороны богоматере намѣстныя—1 р. 70 к.“¹⁸⁸. 3.VII. 1808 р. „куплено въ переплетню для обрѣзованія книгъ коло стальное, другое коло медное для окачованья книгъ заплачено 3 руб.“¹⁸⁹ і 8.VI. „для типографщиковъ и переплетчиковъ горшковъ—10 коп.“¹⁹⁰.

В грудні 1816 р. „куплено для переплетни терпугъ трехгранной за 1 р. 30. . . . есмбикъ и рубанокъ за 1 руб. 60 коп. . . . ножъ и молотокъ за 80 коп.“¹⁹¹. В лютому 1823 р. „куплено обрѣзное коло для переплетнѣ для урѣзу книгъ новое заплачено 8 р. 50 коп.“¹⁹².

5. Матеріали, що купують.

З 1804 р. часто зустрічаємо нову категорію матеріалів, що увійшли у вжиток при оправі—це защипки. В липні цього року „куплено въ переплетню четвертковыхъ защепокъ на 300 книгъ, осьмушныхъ защепокъ на 200 книгъ“ 17 р. 50 коп.¹⁹³. 12.III. 1805 „куплено на книги защепокъ и столбиковъ на 200 четвертковыхъ книгъ 5 руб. 50 коп.

¹⁷⁹ Кн. 1810 ст. 43. ¹⁸⁰ Кн. 1824 ст. 18 зв. ¹⁸¹ Тетр. ден. 1805 ст. 5. ¹⁸² Кн. ден. 1804 ст. 10. ¹⁸³ Тетр. ден. 1805 ст. 11. ¹⁸⁴ Ib. ст. 12. ¹⁸⁵ Кн. ден. 1806 ст. 10 зв. ¹⁸⁶ Ib. ст. 11 зв. ¹⁸⁷ Ib. ст. 12 зв. ¹⁸⁸ Кн. ден. 1807 ст. 11. ¹⁸⁹ Кн. 1808 ст. 67 зв. ¹⁹⁰ Ib. ст. 67. ¹⁹¹ Кн. 1816 ст. 41. ¹⁹² Кн. 1823 ст. 28. ¹⁹³ Кн. ден. 1804 ст. 8.

осьмушнихъ защепокъ на 200 книгъ 3 р. 60 к.“¹⁹⁴. 7.VII. того ж року „на защепки до книгъ мѣди чѣтыри фунты“ за 3 карб. 60 коп.¹⁹⁵. I.IV. 1806 р. у Ол. Хотяновського в Київі купили „защепокъ четвертковыхъ 400 паръ, столбыковъ четвертковыхъ 200 паръ 11 руб., защепокъ осьмушныхъ 600 паръ 9 р.“¹⁹⁶. У серпні 1819 р. знову „куплено въ г. Кієвѣ о. казначеємъ Филаретомъ до книгъ защепокъ сотню четвертковыхъ да двѣ сотнѣ осьмушныхъ за 20 руб.“¹⁹⁷. 28.VII. 1820 р. „куплено для книгъ отливныхъ защепокъ 350, 100 четвертковыхъ и 250 осьмушныхъ—22 р. 50 коп.“¹⁹⁸. 29.X. того ж року „куплено для книгъ защепокъ въ Кієвѣ Задѣркою и прислано, листовихъ 100 паръ 8 к. пара, безъ слупиковъ 50 паръ по 5 коп. пара, четвертковыхъ съ лупиками 100 паръ по 6 к. пара, безъ слупиковъ 50 паръ 4 к. пара, осьмушныхъ 300 паръ по 3 пара; итого за всѣ защепки и за пересылку денегъ въ Кієвѣ 27 р. 50 коп.“¹⁹⁹. В липні 1822 р. „куплено защепокъ литихъ малыхъ семсотъ паръ, большихъ триста паръ маліе по 4 коп. большіе по 7 коп. всего 1000—49 р.“²⁰⁰.

Книжки охоче оправляють у шкіру, бо у такій оправі краще купують, при чому бокові обгортки роблять на дошках. Мабуть готували ці дошки за особливим замовленням, бо купують їх вже готовими по потрібному розміру гуртом. У травні 1804 р. „Куплено въ священника перелюбского Андрея Пашковского дубовыхъ дощекъ на книги 1000 четвертковыхъ—15 р. 30 коп.“²⁰¹. 24.II. 1805 р. „куплено въ жителя с. Новосѣлковъ Іліи Бондаря на книги достокъ дубовыхъ 254—2 р. 94 к.“²⁰². 15.II. 1807 р. „куплено въ перелюбского діакона Ігнатія Слюсаревского на книги достокъ четвертковыхъ и осьмушныхъ 500 паръ 6 руб.“²⁰³ та 23.VII у нього же ще 250 пар за 5 карб.²⁰⁴. У нього ж купують і р. 1808 4.III. „на книги достокъ четвертковыхъ и осьмушныхъ 200 паръ—3 р.“²⁰⁵. Після великої перерви—18.II. 1818 р. зустрічаємо знову „заплачено въ Рихловской манастырь достокъ для книгъ апостоловъ, октоиховъ, листовыхъ сто и четвертковихъ сто—10 р.“²⁰⁶.

Значну групу видатків на матеріали складають купування шкір білих і червоних. Зустрічаємо й відомі вже й нові імена: у Черниговского міщанина Григ. Горовенка (чи Горового) 20 білих шкір за 13 карб. (III. 1804)²⁰⁷ і 20 шкір за 15 карб. (VIII. 1804)²⁰⁸, 8 баранячих шкір за 4—90²⁰⁹; 1 білу за 75 коп.²¹⁰; 12 білих шкір за 9 кр. 46 к. (31.I. 1810)²¹¹, 27 білих шкір за 45 карб. (15.V. 1812)²¹²; 20 білих за 20 карб. (6.VI. 1812 р.)²¹³.

У купця Чернигівського Федора Степановича Меншова 35 шкір за 21 карб. 50 коп. (X. 1804)²¹⁴. 20.XII. 1816 р. „куплено въ жителя Черниговского Якіма Кожары бѣлыхъ кожъ восѣмъ за 18 руб.“²¹⁵. У Ол. Хотяновського 2.XII. 1805 р. куплено 50 білих шкір за 25 карб.²¹⁶. 1.IV. 1806 р. у нього ж—100 білих шкір за 40 карб.²¹⁷, у Олишівських мешканців: Мик. Фурманова і Григ. Гоева²¹⁸ та Григ. Бойки шкір червоних 10 за 15 карб. 50 коп.²¹⁹.

Невідомо у кого 8.III. 1805 р. „куплено въ Кієвѣ свящ. Авксентіємъ Яроцкимъ на книги кожъ бѣлыхъ семдесятъ шесть разною цѣною“ за 42 карб.²²⁰; також невідомо у кого в Олишівці шкір чер-

¹⁹⁴ Тетр. ден. 1805 ст. 5. ¹⁹⁵ Ів. ст. 9. ¹⁹⁶ Кн. ден. 1806 ст. 11. ¹⁹⁷ Кн. 1819 ст. 42. ¹⁹⁸ Кн. 1820 ст. 45. ¹⁹⁹ Ів. ст. 46. ²⁰⁰ Кн. 1822 ст. 42. ²⁰¹ Кн. ден. 1804 ст. 6. ²⁰² Тетр. ден. 1805 ст. 4. ²⁰³ Кн. ден. 1807 ст. 9 зв. ²⁰⁴ Ів. ст. 12 зв. ²⁰⁵ Кн. 1808 ст. 66. ²⁰⁶ Кн. 1818 ст. 38. ²⁰⁷ Кн. ден. 1804 ст. 2. ²⁰⁸ Ів. ст. 9, як також у когось 5 білих шкір за 3 карбов. (червень 1804 р.) ст. 7. ²⁰⁹ Ів. ст. 12. ²¹⁰ Тетр. ден. 1805 ст. 3. ²¹¹ Кн. 1810 ст. 65 зв. ²¹² Кн. 1812 ст. 77. ²¹³ Ів. ст. 77 зв. ²¹⁴ Кн. ден. 1804 ст. 11. ²¹⁵ Кн. 1816 ст. 41. ²¹⁶ Тетр. ден. 1805 ст. 14. ²¹⁷ Кн. ден. 1806 ст. 11. ²¹⁸ Кн. ден. 1807 ст. 11 зв. 12. 13 зв. ²¹⁹ Кн. 1809 ст. 63. ²²⁰ Тетр. ден. 1805 ст. 5.

воних 4 по 1 карб. 12 к. і білих 10 за 4 карб. 88 к. ²¹⁰. 18.III. 1818 р. за 30 кож—57 карб. ²²¹.

Папір, за винятком випадків, коли що небудь друкують купують в кількості не більше 1—2 стопи на місяць, як „бумаги расхожей“ ²²²; чи такий запис: „бумаги быбули хлопчатой двѣ стосы“ за 3—60 (VII. 1806 р.) ²²³; 11 стоп за 16 карб. 50 к. (3.XI. 1807) ²²⁴. Іноді доходить в купівлі паперу до дрібниць: 23.III. 1812 р. „куплено бумаги пять дестей“—3 карб. ²²⁵; 7.XI знову пять дестей ²²⁶. Р. 1813 двічі купують по 5 дестей, раз 10 дестей і раз 6 дестей ²²⁷. 20.IX. 1815 р. 2 стопи бібули—за 8 карб. ²²⁸. Чи таке ще: „три дести бумаги расхожей“ 1 карб. 80 коп. (січень 1816) ²²⁹, пять дестей расхожей бумаги“ ²³⁰.

Таким чином цими роздрібними купівлями мабуть провадили режим ощадності що до біжучої витрати паперу. Поруч з купівлею звичайного паперу—„три стопи бибули 11 р. 50 коп.“ ²³¹, „на книги для палятуръ быбули двѣ стопы—8 р.“ ²³²—трапляються придбання якогось дорогого паперу—15.IV. 1816 р. $\frac{1}{2}$ стопи паперу заплачено 6 карб. 25 коп. ²³³.

Отже не будемо більше пригадувати цих одноманітних записів про дрібні купівлі паперу ²³⁴. Окраси книжок золотом, сріблом зустрічаємо не менше. 17.V. 1812 р. „куплено на церковные книги двѣ книжки заплачено 2 р. 40 к.“ ²³⁵ 29.IX. 1815 р. „серебра въ Нѣжинѣ 17 книгъ“ ²³⁶ і т. инш.

З інших матеріалів треба згадати такі: „каруку для книгъ 5 фунт.—4 р.“ (13.I. 1818) ²³⁷, „каруку“ 10 ф.—7 руб. та „блейвасу“ 1 ф.—80 к. (5.I. 1819 р.) ²³⁸, 17.II. 1820 „идифу фунтъ для краски бумаги“ 2 руб. 50 коп. ²³⁹, 24.V. того ж року „цѣнобри для книгъ“ 1 руб. 50 коп. ²⁴⁰, „куплено оббоевъ 22 трубки каждая по 40 коп.“ X. 1823) ²⁴¹, „куплено красокъ для красѣнья бумаги разных краснаго индиха 1 фунтъ заплачено 5 руб., синяго 1 фунтъ исполовиною запла 5 р. 25 к.“ (VI. 1823) ²⁴², 15.VII. 1825 „крупъ мѣрку за 1 р., безмень соли за 50 к.“ ²⁴³. Р. 1826 „для рабочихъ переплетническихъ куплено свѣчей $\frac{1}{2}$ пуда салнихъ 5 р. 75 к. (січень) ²⁴⁴; „для разныхъ надобностей переплетническихъ куплено бумаги стопу за 6 р. да бибули 5 стоп по 3 р. за 15 руб., на двѣ книги присагальные два листа мраморной бумаги за 40 к.“ (лютий) ²⁴⁵; „на подклейку плановъ куплено бумаги голандской два листа, а быбули десять листовъ за 80 коп.“ (жовтень) ²⁴⁶, „для крашенья бумаги желчи фунтъ за 20 к.“ (грудень) ²⁴⁷.

Трохи незрозуміле, для чого 7.VIII. 1807 р. „куплено для щолоку дѣжонку лугу“ за 14 коп. і потім 25.VIII. „для грѣтья лугу дровъ“ за 3 карб. 15 к. ²⁴⁸ р. 1819 записано сумарно „для повязки книгъ на разныя матерьялы и на свѣчи издержано 389 р. 90 к.“ ²⁴⁹.

6. Примітки що до ведення рахунків друкарні й її організації.

Чистий прибуток друкарня, як відомо, здавала до монастирської каси. Р. 1804 таким чином скарбник ієром. Іоасаф прийняв 1400 + 200 + 200 + 200 + 200 + 300 + 300 карб. „въ неокладную сумму“ ²⁵⁰.

²²¹ Кн. 1818 ст. 38. ²²² Кн. ден. 1806 ст. 10. ²²³ Ів. ст. 12. ²²⁴ Кн. ден. 1807 ст. 14 зв. ²²⁵ Кн. 1812 ст. 76 зв. ²²⁶ Ів. ст. 78. ²²⁷ Кн. 1813 ст. 57. 58. 58 зв. ²²⁸ Кн. 1815 ст. 69. ²²⁹ Кн. 1816 ст. 38. ²³⁰ Ів. ст. 40. ²³¹ Ів. ст. 38. ²³² Ів. ст. 40. ²³³ Ів. ст. 38. ²³⁴ Такі записи є—Кн. 1818 ст. 38. 38 зв. Кн. 1820 ст. 43. 44. Кн. 1821 ст. 43. 44. Кн. 1823 ст. 30 зв. ²³⁵ Кн. 1813 ст. 57 зв. ²³⁶ Кн. 1815 ст. 69. ²³⁷ Кн. 1818 ст. 38. 38 зв. і бог. инш. ²³⁸ Кн. 1819 ст. 40. ²³⁹ Кн. 1820 ст. 43. ²⁴⁰ Ів. ст. 44. ²⁴¹ Кн. 1823 ст. 31 зв. ²⁴² Ів. ст. 29 зв. ²⁴³ Кн. 1825 ст. 24 зв. ²⁴⁴ Кн. 1826 ст. 23. ²⁴⁵ Ів. ст. 23. ²⁴⁶ Ів. ст. 24 зв. ²⁴⁷ Ів. ст. 24 зв. ²⁴⁸ Кн. ден. 1807 ст. 12 зв. 13. ²⁴⁹ Кн. 1819 ст. 44. ²⁵⁰ Кн. ден. 1805 ст. 4. 5. 7. 8. 9. 10. 11. 13.

Іноді ці відрахування, як записується, вступають „въ домовое казначейство“, цеб-то до скарбниці архірейського дому²⁵¹. Таким чином друкарня веде рахунки окремо, що в записах так відбивається: „въ типографскую казну принято“²⁵². Трохи незрозумілим є такий запис 7.ХІ. 1805 р.: „принято отъ московскаго купца Льва Ферапонтова за 300 алфавитовъ въ листахъ каждой по 40 к. за исключеніемъ десятины, въ домъ архірейский 108 руб. уступки 12 р.“²⁵³ Оскільки фактично з Ферапонтова взяли суму зі знижкою 10⁰/₁₀, можна гадати що не десятина, а вся сума 108 карб.—чомусь поступила до загальнонамастирського скарбу, але ж до прибутків скарбу друкарні ці гроші теж записали—може це був тільки формальний запис, а гроші негайно передали до домового скарбу (за цей місяць туди було здано усього 300 карб.).

З 1808 р. помічаємо, що запис прибутку грошей стає лаконічним: без усякої диференціяції просто записується одразу всю суму, що одержано від продажу книжок то що за місяць²⁵⁴. Це ж явище спостерігаємо й р. 1809²⁵⁵ й далі. Мабуть після ревізії книжкових фондів друкарні, відокремили власне книгарню від фондових складів: книгарня починає з 1807 р. одержувати „съ палаты“, чи „отъ канторы“, книжки певною кількістю, чи то з резерву, чи то свіже надруванних²⁵⁶. На жаль, записів цієї „палати“ нам не зустрічалося. Може їх не існувало? Крім того був амбар для переховання майна друкарні: 19.ІІІ. 1812 р. „куплено до амбара типографскаго замокъ внутренней“ за 2 карб. 85 коп.²⁵⁷, а 30.ХІ. того ж року „куплено до деревянаго амбара замокъ висячої“ за 55 коп.²⁵⁸ Приміщення друкарні й палятурні існують кожне окремо й утримуються за рахунок сум скарбу друкарні. Це видно з того, що для палятурні неодноразово взимку купують свічі й дрова для опалення²⁵⁹, наймають поденника для рубки дров по 20 к. за день²⁶⁰. Інвентар палятурні записується окремо від друкарні: 15.V. 1812 р. „куплено въ переплетню“ ведро, брус, горшки²⁶¹. Це не поодинокі явище, бо й р. 1819 10.І. „заплатено человѣку, рубавшему дрова для типографіи и переплетни за четири дни 1 р. 40 к.“²⁶².

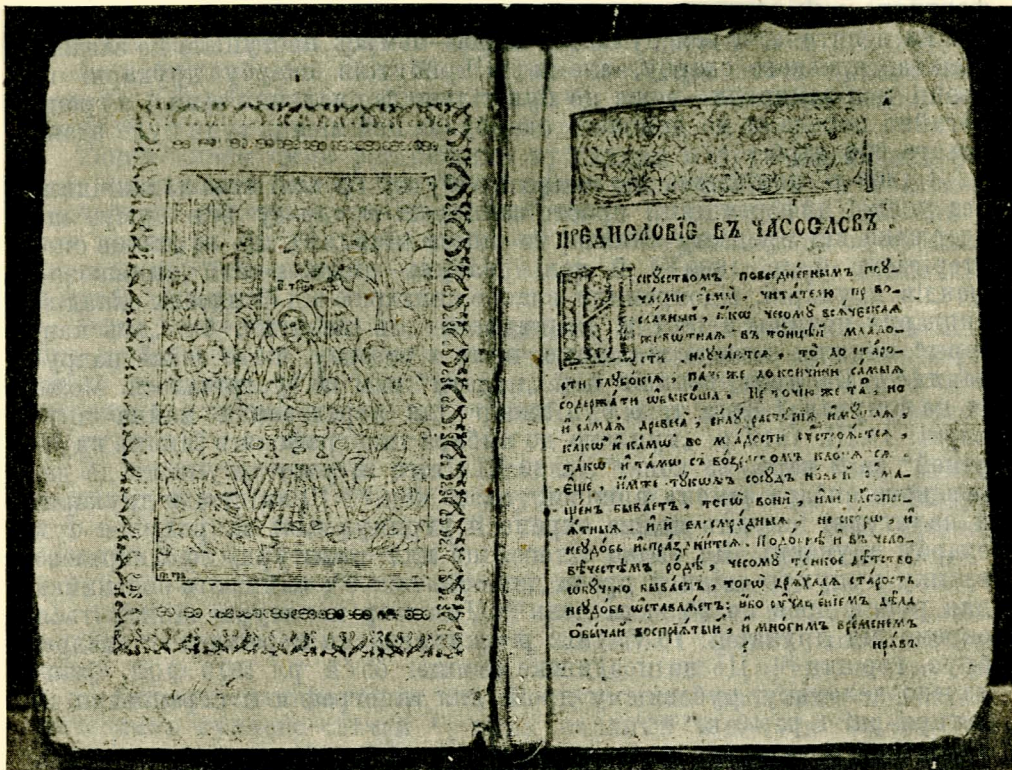
З 1818 р. заводиться новина—сортова книжка: „пріемъ разныхъ вещей“ та „расходъ вещей разныхъ“, цеб-то матеріалів. З таких сумарних записів легко бачити, що напр. за 1818 р. купили—серебра тетрадок—25, шкір—56, ниток сурових—55 мотків, „расхожей бумаги“ 3 стопи, свічок ловвих—100, „покупной бумаги бибули“—4 стопи, паперу № 1—5 стоп, № 2—6 стоп, № 3—18 стоп, „покупныхъ свѣчей салныхъ“ пів пуда—100 свічок²⁶³.

З 1823 р. передача книжок до палятурні записується вже тільки до графі „пріемъ“ (раніш реєструвалися двічі—як „пріемъ“ з „палати“ і як „расходъ“ до палятурні)²⁶⁴. Це свідчить за те, що диференціяція між книгарнею й палятурнею остільки стерлася, що їх вважають за одне ціле. Так поволі згортається праця.

Відомий нам „смотритель типографіи“ ієромонах Авксентій згадується з 1805 до 1813 року²⁶⁵. Але ж року 1812 він вже не сам пише книжки, а тільки підписується, мабуть за старостю²⁶⁶. Р. 1813 згадки про нього, чи підпису його, вже не зустрічаємо²⁶⁷. Після нього

²⁵¹ Тетр. ден. 1805 ст. 4. 8. ²⁵² Іб. ст. 3 зв. ²⁵³ Тетр. ден. 1805 ст. 12 зв. ²⁵⁴ Кн. 1808 р. ²⁵⁵ Кн. 1809 р. ²⁵⁶ Кн. 1807 ст. 53 зв., 48 зв. 40 зв. 34 зв. 32 зв. 23 зв. 21 зв. 14 зв. 12 зв. 10 зв. 4 зв. 1 зв. теж кн. 1809 р. ²⁵⁷ Кн. 1812 р. ст. 76 зв. ²⁵⁸ Іб. ст. 78 зв. ²⁵⁹ Тетр. ден. 1805 ст. 11. ²⁶⁰ Кн. ден. 1804 ст. 11. 12. 13. ²⁶¹ Кн. 1812 ст. 77. ²⁶² Кн. 1819 ст. 40. ²⁶³ Кн. 1818 ст. 41 зв. 44. ²⁶⁴ Кн. 1823 ст. 5. 10 зв. ²⁶⁵ Тетр. ден. 1805 ст. 28. Кн. 1807. Кн. ден. 1807 ст. 4 зв. Кн. 1808 р. Кн. 1809 р. Кн. 1810. ²⁶⁶ Кн. 1812 р. ²⁶⁷ Кн. 1813 р.

був мабуть ієр. Арсеній, що здав справи р. 1824, На початку 1825 р. „значащесь въ семь реестрѣ книги и листи наличностію поступившіе въ 1825 годъ мною получени книгопродавецъ послушникъ Дмитрій Погребный“²⁶³. Скорочення функцій друкарні тільки до книго-торговельних тут відбивається на назві посади Погребного. Роля „книготорговца“ залишилася назавше вже до кінця існування дру-

Часослов 1801 р. Чернігівської Троїцько-Іллінської Друкарні. Перша сторінка. (Черніг. Держ. Музей № II, 18).

карні: р. 1833 бачимо „книготорговца ієродіакона Давида“²⁶⁹. Гроші вносяться р. 1806 в домову скарбницю ієроманаху Платону²⁷⁰. Р. 1809 починається якась нерозбериха: гроші вносяться в квітні скарбнику ієром. Платону (200 карб.), у червні—економу ієром. Іларіону (200 карб.), у липні й далі—скарбнику протоієрею Євдокиму (150 карб.), у вересні ж скарбнику ієром. Євгенію (100 карб. etc.)²⁷¹. Це може свідчити чи про швидку зміну осіб, чи про не усталений порядок прийому відрахувань. Р. 1812 трапляється зміна: 26.IV. „отъ типографскаго смотрителя получилъ денегъ 150 руб. казначей ієродіаконъ Филаретъ“²⁷², але ж 31.VII. „отдано о. Іоаникію исправляющему должность казначея въ неокладную суму... 150 р.“²⁷³. 31.VIII. знову гроші здаються Філарету²⁷⁴. Р. 1825 навіть записано: „отдано для хранения гдѣ слѣдуетъ казначею 134 р. 60 к.“ (одержав різничий Філарет)²⁷⁵. Р. 1828 приймає гроші казначей ієромонах Феофан²⁷⁶. Р. 1830 вже фігурує різничий і скарбник ієрод. Іларіон²⁷⁷. Потім

²⁶⁸ Кн. 1825 ст. 1 зв. ²⁶⁹ Кн. 1833. ²⁷⁰ Кн. ден. 1806. ²⁷¹ Кн. 1809 ст. 61. 62. 62 зв. 63 зв. ²⁷² Кн. 1812 ст. 77. ²⁷³ Ib. ст. 77 зв. ²⁷⁴ Ib. ст. 77 зв. ²⁷⁵ Кн. 1825 ст. 24. ²⁷⁶ Кн. 1828 ст. 20. sqq. ²⁷⁷ Кн. 1830 ст. 26. sqq.

(1832 р.) бачимо ієром. Іларіона та протодіак. Веніаміна²⁷⁸, останній зустрічається й р. 1834²⁷⁹, р. 1835²⁸⁰ й р. 1837²⁸¹.

Але ж за книгарем і його записами стежили і перевіряли їх: р. 1810 „сію книгу щиталь и вѣрность оной по статьямъ записываль дома архіерейського казначей ієромонахъ Євгеній“²⁸². Його ж здається рукою є вкладена замітка—„1811 года марта 26 дня. Какъ типографская книга за 1819 р. мною разсмотрѣна и ствержена, то и сію свѣривъ со оною послѣ мнѣ о исправности ея доложитъ“ (чи може це писав сам архієпископ?).

Безумовно сам єпископ стежив за нормальним функціонуванням книгарні. На книжці 1822 р. є такий напис: „Въ книгѣ сей данной на 1822 годъ записывать пріемъ и расходъ типографскихъ книгъ по статьямъ съ показаніемъ цѣнъ книжныхъ, а по окончаніи сего года здѣлавъ при концѣ книги екстрактъ представить къ намъ на разсмотрѣніе. Лаврентій єпкп Черниговскій. Генв. 1 дня 1822 г.“²⁸³ З 1824 р. книжку друкарні завіряє вже нова особа—єконом монастирський ієромон. Антоній²⁸⁴. Роздінка на книжки також встановлювалася єпископською владою. Коли на протязі 1828 р. не було продано жодного примірника апостола, що коштував 9 карб., то 15. XII єп. Лаврентій розпорядився—„апостола въ тетрадехъ продавать отъ сего числа по 7 рублей“²⁸⁵. Таким же робом він знизив ціну апостола у оправі з 12 карб. до 9 карб., октоїху в тетраді з 9 карб., до 7 карб., октоїху в оправі з 12 до 9 карб., минеї у тетр. з 6 до 5 карб., минеї у оправі з 8 до 7 карб., одобрений в аркушах з 50 коп. до 25 к., дьячковських грамот з 30 коп. до 20 коп.²⁸⁶. Це вплинуло на прискорення їх роздрібного продажу.

Коли ж р. 1831 за рік з 100 примірників апостолів у оправі не продали жодного, то висновок зробив єпископ такою резолюцією: „1832 г. генваря 19 дня сдать в кантору для хранения. Владимиръ“²⁸⁷.

Цікаво, що книжки для запису продажу книжок розграфлювалися, розписувалися назвами книжок і закріплялися підписами одразу на цілий рік, але ж з палати мабуть брали за рік не всі назви книжок,—тому залишалися іноді зовсім не заповнені сторінки, навіть без зазначення іноді табельної ціни²⁸⁸.

З 1823 р. переводиться реформа обрахунків: прибуток грошей та витрата, які раніш збалансовувалися тільки в кінці року (відрахування до домового скарбу записувалися до видатків), починають збалансовувати помісячно, не записуючи вже до видатків відрахування до домового скарбу,—решту ж грошей, що залишалася, здається щомісячно скарбнику монастира Філарету²⁸⁹. Коли й залишається якась невелика сума для біжучих витрат по друкарні (припинилися тільки р. 1828), то це вже особливо обумовлюється: „сія остаються при типографіи въ наличности сѣмдесять два рубля сѣмдесять копеекъ“ (в кінці VIII. 1823 р.)²⁹⁰. Це означало фактичну ліквідацію окремішності скарбниці друкарні, яка цим самим перейшла на становище каси книгарні при монастирі. Безумовно це було звязано з загальним занепадом друкарні.

Цікаво, що з 1825 р. починають всі срібні гроші, що одержують при продажу, вимінювати на асигнації з номінальним прибутком для монастирського скарбу²⁹¹.

²⁷⁸ Кн. 1832. ²⁷⁹ Кн. 1834. ²⁸⁰ Кн. 1835. ²⁸¹ Кн. 1837. ²⁸² Кн. 1810 ст. 53 зв. ²⁸³ Кн. 1822 ст. 1. ²⁸⁴ Кн. 1824. ²⁸⁵ Кн. 1828 ст. 2. ²⁸⁶ Ib. passim. ²⁸⁷ Кн. 1831 ст. 1. ²⁸⁸ див. Кн. 1810 і 1811 pp. ²⁸⁹ Кн. 1823 ст. 27 зв. sqq. ²⁹⁰ Ib. ст. 30 зв. ²⁹¹ Кн. 1825 ст. 22 зв. й инш.

7. Ліквідація Троїцько-Іллінської друкарні.

Р. 1844 в книгарні ще були такі книжки: часловців—258, святительських поученій—34, священнических грамот—6, теж на звичайному папері—92, дьяконських грамот—188, причетнических грамот—119, богородичних молитов—18, проскомидій—465²⁹². Але це ж були вже рештки досить давньої продукції. Друкарня ж була вже мертвою. Залишалось ліквідувати її майно.

26 квітня 1845 р. економ ігумен Іларіон і різничий та скарбник іером. Веніамін подали архієп. Павлу таку доповідь:

„Изъ имѣющихся въ архіерейскомъ домѣ типографскихъ инструментовъ три прасы, то-есть станки, которыми во время существованія здѣсь типографіи печатались церковныя книги, со всею къ нимъ принадлежностію, Черниговское Губернское Правленіе желаетъ купить для своей типографіи за 65 рублей серебромъ. Какъ же оныя вещи простой древней работы и къ тому отъ времени мало способны, ибо требуютъ почти вновь передѣлки и какъ по несуществованію уже типографіи вовсе они для архіерейскаго дома не нужны, то кантора сія предполагаетъ ихъ продать за прописанныя 65 рублей серебромъ...“

Павел дав свою згоду: речі ці були так і продані. 20 березня 1846 року тіж особи подають знову доповідь, де, посилаючися на прецедент 1845 року, пропонують зліквідувати все инше майно друкарні:

...„Прочія вещи, принадлежащія къ оной типографіи, въ томъ числѣ словолитныя и переплетческія инструменты и всѣ вообще литеры жительствующій въ городѣ Черниговѣ березинскій мѣщанин еврей Волька Рицлинъ желаетъ купить за 500 руб. серебромъ. Почему кантора сія, оставляя себѣ изъ упомянутыхъ вещей котель мѣдный и кубъ мѣдный съ шапкою, хотя и ветхіе, но для починки кухонной посуды нужны, еще желѣзный тринюгъ для того, что въ немъ по дому встрѣтится иногда надобность, изъ четырнадцати мѣдныхъ досокъ для напечатанія образовъ къ книгамъ едѣланныхъ оставляемъ пять, которые еще нѣсколько способны къ употребленію именно: 1-я съ изображеніемъ спасителя, 2—богоматери, 3—на одной сторонѣ богоматери, а на другой преподобнаго Іоанна Дамаскина. 4—весьма маленькая съ изображеніемъ на одной сторонѣ св. Апостола Андрея, а на другой великомученицы Варвары и 5—на которой по краямъ рѣзьба, а въ серединѣ гладкое поле; всу въ оныхъ 5 доскахъ три фунта и три четверти. И еще для переплета книгъ одну прасу съ желѣзными гвинтами, гайками и ключемъ, а другую прасу маленькую деревянную, кола обрѣзывать книги, два камни, молотокъ для избиванія книгъ, ножницы, обценки, двѣ лютяны и инфлянду, а прочіе всѣ вещи и инструменты значающіеся по описи учиненой объ оныхъ вещахъ 1824 года августа 19 дня, какъ старыя и избитыя и вовсе для архіерейскаго дома не нужны, кантора архієр. дома предполагаетъ продать вышепрописанному еврею Рицлину за 500 руб. сер.“.

Проти цього також сталася згода архієпископа і 7.VIII. 1846 р. рештки друкарського приладдя були продані за згадану суму, про що В. Рицліну було видано посвідчення.

Скористався з нагоди ліквідації друкарні ігумен Рихловського монастира Феофіл: 10.I. 1845 р. він одержав позичково „на время до востребованія переплетческія тиски, въ коихъ два большіе желѣзные гвинты съ гайками и принадлежащій къ нимъ желѣзный ключъ“... Але ці речі вже назад не повернулися. Через дванадцять років на цій розписній економ архімандрит Іларіон пише таку помітку: „за вышепрописанныя вещи в 1857 году изъ Рихловского монастыря получен водоплавный дубъ для ловли рыбы, цѣною въ 20 руб. серебр., слѣдовательно, стоющій оныхъ вещей“. Остання примітка, здається, не потребує коментаріїв що до практичного ухилу думок о. Іларіона²⁹³.

Так безславно закінчила своє життя Троїцько-Іллінська друкарня. Що трапилося з нею, мало хто знав. Марков, сучасник ще її, оповідаючи за Троїцький монастир, згадує таке: „Въ семъ монастырѣ находится и типографія для печатанія книгъ церковныхъ, перене-

²⁹² Кн. 1844 ст. 1—6. ²⁹³ Справа 1845 р.

сенная около 1680 г. изъ Новгородъ-Сѣверска еп. Лазаремъ Барановичемъ, но находится она безъ употребленія“²⁹⁴.

8. Закінчення.

Простеживши таким чином існування Троїцько-Іллінської друкарні протягом років 1799—1845 і проаналізувавши детально всі подробиці її організації й функціонування з допоміжними закладами—палітурнею та книгарнею, можемо висловити певну думку, що слід продовжити історичні розшуки що до цієї друкарні в глибину XVIII—та XVII ст. Коли невеличкий хронологічно одрізок, крім того з часу вже занепаду друкарні, відкриває стільки несподіваних новин (цікаві зразки продукції, широкий торговельний обсяг від Київа до Москви, чудова фінансова постановка і велика прибутковість, боротьба на своїм терені з „синодальщиною“ то що), які без сумніву є явища епігональні з доби відродження українського друку у XVII ст.,—то дальші досліди справді з'ясують значіння й ролю цього досі забутого культурного осередку на Україні. При чому треба нагадати, щоб вивчення йшло не тільки стежкою виявлення рівня мистецтва та оздоблення книжки з Троїцько-Іллінської друкарні, але також і дослідження цієї друкарні в цілому, як виробничого підприємства й господарської установи свого часу.

Список джерел до цих нарисів, що переходять у Чернігівському Краєвому Історичному Архіві (Фонд-архів Чернігівського архірейського дому).

1. „Книга для записыванія приходу и расхода вообще по типографіи денегъ, данная 1800 года мая . . . дня“ скор. Кн. ден. 1800.
Ibid. „Типографскаго смотрителя сегождъ дому архіерейскаго іеромонаха Авксентія представленіе“ 30.VII. 1804 скор. Пр. Авкс.
- Ibid. „Экстрактъ показующій сколько по типографіи за содержанія іеромонаха Авксентія собрано было за продажу разныхъ книгъ денегъ изъ 799 году съ 1-го февраля по окончаніе 1803-го, съ того числа сколько на расходы экономическіе отъдано, и на покупки разные нужные по типографіи употреблено, а за всѣмъ тѣмъ сколько жъ въ наличность къ 1804 году останется должно. Учиненъ 1804 года июля . . . дня“. Скор. Экстр. 1804.
2. „Тетрадь о пріемѣ и расходѣ типографскихъ оправныхъ книгъ въ листахъ книгъ и печатныхъ листовъ на 1804 годъ скор. Тетр. 1804.
3. Решта грошевої книжки на 1804 р. скор. Кн. ден. 1804.
4. Те ж саме на 1805 р. Скор. Тетр. 1805.
5. „Тетрадь 1805 года о типографскихъ деньгахъ и екстрактъ о книгахъ годовою“. Скор. Тетр. ден. Экстр. 1805.
6. „Книга на 1806 годъ для записки пріема и расхода типографскихъ Черниговскаго архіерейскаго дома книгъ въ листахъ и оправныхъ, данная типографскому смотрителю іеромонаху Авксентію“. Скор. Кн. 1806.
7. „Книга на записку пріема, и расхода типографскихъ денегъ заведена на 1806 годъ. Скор. Кн. ден. 1806.
8. „Книга на 1807 годъ для записки пріема и расхода типографскихъ Черн. арх. дома книгъ въ листахъ и оправныхъ“. Скор. Кн. 1807.
9. „Книга на записку пріема и расхода типографскихъ денегъ заведена на 1807 годъ“ скор. Кн. ден. 1807.
10. „Книга на 1808 годъ для записки пріема и расхода типографскихъ Черн. арх. дома книгъ въ листахъ и оправныхъ, такъ же и полученныхъ за оныя деньги Скор. Кн. 1808.
- Ibid. „Экстрактъ изъ типографской тетради о пріемѣ, расходѣ и остаткѣ разныхъ книгъ и о полученныхъ за проданные деньгахъ 1808 года“. Скор. Экстр. 1808.
11. Така ж сама книжка на 1809 р. скор. Кн. 1809.
Ibid. „Экстрактъ“ etc. 1809 р. скор. Экстр. 1809.
12. Така ж сама книжка на 1810 р. скор. Кн. 1810.
13. Така ж сама книжка на 1811 р. скор. Кн. 1811.

²⁹⁴ М. С. Марков „О достопамятностяхъ Чернигова“ М. 1847. На жаль, невідомо, коли саме Марков писав цю свою працю.

14. Така ж сама книжка на 1812 р. (деф.—нема 1—42 стор.) скор. Кн. 1812.
- Ibid. „Экстракт“ etc. 1812 р. скор. Экст. 1812.
15. „Книга для приему и расходу книгъ заведена на 1813 годъ типографская“. Скор. Кн. 1813.
16. Така ж книга на 1815 рік,—скор. Кн. 1815.
- Ibid. „Эстракт“ etc. 1815 р. скор. Кн. 1815.
17. „Книга типографская за 1816 годъ“ скор. Кн. 1816
18. Така ж книжка на 1818 р. скор. Кн. 1818.
- Ibid. „Экстракт“ etc. 1818 р. скор. Экст. 1818.
19. „Книга по части типографской и переплетнической на 1819 годъ“ скор. Кн. 1819.
20. Така ж книжка на 1820 р. скор. Кн. 1820.
- Ibid. „Экстракт“ etc. скор. Экст. 1820.
21. Така ж книжка на 1821 р. скор. Кн. 1821.
22. Така ж книжка на 1822 р. скор. Кн. 1822.
23. Така ж книжка на 1823 р. скор. Кн. 1823.
24. Така ж книжка на 1824 р. скор. Кн. 1824.
25. „Книга типографская и переплетническая 1825 года“ скор. Кн. 1825.
26. Така ж сама книжка на 1826 р. скор. Кн. 1826.
27. „Книга типографская и переплетническая заведенная на 1827 годъ“ скор. Кн. 1827.
28. Така ж сама книжка на 1828 р. скор. Кн. 1828.
29. „Книга типографская и переплетническая на 1830 год“ скор. Кн. 1830.
30. „Книги типографскія и переплетническія на 1831 годъ скор. Кн. 1831.
31. „Книга типографская и переплетническая на 1832 годъ“ скор. Кн. 1832.
32. Така ж книжка на 1833 р. скор. Кн. 1833.
33. Така ж книжка на 1834 р. скор. Кн. 1834.
34. Така ж книжка на 1835 р. скор. Кн. 1835.
35. „Книга типографская на 1837 годъ скор. Кн. 1837.
36. Така ж книжка на 1838 р. скор. Кн. 1838.
37. Така ж книжка на 1839 р. скор. Кн. 1839.
38. „Книга поступающимъ въ продажу книгамъ и листамъ заведена на 1840 годъ“ скор. Кн. 1840.
39. Така ж книжка на 1841 р. скор. Кн. 1841.
40. Така ж книжка на 1842 р. скор. Кн. 1842.
41. Така ж книжка на 1843 р. скор. Кн. 1843.
42. Така ж книжка на 1844 р. скор. Кн. 1844.
43. „Дѣло о имѣющихся въ домѣ архіерейскомъ здѣшней же типографіи разныхъ церковныхъ книгахъ въ тетрадѣхъ № 8 1805 года августа“. Фактично це справа 1802 р. Скор. Спр. 1805 (1802).
44. 1820 года 11 июля. Дѣло о разсылки чрезъ дикастерію книгъ разнаго званія по епархіи № 13“. Скор. Спр. 1820.
45. 1824 года марта 5 д. Дѣло о издачѣ іеромонахомъ Арсеніемъ типографіи. № 8. Здѣсь и о принятіи Погребнымъ“ скор. Спр. 1824.
46. 1828 года декабря 15 д. О невыдаваніи впредь ставленникамъ изъ типографіи книгъ, кромѣ кто самъ пожелаетъ № 35“ скор. Спр. 1828.
47. 1831 года. Ноября 18 дня. Дѣло о здачѣ іеродіакономъ Давидомъ типографскихъ вещей іеродіакону Веніамину“ скор. Спр. 1831.
48. 1842. О полученіи октоиховъ Кіевской Лаврой вмѣсто денегъ за Антиминсы“ скор. Спр. 1842.
49. Доклады контори Чернігівського архіерейського дому у 1845 р. № 24 і 26 (рештки справи про ліквідацію друкарні) скор. Спр. 1845 р.

В. Дубровський.

11111

3-00

B49897